

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

VA'DVE VA'İD BAĞLAMINDA ALLAH KELAMINDA
DEĞİŞMEZLİK VE TEOLOJİK YANSIMALARI

Hamdi AKBAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2017

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**VA‘DVE VA‘İD BAĞLAMINDA ALLAH KELAMINDA
DEĞİŞMEZLİK VE TEOLOJİK YANSIMALARI**

Hamdi AKBAŞ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İsmail YÜRÜK

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ömer AYDIN

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAPLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2017

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Yrd. Doç. Dr. İsmail YÜRÜK
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Ömer AYDIN

Üye: Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAPLAN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2017

Prof. Dr. H. Mahir Fisunoğlu
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir
 - durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi
- beyan ederim.

03/ 08 /2017

Adı Soyadı

Hamdi AKBAŞ

ÖZET

VA‘DVE VA‘İD BAĞLAMINDA ALLAH KELAMINDA DEĞİŞMEZLİK VE TEOLOJİK YANSIMALARI

Hamdi AKBAŞ

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İsmail YÜRÜK

Ağustos 2017, 165 sayfa

Allah kelimasında, özellikle haber verdiği va‘dve va‘îdinde değişimin olup olmayacağı meselesi Tanrı’nın adaleti ve O’nun insan tarafından tanınması için oldukça önemlidir. Allah’ın gelecekle ilgili mükafat haberleri için va‘d, ceza haberleri için kullanılan va‘îd ve bunlarla ilişkisi olan adalet, zulüm, tebeddül, teğayyür gibi kavramların lügat ve ıstılah bakımından izah edilmesi meselenin sağlıklı bir şekilde ele alınmasına zemin oluşturmuştur.

Kur’anî bağlamda ele alınan Allah kelimasında va‘d, dünyevî ve uhrevî olmak üzere peygamberlere ve müminlere yöneliktir. Dünyevî va‘dler daha çok yardım ve zafer şeklinde gerçekleşir. Ahirette de peygamber ve müminlere yaptıkları iyilikler ve taatler karşılığında cennet ve bazı üstünlüklerin verileceği va‘dedilir. Va‘îdin ise kâfirler ve günahkârlar için söz konusu olduğuna vurgu yapılır.

Allah’ın insanlara verdiği sözlerde herhangi bir değişimin olup olmayacağı meselesi kelim ekollerince genellikle va‘d ve va‘îd başlığı altında tartışılır. Onlar Allah’ın, Kur’an’da va‘d ettiklerini vereceği hususunda hem fikirdirler. Ancak bu ekoller büyük günah, adalet, tevbe ve şefaath gibi meseleler nedeniyle O’nun va‘îdinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda farklı düşüncelere sahiptirler. Şîî düşüncesinde ise bu mesele “beda” anlayışı çerçevesinde değerlendirilir.

Anahtar Kelimeler: Allah, va‘d, va‘îd, hulf, adalet, zulüm.

ABSTRACT

PERMANENTNESS IN KALAM OF ALLAH CONTEXT OF VA‘DAND VA‘İD AND IT’S TEOLOGICAL REFLECTIONS

Hamdi AKBAŞ

Master Thesis, Department of The Basic Islamic Sciences

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. İsmail YÜRÜK

August 2017, 165 Pages

In the word of Allah, the question of whether there will be a change in his va‘dand va‘îd or not is very important for the credibility of Allah and his being recognized by man. Va‘dis used for positive news from Allah about the future; va‘îd is used for the negative news. Explaing the related concepts such as justice, cruelty, permutation, transformation in terms of dictionary and literature has formed a basis for dealing with this question appropriately.

In the word of Allah based on Qur’an, va‘ds are both earthly and ethereally, and they are directed to the prophets and the believers. Earthly promises are usually in the form of help and victory. After death, they are promised to be rewarded with heaven and some superiority according to their worships and good works. Va‘îd is emphasized to be for disbelievers and sinners.

The issue of whether there will be any change in Allah’s promises to the people is usually discussed under the heading of va‘dand va‘îd by the schools of word of Allah. They all agree that Allah will give what they promised in the Qur’an. However, these schools have different views on whether or not he will fulfill his promises considering such matters as great sin, justice, repentance, and intercession. In addition to this, it is stated that the concept of the “beda” in the Shi’i faith also points to a change in Allah’s knowledge, will and creation, and therefore it is stated by the Shi’i that changes in the words of Allah are permissible.

Keywords: Allah, va‘d, va‘îd, back down, justice, cruelty

ÖNSÖZ

İnsanın yaratılıp ona sorumluluk yüklenmesiyle başlayan varlık süreci, onun dünya hayatında ortaya koyduğu davranışların hesap edilmesi ve değerlendirilmesiyle gerçekleşeceği haber verilen ahiret hayatında da devam edecektir. İnsanın kendisinden istenen fiilleri yerine getirmesi nedeniyle mükafatlandırılması, terk ettiği fiilleri nedeniyle de cezalandırılmasına sebep olacak sorgulama, onun varlık sahasına çıkmasıyla başlayan bu sürecin en önemli aşamasıdır. Çünkü bu durum onun geçmişteki tüm davranışlarını kapsadığından bir dönüm noktası mesabesinde olup onun Allah'ın Va'dettiği mükafat veya ceza bakımından sonsuzluğa doğru gidişini belirleyecektir.

Alemi insan için yarattığını söyleyen Tanrı'nın merkeze insanı koyup sorumluluğu yüklenmesi bakımından onu muhatap olarak kabul etmesi, insanın ontolojik konumunu daha da belirgin hale getirmiştir. Bu bağlamda Allah'ın yüklediği sorumluluk neticesinde insan, Rabbini kabul veya ret durumunda kalmış ve kendisine verilen hayatı yaşama gayretine girmiştir. Artık bu gayretin neticelerini de yine kendisi belirleyecektir. Bu çerçevede Allah, insana akıl, irade, şuur ve güç vermiş, bununla da yatınmayerek ona peygamberler aracılığıyla müjdelere ve uyarılara göndermiştir. Ayrıca Allah, insanın işlemiş olduğu fiillerin karşılığının ne olacağını haber vermesiyle de insana karşı olan merhametini ziyadesiyle göstermiştir.

Allah'ın, insanın dünya hayatında gerçekleştirdiği davranışların karşılığı olarak belirlediği ve haber verdiği va'dve va'îd / mükafat ve ceza hususundaki kelamının ne olduğunun tespit edilmesi, Tanrı-insan ilişkilerinde önemli bir belirleyici olacaktır. Çünkü Allah insanın başı boş bırakılmayacağını ve işlediği fiillerin asla karşılıksız kalmayacağını haber vermektedir. Allah'ın varlığına inanan insan da kendisine verileceği bildirilen ödül ve ceza üzerinden dünya hayatına yön verebilecektir. Allah'ın, insanlar için önceden tayin etmiş olduğu neticelerin değişime uğrayıp uğramayacağı meselesi bu düzlemde önem arz etmektedir.

Biz bu çalışmamızda insanın Allah ile olan ilişkisine temel teşkil edecek Allah'ın kelamında / sözlerinde durup durmayacağı, bunda bir değişiklik yapıp yapmayacağı ve insanlar için önceden belirlediği va'dve va'îdinî yerine getirip getirmeyeceği gibi meseleler hakkında varit olan nasları ve bu nasların şimdiye kadar nasıl algılandığını tespit etmek istiyoruz.

Konumuzu işlerken araştırmamızı üç bölümde ele aldık. Birinci bölümde va‘d, va‘îd ve değişmezlik ifade eden Kur’anî kavramları inceledik.

İkinci bölümde özellikle Kur’an’da Allah’ın kelimada değişmezlik ifade eden ayetlerin yanında Onun va‘d ve va‘îd bildiren sözlerini ve bu sözler üzerine dile getirilen yorumları belirlemeye çalıştık. Bu bağlamda Allah’ın asla bir kimseye zulmetmeyeceğini bildiren ayet ve yorumlara da dikkat çekerek O’nun mutlak adaletinin ne şekilde gerçekleşebileceğini açıklamaya çalıştık.

Üçüncü bölümde ise Allah’ın kelimadaki değişmezliğin inanç bağlamında hangi konulara uygulanabilir olacağını ortaya koymaya çalıştık. Bu çerçevede özellikle sünnetullah, fitratullah, sıbğatullah, şefaât, beda’ ve Allah’ın va‘dve va‘îdinden cayıp caymamasının imkanı gibi konuları kelimî perspektiften inceledik.

Bu hedef doğrultusunda başta konunun belirlenmesinde, kaynak temininde ve çalışmamızın şekillenmesinde desteğini esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İsmail YÜRÜK’e, Doç. Dr. İsmail ŞIK’a, Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAPLAN ve Arş. Gör. Ömer SADIKER’e teşekkür ederim.

Hamdi AKBAŞ
ADANA 2017

KISALTMALAR

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz./bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
cem.	: Cem' eden
cev.	: Çeviren
ÇÜSBE	: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DEÜİFD	: Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi
EÜSBD	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
FÜSBD	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
HÜİFD	: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hız.	: Hazreti
İSAV	: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
İÜSBE	: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
m.	: Miladi
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
RTEÜSBE	: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
sad.	: Sadeleştiren
ss.	: Sayfalar arası
SÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
tab.	: Basım Yeri

TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
tah.	: Tahkik eden
ter.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
UÜSBE	: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınları
TYEKB	: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
yrs.	: Yersiz

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	viii
İÇİNDEKİLER.....	x

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları.....	2
3. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
4. Araştırmanın Yöntemi	6

BÖLÜM I

VA‘D, VA‘İD VE DEĞİŞMEZLİK İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Va‘d, Va‘îd ve Allah Kelâmında Değişmezliğin Temel Kavramları	9
1.1.1. Va‘d/ الوعد	9
1.1.2. Va‘îd / الوعيد	10
1.1.3. Hulf / الخلف	11
1.1.4. Tebeddül / التَّبَدُّل	12
1.1.5. Teğayyur / التَّغْيِير	12
1.1.6. Nesih / النَّسْخ	13
1.2. Va‘d ve Va‘îdin Yansıması olarak Ortaya Çıkan Kavramlar	14
1.2.2. Tevbe / التوبة	14
1.2.2. Afv / العفو	15
1.2.3. Şefaât / الشَّفَاعَة	16
1.2.4. Azap-Ceza / العقاب	17
1.2.5. Mükâfat / الثواب	18
1.2.6. Adalet / العدالة	19
1.2.7. Zulüm / الظلم	20
1.3. Va‘d ve Va‘îdle Bağlantılı Diğer Kavramlar	21
1.3.1. Hüsün / الحسن	21

1.3.2. Kubuh / القبح	22
1.3.3. Seyyie / السيئة	23
1.3.4. Beda' / البداء	24
1.3.5. Lütuf / اللطف	25
1.3.6. Hikmet / الحكمة	25
1.3.7. Saadet / السعادة	27
1.3.8. Şekavet / الشقاوة	28
1.3.9. Ahd / العهد	28
1.3.10. Misak / الميثاق	29
1.3.11. Tahrif / التحريف	30
1.3.12. Sünetullah / سنة الله	31

BÖLÜM II

KUR'AN'A GÖRE ALLAH KELAMINDA DEĞİŞMEZLİK

2.1. Kur'an'da Va'd ve Va'id Ayetleri ve Yorumları	34
2.1.1. Allah'ın Sözlerinden Caymayacağına Yönelik Va'dler	34
2.1.2. Peygamberlere Yapılan Va'dler	39
2.1.2.1. Dünyevî Va'dler	40
2.1.2.2. Uhrevî Va'dler	43
2.1.3. Müminlere Yapılan Va'dler	44
2.1.3.1. Dünyevî Va'dler	45
2.1.3.2. Uhrevî Va'dler	51
2.1.3.2.1 Cennetle İlgili Va'dler	52
2.1.3.2.2. Yapılanların Karşılığı Olarak Va'dEdilenler	55
2.1.3.2.3. Üstünlük Va'd Eden Ayetler	61
2.1.4. Kıyamet Anlamında Va'dler	66
2.2. Kur'an'da Va'id Ayetleri ve Yorumları	69
2.2.1. Şeytan ve Şeytan'ı Dost Edinenlere Yönelik Va'idler	70
2.2.2. Kâfirlere Yapılan Va'idler	71
2.2.2.1. Dünyevî Va'idler	71
2.2.2.2. Uhrevî Va'idler	74
2.2.3. Peygambere Karşı Çıkanlara Yapılan Va'idler	80
2.2.4. Müşriklere Yapılan Va'idler	82

2.2.5. Münafıklara Yapılan Va'îdler	83
2.2.6. Hristiyanlara ve Yahudilere Yapılan Va'îdler	85
2.3. Allah'ın Adaletini Vurgulayan Ayetler ve Yorumları	87

BÖLÜM III

ALLAH KELAMÎNDA DEĞİŞMEZLİĞİN TEOLOJİK YANSIMALARI

3.1. Allah Kelamında Değişmezliğin Bağlantılı Olduğu Konular	95
3.1.1. Büyük Günah İşleyen Durumu	95
3.1.2. Halku'l-Kur'an	98
3.1.3. Beda'	101
3.1.4. Nasih-Mensuh	104
3.1.5. Allah Kelamında Tahrif	107
3.1.6. Sünnetullah / Âdetullah	111
3.1.7. Fıtratullah	114
3.1.8. Sıbğatullah	117
3.1.9. Tevbe ve Af	119
3.1.10. Şefa'at	123
3.1.11. Allah'ın Adaletli Olması / Zulmetmemesi	126
3.1.12. Allah'ın İlminde Değişme	130
3.2. Va'd ve Va'îd Bağlamında Allah Kelamında Değişmezlik	135
3.2.1. Va'd ve Va'îd'in Aklen Bilinip Bilinemeyeceği Problemi	135
3.2.2. Va'îd'in Umumiliği ve Hususiliği	139
3.2.3. Allah'ın Sözlerinde Hulf'un İmkânı	143
3.2.3.1. Mutezile'nin Hulf Anlayışı	144
3.2.3.2. Ehl-i Sünnet Düşüncesinde Allah'ın Sözünden Cayması	148

SONUÇ

1. Sonuç	153
KAYNAKÇA	157
ÖZGEÇMİŞ	165

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

İlk kelam kaynakları, Tanrı'nın sırf iyilik olduğu ve bundan dolayı ondan sadece iyiliklerin meydana gelmesi gerektiği ve bu durumun Tanrı üzerine zorunlu olduğunu iddia etmektedir. Bu anlayış bir taraftan âlemin suduru, diğer taraftan da Allah'ın peygamber göndermesinin zorunluluğu gibi bir çok konuyla bağlantılıdır.

Sünnî kelimciler sırf iyilik olması yönüyle kulları için en uygun olanı meydana getirme konusunda Allah'ın zorunlu olamayacağı düşüncesini vurgulamaktadırlar. Onları bu anlayışa götüren en belirgin neden, özellikle Kur'an'da yer alan; Allah'ın her türlü fiillerinde muhtar olduğunu, dilediğini yapıp dilediğini yapmayan, ol demesiyle varlıkların olduğunu ve tüm fiillerinde bir hikmet ve gayenin bulunduğunu ifade eden ayetlerin yer almasıdır.

Sünnî kelimcileri bu konuyla ilgilenmeye sürükleyen başka bir neden de Tanrı'nın bazı söz ve fiillerinde zorunlu olduğu düşüncesine gösterdikleri reaksiyondur. Zira ilk kelimciler olarak kabul edilen Mu'tezile, inancı ilgilendiren bir çok konuda Allah'a fiillerinde zorunluluk nispet ettiği gibi bu düşüncesini onun kelamına da yansıtmış ve kelamında değişmezlik anlayışını imanî tavra vurgu yaptıkları beş temel esastan biri olan va'd ve va'id prensibine indirgemıştır.

Aslında konuya Kur'an açısından bakıldığında çok daha geniş bir yelpazeyi ilgilendirdiği görülecektir. Dolayısıyla Allah'ın kelamında değişmezlik, doğrudan doğruya Allah'ı ilgilendirdiği gibi yarattığı her varlıkla da ilgilidir. Bu nedenle onun kelamındaki değişmezliği sadece ahiret bağlamında değerlendirmek konuyu sığ bir alana çekmekten başka bir şey değildir.

Halbuki Kur'an ayetleri bir taraftan iyi veya kötü şeklinde tezahür eden insan fiillerinin karşılığı olarak va'd ve va'idi insanlar arasında adaleti tesis etmek amacıyla vurgularken, diğer taraftan sünnetullah, fitratullah ve sıbgatullah gibi kavramlara da yer vererek Allah'ın sözlerinde ve yaratmasında değişiklik olmayacağına işaret etmektedir.

Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet, Allah'ın sözlerinde değişiklik olup olmadığını va'd ve va'id başlığı altında değerlendirmiş, Allah'ın sözünden dönüp dönmeyeceğini irade ve

adalet gibi Allah'ın sıfatlarıyla birlikte te'vil etmeye çalışmışlardır. Bu ekoller, Kur'an ayetlerinde geçen konuyla ilgili ifadeleri de kendi düşünce sistemleri içerisinde ve gramer kuralları çerçevesinde yorumlayarak konuyu açıklamaya gayret etmişlerdir.

Kur'an'da yer alan ayetlerde Allah'ın dilediği kimse için affedici olması, dilediğine şefaet etme yetkisi vermesi gibi nedenlerle farklı yaklaşımlar ve yorumlar da ortaya çıkmış ve bunlara bağlı olarak inananlar farklı anlayış ve beklentiler içerisine girmiş ve kendi inançları doğrultusunda davranışlar sergilemeye başlamışlardır.

Kur'an ayetleri üzerinden yapılan nasih-mensuh tartışmaları da Allah'ın sözlerinde değişiklik olup olmayacağı konusunu ilgilendirmektedir. Sonradan gelen bazı ayetlerin önceden gelen bazı ayetlerin hükmünü ortadan kaldırdığı ve yeni bir hüküm getirdiği iddiası, Allah'ın sözlerinde değişme olabileceğine yönelik olarak ortaya atılan düşüncelere kaynaklık etmesi bakımından oldukça önemlidir. Fıkıhın temel konuları içerisinde yer alan nasih-mensuh konusu, ayetin neshi durumunda bunların hangi konuları ilgilendireceği gibi hususlar da konumuzun anlaşılmasına yardımcı olacağından kelimelerin konuyla ilgili yaklaşımları da ayrı bir öneme sahiptir.

Ayrıca Şia inanç sistemi içerisinde yer alan ve "Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi" olarak tanımlanan beda' kavramı da Allah'ın sözlerinde değişiklik olabileceği iddiasını destekleyenlerin ileri sürdüğü delillerden biridir.

Yine Kur'an öncesinde gönderilen Tevrat ve İncil gibi kutsal kitaplarda meydana gelen tahrif ve tahrip meselesi de Allah'ın sözlerinde değişimin olup olmadığıyla bağlantılıdır. İnsanlar tarafından da olsa Allah kelamı olarak kabul edilen Kur'an harici kutsal kitaplardaki ifadelerin veya anlamlarının değiştirilmesi ve bu değişim ardından yeni bir kitabın gönderilmesi, aslında Allah'ın sözlerinde değişimin olup olmayacağına yönelik önemli bir cevabı da vermiş olmaktadır. Bu açıdan Allah kelamında meydana gelen tahrif de bu bağlamda konumuz açısından önemlidir.

2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Dünyevî ve uhrevî mükafat veya cezanın değişip değişmemesi insan davranışlarının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü insanın ödüllendirilmesi veya cezalandırılması Allah'ın koyduğu kanunların uygulanmasıyla gerçekleşecektir. Ahiret kaygısıyla kendinî hesaba çeken insanın zihninde yer alan iyilik ve kötülük algısı

da bu yönde şekillenecek, Allah'ın sözlerinden vazgeçip vazgeçmeyeceği meselesi inananın Allah ile ilgili tasavvurlarını olumlu veya olumsuz şekilde etkileyecektir.

Önceki araştırmalar, Allah'ın kelimesindeki değişmezlik anlayışını genel manada değerlendirmeden sadece tek bir yönüyle konuyu araştırma cihetine gitmişlerdir. Biz problemi hem Allah'ın hem de onun irade, kelim ve fiillerinin Allah-insan, Allah-diğer varlıklar ve Allah-tabiat bağlamında değerlendirerek onun kelimesindeki değişmezliği ve bunun teolojik yansımalarını kelimî açıdan ele alarak inceledik.

Çalışmamız iman merkezli olduğundan, Allah'ın sözlerinde değişmezlik meselesi kelimî ekollerin özellikle va'd ve va'id anlayışı bağlamında değerlendirilmiştir. Çünkü genel olarak kelim ekolleri değişmezlik meselesini bu başlık altında ele almaktadır. Konuyla ilgili adalet, şefaet ve büyük günah meselesi gibi diğer bazı kavram ve konulara da yeri geldiğinde değinilmiş olup kelim ekollerinin yaklaşımları da bu kavramların işlenişinde yol gösterici olmuştur.

Ancak tezimizin başlığında yer alan “Allah kelimî” ibaresi, konunun temelde Kur'an merkezinde ele alınacağını ifade etmektedir. Bu nedenle ayetlerde geçen değişmezlik kavramlarından hareketle Kur'an merkezli bir yaklaşımla kelimî yönü bulunan müfessirlerin tefsirlerinden istifade edilmiştir. Bu tefsirlerde önceden belilediğimiz va'd ve va'id ile ilgili ayetlerden bir kısmına değinmek durumunda kaldık. Nitekim Kur'an bir çok yerde müjde ve uyarı metodunu kullandığından konumuzla ilgili oldukça fazla ayetin varlığı söz konusudur.

Va'd ve va'id hususunda iki temel yaklaşımın varlığından bahsetmek mümkündür. Bu yaklaşımlar Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e ait olup diğer ekollerin görüşleri de bu iki ekolün görüşleri etrafında şekillenmektedir. Bu bakımdan biz de tezimizde bu iki ana yaklaşımı ele almaya karar verdik.

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Allah insanı akıllı ve düşünen bir varlık olarak yaratmış, sonra onu yeryüzüne halife tayin etmiş ve bunun gerektirdiği sorumluluğu ona yüklemiştir. Bu sorumluluğu yerine getiren ve getirmeyeni doğrudan ilgilendiren ve bunlar üzerine terettüp etmesi gereken mükafat ve cezanın mutlaklığı, İslam keliminde tartışılan bir konu olup doğrudan doğruya Tanrı-insan ilişkisini ilgilendirmektedir. Tanrı'yı ilgilendiren husus, O'nun insanın fiilleri karşısında va'd ve va'idin mutlaklığı veya bu konuda O'nun fiillerinde

muhtar olup olmadığı yönüyledir. Diğer taraftan insanla ilgili husus ise onun yapıp ettiklerinin karşılığının tam olarak verilip verilmeyeceği, özellikle işlemiş olduğu kötü fiillerin karşılığının affa uğrayıp uğramayacağıdır. Zira bu anlayışlardan herhangi biri kabul edildiği takdirde Tanrı hakkındaki söylemler de farklı olmak zorundadır.

Tanrı'nın âlemi ve insanları yaratmasıyla birlikte ortaya koyduğu sistem içerisinde bazı kanunlar veya kurallar belirlemesi ve bunları uygulama bakımından O'nun hür olup olmaması, insana dünya hayatından sonra va'd edilen ahiret hayatı için belirlenen mükafat ve cezanın uygulanıp uygulanmaması hususundaki inancımıza yön verecektir.

Çalışmamızda Kur'an'da belirtilen değişmezlik, va'd, va'îd ve Allah'ın adaletli olup zulmetmeyeceğiyle ilgili ayetlerle sünnetullah, fitratullah, sıbgatullah konularının yanında nasih-mensuh meselesinin analizini yaparak Allah'ın sözünde ve fiillerinde değişme olup olmadığını belirlemek ve günümüze kadar bu ayetlere bağlı olarak ileri sürülen kalamî görüşleri mukayese ederek ilahî muradın ne olduğunu anlamaya çalışacağız.

Konuyla ilgili kalamî ekoller arasında ortaya çıkan görüş farklılıklarını tespit ederek problemin temel nedenlerinin belirlemek ve söz konusu problemin çözümüne katkıda bulunmak da amaçlarımız arasındadır.

Bununla birlikte çalışmamızla geçmişten günümüze gelen ve kalam ekollerinin genel anlayışıyla şekillenen va'd ve va'îd algısı ile Kur'an'ın ortaya koymak istediği va'd ve va'îd algısı arasındaki benzerlikleri veya farklılıkları tespit ederek insanın zihninde veya gönlünde yer bulan Allah düşüncesini ve bu düşünceye bağlı olarak inananın dünya ile ahiret hayatındaki beklentilerini rasyonel bir aşamaya getirmek hedeflenmektedir.

Ayrıca insanın dünya hayatında yapmış olduğu iyi ve kötü davranışların dünya ve ahirette karşılık bulup bulmayacağı, Allah'ın adaletli bir şekilde hesaba çekip çekmeyeceği ve Allah'ın kimleri affedeceği veya affetmeyeceği gibi konuyla ilgili bazı önemli meselelere de cevap aramaya çalışacağız.

Bu bağlamda va'd, va'îd, tebeddül, teğayyur, lütuf, ihsan, nasih-mensuh ve beda' gibi kavramlar ıstılahî anlam bakımından üzerinde en çok durulan kavramlar olacaktır. Kalamî konuları içeren ve Allah'ın kalam ve hükümlerindeki değişip değişmeme durumuna işaret eden bu kavramların yanında özellikle fıkıh ilminin temel konuları içerisinde yer alan Allah'ın kendi hükmünü değiştirip değiştirmeyeceği, ayrıca bu durumun Şîî anlayış sistemine yansımaları konumuz açısından da oldukça önemlidir.

Ayrıca Şia inanç sistemi içerisinde kabul görmüş olan beda' anlayışının ortaya çıkışıyla Allah'ın sözlerinde ve hükmünde değişiklik olabileceği görüşünün Kur'anî

merkezde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Allah'ın sözlerinde hangi şartlarda değişme olabileceği, değişme olmaması durumunda meydana gelen olayların değişmezlik anlayışına bağlı olarak ne şekilde yorumlanabileceği, değişme olması durumunda ise değişim sonrası nasıl bir sürecin ortaya çıkacağı gibi problemleri de Allah kelamına bağlı olarak açıklamaya çalışacağız.

Kur'an, insanın hidayeti ve mutluluğu için temel prensipleri olan ilahî bir kitap olması nedeniyle onu doğru yola sevk etmek adına akla ve duygulara hitap eden bir metod kullanmıştır. O, herhangi bir konuda vahyolunan bir bilim kitabı olmamakla beraber hemen her alanda tüm konulara temas eden hatta kendisinin ifadesiyle yaş ve kuru ne varsa kendi içerisinde bulunduran bir kitaptır. Dolayısıyla o, hemen her konuda kelimeleri kendine mahsus kavramlar haline getirmiş, onları lisanın inceliklerini de dikkate alarak konunun merkezine yerleştirmiş ve bağlantılı olduğu konular çerçevesinde zikretmiştir. Öyleyse her bir kavramı o bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Ancak her akıl sahibinin Kur'an ayetlerini ve hatta her bir ayet içerisinde yer alan kavramları bütüncül bir anlayışla değerlendirmedeği müddetçe yanlış anlamalara ve yorumlamalara düşmesi de kaçınılmaz olacaktır.

Kelam ve fıkıh gibi dinî bilimlerin yanında bahsedilen konulara dolaylı da olsa temas eden diğer bilimler de bulunmaktadır. Bu nedenle Allah kelamında değişmezlik ve bunun teolojik yansımaları konuyla ilgili anlayışlar dikkate alınarak bütüncül yaklaşım metoduyla değerlendirilmesi ve bağlantılar kurularak bir sonuca varılması araştırmamızda sağlamamız gereken en önemli husustur. Çünkü akıllı bir varlık olarak yaratılan insanın yüklendiği sorumluluklar karşısında fiillerinin ne tür bir yaklaşımla değerlendirileceği ve bu hesabın mutlak olup olmadığını düşünmesi ve bu yönde kararlar alıp hayatına yön vermesi bütünüyle bu konuyla ilgili algısına bağlıdır.

İşlemiş olduğu iyi fiillerinin karşılığı olarak mükafat kazanmayı amaçlayan insanın kötü fiillerinin karşılığı olarak ceza çekmesi gerekirken kendisine verilen tevbe fırsatıyla bu fiillerinin karşılığı olan cezanın affedilme ihtimalinin hangi şartlarda ve ne şekilde olacağının Allah'ın kelamına göre değerlendirilmesi de oldukça önemlidir. Yani Kur'an'ın kullandığı va'd ve va'id, adalet, tevbe, kerem ve lütuf gibi kavramlardan anlaşılan mana, insan ruhunu ve psikolojisini önemli ölçüde etkileyecektir. Bu nedenle Allah'ın sözlerinde herhangi bir değişiklik olması ya da olmaması, insanın dünya ve ahiret hayatlarıyla ilgili inançlarında hatta davranışlarında önemli bir belirleyici etken olduğundan İslam dünyasının Allah ile ilgili düşüncelerinin şekillenmesinde ve Tanrı'ya

olan güven duygularının netleşmesinde bu çalışmanın sonuçları inananlar için en azından bir yol gösterici olabilecektir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bütün bilim dallarında olduğu gibi, Kelam araştırmalarında da takip edilmesi gereken, kendine has, metot ve teknikleri bulunmaktadır. Çalışmamız boyunca özellikle şahıslar üzerinde yoğunlaşma, ilk el kaynaklara müracaat etme, fikir-hâdise irtibatını tesis etme ve menkulde makulu arama gibi tekniklere uygun hareket edilmiş, tez boyunca yargılama, dışlama veya onaylama gibi alanın sorumluluklarını aşan yaklaşımların sergilenmesinden uzak durulmuştur.

Konunun sınırları belirlendikten sonra konuyla ilgili istifade edilecek makale, kitap, sempozyum gibi kaynaklar hakkında ön bilgiler elde edilmiş, konumuza temel teşkil eden eserler incelenmiştir. Daha sonra incelenen, araştırılan kaynaklar yorumlanarak özgün bir şekilde çalışma tamamlanmıştır.

“Va‘d ve Va‘id Bağlamında Allah Kelamında Değişmezlik ve Teolojik Yansımaları” adını taşıyan bu çalışmamızda, Allah’ın va‘d ve va‘idinde değişme olup olmayacağı aklî bir zeminde incelenmiş, güvenilirlik ve geçerlilik ölçülerine uygun olarak veriler yorumlanmaya çalışılmış, kelam bilim dalında kullanılan metotlar yanında açıklayıcı yöntemlerle kelâmî ekoller bağlamında karşılaştırmalar yapılmıştır.

Konumuz Kur’an merkezli kelâmî bir çalışma olduğundan öncelikle konuyla ilgili tüm ayetler tespit edilerek belirlenmiş vebu ayetlerin yorumları önemli görülen tefsirlerden araştırılmıştır. Konuyla alakalı ayetler üzerine yapılan yorumları ve bunlar üzerinden oluşturulan inanışları tesbit etmek için *Tevilat*, *Keşşaf* ve *et-Tefsirü’l-Kebir* gibi önemli tefsir kaynaklarına başvurulmuştur.

Özellikle İslam mezhepleri tarihi kaynakları konumuzla ilgili düşünce ekollerinin anlayışlarını ortaya koyduğundan, ilk dönem klasik makalat türü eserler başta olmak üzere konunun daha geniş tartışıldığı ve mezheplerin kurumsallaştığı dönemlerde yazılan kaynaklar da değerlendirilmiştir.

Allah kelamında değişmezlik konusunu incelerken ilk önce tezimizin üzerine bina edildiği kavramların çerçevesi belirlenmiş, daha sonra Kur’an’da haber verilen va‘d, va‘id ve Allah’ın zulmetmeyeceğine yönelik ayetlerin nasıl yorumlandığına genel açıklama metodu kullanılarak daha bütüncül ve geniş açıdan bakılmaya çalışılmıştır.

Daha sonra konunun anlaşılmasında temel teşkil edecek ilgili meselelere değinilmiş ve bunların kelimî açıdan nasıl ele alındığı değerlendirilmiştir.

Araştırmamızda kavramsal süreci ve bu süreç içindeki olayların arka planlarını da aydınlatmaya çalıştık. Bunu yaparken bilimsel esaslara uygun şekilde hareket ederek; dönemin siyasi, sosyal ve kültürel yapısı ve şahsiyetler üzerindeki etkilerini deskriptif bir şekilde ele aldık ve tarafsızlık ilkesini göz ardı etmeden ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın hazırlanmasında ise şekil yönünden Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün "İlahiyat Fakültesi Tez Yazım Kılavuzu" esas alınmıştır.

BÖLÜM I

VA‘D, VA‘İD VE DEĞİŞMEZLİK İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Allah’ın keliminde değişmezlik ve kelimî yansımalarını ortaya koyabilmek amacıyla bazı Kur’anî kavramların gerek lügat gerekse ıstilahî anlamlarının ve bunların birbirleriyle olan bağlantılarının kavramsal düzeyde ele alınması ve değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Çünkü konuyla ilgili kavramların lügatte, ıstilahta ya da dinî terminolojide hangi anlamlara geldiğinin bilinmesi konunun doğru yorumlanmasını ve anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bu nedenle konumuzu ilgilendiren kavramların her birinin ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.

Nitekim Arap dilinin sahip olduğu birçok kavramın anlamlandırılmasında kelimenin zikredildiği yere veya siyak ve sibaka göre bir anlam kazandığı da görülmektedir. Ancak bunun istisna bir durum olduğu gerçeğinden hareketle bazı durumlarda kavramların konu ve metin bağlamında genel ıstilahî anlamlarından bağımsız anlamlandırılabilirdiği unutulmamalı, kavramlara farklı anlamlar verilebileceği de bilinmelidir. Fakat burada konumuzla ilgili bütün kavramların genel lugavî anlamından uzaklaşmaksızın değerlendirildiğine de dikkat çekmek isteriz.

Çalışmamızda araştırmamızla ilgili kavramları önemine binaen sıralayarak inceleme yoluna gideceğiz. Bu bağlamda va‘d ve va‘îd kavramları başta olmak üzere hulf, tebeddül ve teğayyür kavramları araştırmamızı doğrudan ilgilendiren kavramlar olması hasebiyle bunların önemine özellikle vurgu yapmak gerekmektedir.

Diğer taraftan şefaât, tevbe ve af gibi kavramlar da insanın mantalitesine göre Allah’ın gerek va‘d gerekse va‘îdinde değişikliğe neden olabileceği anlayışının doğal sonucu olarak ortaya çıktığından bunlara da değinmek ve anlam içeriklerini ortaya koymak ayrı bir önem arz etmektedir.

Azab-ceza, mükâfat, adalet ve zulüm gibi kavramlar ise araştırmamızın temel konusu olan Allah’ın keliminde değişmezlik anlayışının yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bahsedilen kavramlar da aynı şekilde Tanrı keliminde değişmezlik olup olmayacağı hususunun temel kavramları arasındadır.

Ayrıca Tanrı-insan ilişkisi içerisinde bir yönüyle Allah’ın insana müdahalesi, diğer yönüyle ise Tanrı’nın emir ve yasakları bağlamında insanın yapıp ettikleri karşısında Allah’ın takdirinin ne şekilde gerçekleşeceği açısından ise hüsun, kubuh,

seyyie, nesih, beda, lütuf, hikmet, saadet, şekavet, ahd, misak, tahrif ve sünnetullah gibi kavramların da açıklanmasına ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak konuyla ilgili belirlediğimiz bu kavramların Kur'an'da hangi bağlamlarda zikredildiğinin tespit edilmesi, Allah'ın kelamının, özellikle O'nun va'd ve va'idi bağlamındaki sözlerinin anlaşılmasında oldukça büyük katkı sağlayacaktır. Bu amaçla İslam düşüncesine yön vermiş lügavî ve ıstilahî anlamları içeren eserlere başvurulacaktır.

1.1. Va'd, Va'id ve Allah Kelâmında Değişmezliğin Temel Kavramları

Allah kelamında değişmezlik konusu bağlamında konunun anlaşılmasını sağlayacak bazı kavramların merkezi bir konuma sahip olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle konunun ana temasını oluşturan va'd, va'id, hulf, tebeddül, teğayyur ve nesh gibi kavramlar doğrudan değişmezliği ifade eden anlamlar içermesi bakımından önemlidir. Bu bakımdan bu kavramların lügat, ıstilah ve Kur'anî açıdan kullanımlarını izah etmeye çalışacağız.

1.1.1. Va'd/ الوعد

“Veade / وَعَدَ ” fiilinden türeyen “va'd/ وَعْدٌ ” kelimesi, hakiki mastar olup kelimenin kendisi aynı zamanda çoğul anlamı da ifade etmektedir. “Söz vermek” anlamına gelen bu kelime, aynı kökten mastar bir isim olan “idetün / عِدَّةٌ ” kelimesiyle de aynı anlamdadır.¹ İleride gerçekleştirilecek bir şeye dair söz vermek, müjdelemek ve tehdit etmek gibi hem iyilik hem de kötülük anlamındaki va'd, isim şeklinde de kullanılır.² Gerçekleştirilecek şeyin niteliği belirtilmeden kullanıldığında ise ‘iyilik’ manasına gelmektedir.³ Arabın günlük hayatında bu kavram ism-i fail sıgasıyla, “Ferasün va'idün / فَرَسٌ وَعِدٌ” koşmayı va'd eden at, ardun va'idetün / أَرْضٌ وَعِدَةٌ ürün va'd eden yer, sehabün va'idün / سَحَابٌ وَعِدٌ yağmur va'd eden bulut, yevmün va'idün / يَوْمٌ وَعِدٌ sıcaklık

¹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl, *Lisanü'l Arab*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, c. II, s. 838.

² Ragıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfazi'l-Kur'an*, tah. Saffan Adnan Davudî, Darü'l-Kalem, Dimeşk 2009, s. 875; İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, II, 839.

³ Kutlu, Sönmez, “Va'd ve Vaid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLII s. 414, ss.414-415, İstanbul 2012; Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2013, s. 331.

veya soğuk va‘d eden (ümit edilen) gün” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.⁴ Ayrıca güzel gün ve yıl ile bereketli (verimli) bir ağaç ve bitki gibi manalara gelecek şekilde kullanıldığı da görülmektedir.⁵

Istilahî anlamda va‘d, “birisine gelecekte dokunacak bir faydanın veya ondan uzaklaştırılacak bir zararın önceden haber verilmesidir.” Bunun kazanılmış olması ya da olmaması arasında herhangi bir fark yoktur. Allah Teâla hakkında “itaatkârlara sevap va‘d etti” denildiği gibi hak etmedikleri halde “onlara lütufta bulundu” da denilir. Bunun gibi “önerildiği zaman ve zemin bakımından güzel olmasına karşın, namaz vaktinin daraldığı bir durumda falan kişi filancaya ziyafet vermeyi va‘d etti” veya Allah’ın “*ne büsbütün eli sıkı ne de büsbütün eli açık ol*”⁶ sözünde olduğu gibi yanlış olmasına rağmen birisi hakkında yaptığı va‘din içeriği ‘kendisini fakir edeceğini bilmesine rağmen sahip olduğu tüm serveti başkasına temlik etmeyi va‘detti’ şeklinde de kullanımı mevcuttur.⁷

Kelam literatüründe ise va‘d, Allah’ın emir ve yasaklarına uyan kimseyi mükâfatlandırmasıdır.⁸ Ayrıca sevapla ilgili haberler de va‘d olarak isimlendirilmektedir.⁹

Kur’an’da va‘d kavramı yüzden fazla ayette geçmekte, bunlardan elliye yakın yerde fiil kalıbıyla bazen müjde bazen de azap anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.¹⁰ Bu bağlamda va‘d kavramının Kur’an’daki anlam içeriği bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

1.1.2. Va‘îd / الوعيد

Sözlükte “va‘îd / وَعِيد ” v-a-d kökünden mastar olup “tehdit etmek” anlamına gelmektedir. Va‘d hayır ve şer için kullanılırken va‘îd sadece şer manasında kullanılmaktadır.¹¹ Nitelik belirtilmeden kullanıldığında “kötülük ve ceza” manalarını

⁴ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 876; İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, II, 838-839.

⁵ Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Carullah, *Esasü’l-Belağ*a, tah. Abdurrahim Mahmud, Darü’l-Marife, Beyrut trs., s. 504.

⁶ İsra 17/29:

"وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا "

⁷ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse*, Mektebetü’l-Vehbe, Kahire 1996, s. 134-135.

⁸ Kutlu, “Va‘d ve Vaid”, XLII, 414

⁹ Şehristânî, Ebu’l-Feth, *Nihayetü’l-İkdam fi İlmi’l-Kelam*, Mektebetü’s-Sekafeti’d-Diniyye, Kahire 2009, s.295; Âmidî, Seyfüddin, *Gayetü’l-Meram fi İlmi’l-Kelam*, tah. Ahmet Ferit Mezidî, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 111.

¹⁰ Abdalbâkî, M. Fuat, *Mu‘cemü’l-Müfehres li-Elfazi’l-Kur’ani’l-Kerim*, Darü’l-Kütübi’l- Mısriyye, Kahire 1364, s. 753-755.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, II, 839.

içerir. Bu kavramın “va‘îdü’l-fahl / وعيد الفحل erkek hayvanın gürlemesi” gibi çeşitli anlamlarda kullanımı da söz konusudur.¹²

Istılâhî anlamda ise va‘îd “birinin başına ileride herhangi bir zararın gelebileceğini veya onun gelecek bir faydadan mahrum kalacağını bildiren her türlü haber” anlamındadır. Yine bu kavram için hak edilmiş olup olmaması arasında herhangi bir farkın olmadığı söylenebilir. Nitekim “Allah asilere de yaptıkları kötü işlerin emirlerine uymamanın karşılığı olarak ceza / ikab va‘îdinde bulundu” denilir. Bazen de sultan hakkında “sultan, tebaasından birine haklı ya da haksız olsa da onu öldüreceği, namusunu çiğneyeceği ve malına el koyacağı gibi tehditlerde bulundu” şeklinde de kullanılmaktadır.¹³

Kelamî anlamda va‘îd, “Allah’ın emir ve yasaklarına uymayan ve bazı günahları işleyen kimseleri ebedî bir ceza ile uyarması / tehdit etmesidir.”¹⁴ Ayrıca ceza ile ilgili haberler de va‘îd olarak isimlendirilmektedir.¹⁵

Kur’an’da yirmi sekiz yerde geçen va‘îd kavramı, bir kimseye yaptığı hatayı söyleyerek onu kötülükten kurtarıp iyiliğe yöneltmek için yapılan korkutma ve yıldırma hareketi gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁶

1.1.3. Hulf / الخلف

Halefe / خَلَف fiilinden türeyen hulf / خُلِف kelimesi, ifâl babından ihlâf kelimesinin ismi mastarı olup “sözünde durmamak, verdiği sözden caymak” manalarındadır. Hulf kavramı, “geçmişte söylediği bir va‘din gelecekte yerine getirmemek¹⁷ ve sözüne aykırı davranmak”¹⁸ gibi anlamlara gelir. Günlük hayatta “veadenî fe ahlefenî / وعدني فأخلفني bana söz verdi ancak sözünde durmadı” gibi kullanımları söz konusudur. Ayrıca sözlüklerde hulûf / خُلُوف kelimesinin de hulf anlamında kullanıldığı görülmektedir.¹⁹

Bazı kelimcılara göre bu kavram, “ileride bir iş yapacağını haber verip onu yapmamak” demektir. Hulf, bazen bir işi yapacağını söyleyip daha sonra onu yapmamak

¹² Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 875; Zemahşeri, *Esasü’l-Belağa*, 504.

¹³ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse*, 135.

¹⁴ Kutlu, “Va‘d ve Vaid”, II, 414

¹⁵ Şehristânî, *Nihayetü’l-İkdam fî İlmi’l-Kelam*, 295; Âmidî, *Gayetü’l-Meram fî İlmi’l-Kelam*, 111.

¹⁶ Abdalbâkî, *Mu‘cemü’l-Müfrehes*, 755; Şen, Mustafa, *Kur’an’da Vaad ve Vaid*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), UÜSBE, Bursa 1997, s. 7.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, V, 506.

¹⁸ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 295.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, V, 506.

şeklinde ortaya çıkar ki aslında bu da bir tür yalandır. Bazen de bir fiili yapmak istediğini açıklayıp onu yapmamak şeklinde de olur, ancak bu yalan değildir. Allah için bir şeye niyet ve azmetme mümkün olmadığı için O'nun hakkında öne sürülebilecek olan hulf yalnızca sözünden caymak ve yalan anlamı taşır. Ancak Allah hulften de yalandan da münezzeh ve berîdir.²⁰

Kur'an'da ise yüz yirmi yedi ayette geçen ve h-l-f kelimesinden türeyen hilaf / خلاف , ihtilaf / اختلاف , hulf / خُلْف , halef / خلف ve halife / خليفة gibi kelimeler “anlaşmazlık, tartışma, sözden cayma, birinin yerine geçip onun yerini doldurma” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²¹

1.1.4. Tebeddül / التَّبَدُّل

Sözlükte “karşılık, yok olan bir şeyin yerine geçen başka şey” anlamlarındaki bedele / بَدَل fiilinden türeyen ve tefa'ul babında mastar olan tebeddül / تَبَدُّل kelimesi ile ibdâl / إبدال , tebdîl / تبديل ve istibdâl / إستبدال kelimeleri “bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak” manasına gelir. Ancak tebdîl kelimesi mutlak anlamda yerine herhangi bir şey getirilmese de değiştirmeyi ifade etmek için kullanılır.²² Ayrıca çoğulu tebeddülât / تبدُّلات olan bu kavramın, “bir şeyi vermekle ikinci şeyi elde etmek” anlamına gelen ivad / عوض kelimesinden daha genel bir anlama sahip olduğu da dile getirilir.²³

Kur'an'da kırk dört ayette bedel, tebdîl, tebeddül ve istibdâl gibi bedel kökü ile bu kökten türeyen kelimeler geçmektedir.²⁴ Ayetlerde yer alan bu kavramlar genellikle “değiştirme, değişim ve değişiklik” gibi anlamlarda kullanılmıştır.²⁵

1.1.5. Teğayyur / التَّغْيِير

Lügatte “yabancı, el ve başkası” gibi manalara gelen ğayera / غَيْر fiilinden türeyen teğayyür / تَغْيِير kelimesi, tefa'ul babından mastar olup “değişme ve başkalaşma” gibi anlamlara gelir.²⁶ Ğayr kavramı, herhangi bir manayı ispat etmeksizin mücerred nefiy

²⁰ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 135-136.

²¹ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 293-296; Abdalbâkî, *Mu'cemü'l-Müfehres*, 238-241.

²² İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, VI, 162-164.

²³ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 111.

²⁴ Abdalbâkî, *Mu'cemü'l-Müfehres*, 115-116.

²⁵ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 111-112.

²⁶ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, III, 617-620.

için olması, "İlla / لا" anlamında istisna için kullanılması ve nekre isme sıfat olması, kendi maddesinden olmayan bir sureti nefyetmek için kullanılması ve bir zâtı nitelemesi gibi çeşitli bağlamlarda kullanılır. Tağyîr / تغيير kelimesinin ise “bir şeyin zâtının değil suretinin değişmesi” ve “bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek” gibi iki anlamda kullanıldığı görülmektedir.²⁷

Kur'an'da yüz altmış yerde geçen ve ğayr, tağyîr ve teğayyür gibi ğayr kökünden türeyen kelimelerin “olmaksızın veya olmayan, başkası ve değiştirme” gibi anlamlara geldiği de görülmektedir.²⁸

1.1.6. Nesih / النَّسْخ

“Ortadan kaldırmak, nakletmek ve beyan etmek” gibi anlamlara gelen nesh / نسخ kelimesi, “bir şeyi ortadan kaldırıp yerine başka bir şeyi veya benzerini koymak” manasına gelir.²⁹ Ayrıca “silme, bozma, iptal etmek, değiştirmek ve kopyasını çıkarmak” anlamlarında da kullanılan bu kavram, “bir şeyin kendinden sonra gelen başka bir şeyle bertaraf edilmesi” demektir. Güneşin gölgeyi, gölgenin güneşi ve ihtiyarlığın gençliği neshetmesi gibi³⁰ nesih bazen ortadan kaldırmak, bazen de var etmek bazen de her iki anlam için kullanılır.³¹

Neshin terim anlamı üzerinde ilk eser olan ve günümüze ulaşan İmam Şâfiî (ö. 204/820)'nin *Risâle*'sinde bu kelime, “âmmin tahsisi, mutlakın takyidi, müphem ve mücmelin beyanı ile istisnadan ayrılarak nassın hükmünün kaldırılması ve yerine yeni bir hükmün getirilmesi” şeklinde tanımlanmıştır.³² Dinî literatürde de bu kavram “Allah'ın önceki peygamberlere indirdiği vahiylerde yer alan bir hükmü sonraki peygamberlerin vahiylerinden kaldırması veya bir benzeriyle değiştirmesi” olarak tarif edilmiştir.³³ Bu bağlamda neshin söz konusu olduğu durumlarda önceki değiştirilen hüküm “mensuh” olarak isimlendirilmiş ve onu ortadan kaldıran dinî hükme de “nasih” denmiştir.³⁴ Ayrıca kaldırılan hükmün müddeti ve bitiş zamanının önceden Allah nezdinde biliniyor olması

²⁷ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 618-619.

²⁸ Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, 507-510.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, II, 461-462.

³⁰ Zemahşeri, *Esasü'l-Belağa*, 454.

³¹ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 801-802.

³² Şâfiî'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, tah. Ahmed Muhammed Şâkir, Matba'atü Mustafa el-Bâbî, Mısır 1938, s.106-110.

³³ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 237; Topaloğlu – Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 246.

³⁴ Tehânevî, *Keşşâf*, 1691.

sebebiyle de neshin Allah'ın ilminde değil de insanların bilgi ve uygulamalarında söz konusu olduğu da vurgulanmıştır.³⁵

Kur'an'da nesih kavramı dört yerde geçmekte olup bu kelime, "hükmü yürürlükten kaldırma, iptal etme ve kaydetme" anlamlarında kullanılmıştır.³⁶ Ayrıca İslam'ın ilk dönemlerinde Kur'an'da neshin varlığı genel anlamda kabul görürken Mutezilî bir âlim olan Ebu Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934) Kur'an'da neshin olmadığını söyleyerek bu düşünceye karşı çıkmış ve neshe 'tahsis' anlamını yüklemiştir.³⁷

1.2. Va'd ve Va'idin Yansıması olarak Ortaya Çıkan Kavramlar

Allah'ın önceden haber verdiği va'd ve va'idini mana açısından doğrudan etkileyen şefaât, tevbe, af, azap, mükafat, adalet ve zulüm kavramlarının lügat ve ıstılahlarda nasıl anlamlandırıldığını öğrenmek meselenin doğru bir şekilde anlaşılmasını ve yorumlanmasını mümkün kılacaktır. Çünkü yukarıda belirlediğimiz kavramlar özellikle va 'id kavramı üzerindeki tartışmalara kaynaklık etmektedir. Bu çerçevede konumuzu doğrudan ilgilendiren kavramlar bu başlık altında ele alınacaktır.

1.2.2. Tevbe / التوبة

Lügatte "geri dönmek, gûnahtan rûcu etmek, dönüş yapmak" anlamındaki t-v-b / تَوْبَ fiilinden türeyen tevbe kelimesi, "yerilen şeyleri terk edip övgüye layık şeylere yönelmek" demektir.³⁸ Ayrıca tevbe / تَوْبَة en güzel şekilde günahı terk etmek manasındadır ki aslında bu, özür dilemenin de en etkin yoludur. Nitekim özür dilemenin üç yolu olduğunu söyleyen Râgıp el-İsfahânî (ö. v. asrın ilk çeyreği [?]), bunlardan birincisinin özür dileyenin "ben yapmadım", ikincisinin "şu sebepten dolayı yaptım", üçüncüsünün ise "yaptım, kötü ettim fakat ondan vazgeçtim / geri döndüm" şeklinde pişmanlığını belirtmesi olduğunu söylemekte, sonuncu ifadenin de tevbe olarak isimlendirildiğine işaret etmektedir.³⁹

³⁵ İlhan, Avni, "Beda", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, s. 290, ss. 290-291, İstanbul 1992.

³⁶ Abdalbâki, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, 698.

³⁷ Subhi es-Salih, *Kur'an İlimleri*, Daru'l-İlmi'l-Melayin, Beyrut 2009, s. 262-263.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, I, 224.

³⁹ Ragıp el-İsfahânî, *Müfredât*, 169.

Tevbe kavramı Allah’a nisbet edildiğinde “kulun tevbesini kabul edip lütuf ve ihsanıyla ona yönelmesi” manasına gelir. Kişilerin birbirine karşı yaptıkları hatalı davranışlardan dönmesi için ise daha çok af ve i‘tizâr (özür) dileme kelimeleri kullanılır.⁴⁰

İstılâhî anlamda ise tevbe, “dinen günah sayılan bir davranıştan günah olması nedeniyle bir daha işlememek niyetiyle dönüş yapıp vazgeçmek” demektir. Yoksa itaat ve mübah bir şey hakkında olan nedamet, tevbe olarak isimlendirilmez.⁴¹ Yine tevbe “kalpte bulunan düğümleri ısrarla çözüp Allah’a yönelmek ve Allah’ın koymuş olduğu kanuna riayet etmektir.”⁴² Tevbe, işlediği kötülük dolayısıyla kabihten pişman olma ve benzeri kötülöklere bir daha dönmemekte kararlı olma şeklinde yapılmaktadır.⁴³ Böyle bir tevbe Kur’an’da nasuh kavramıyla vasıflandırılır.

Kur’an-ı Kerim’de tevbe kavramı seksen sekiz yerde geçmekte, otuz beş yerde Allah’a, diğerlerinde ise insanlara nispet edilmektedir.⁴⁴ Ayetlerde tevbe kelimesiyle yakın anlamlar taşıyan rüçû / رجوع , inabe / إنابة , gufran / غفران ve evbe / أوبة gibi af kavramlarının kullanılması, Allah ile kul arasında bezm-i eleste yapılan ahdin yenilenmesi veya insanın fitratına dönüp onu koruması anlamına gelmektedir. Çünkü insan bu ahdi unutarak fitratına aykırı davranışlar sergileyebilmektedir.⁴⁵

1.2.2. Afv / العفو

Sözlükte, “yok etmek, silip süpürmek, artık ve fazlalık” gibi anlamlara gelen afv / عفو⁴⁶, “bir şeyi elde etmeye, ulaşmaya niyet etmek, kast etmek ve gûnahtan uzaklaşmak” gibi manaları ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴⁷ Yine bu kavramın, “gûnah ve kusurlar nedeniyle ortaya çıkacak olan sonuçları işleme koymayıp bağışlamak” anlamına sahip olduğu ifade edilmektedir.⁴⁸

Terimsel olarak afv kavramı “suç veya gûnah işleyeni, kötölük ve haksızlık edeni cezalandırmaktan vazgeçme, bağışlama” demektir.⁴⁹

⁴⁰ Kuşeyrî, Zeynüddin Ebu’l Kasım, *et-Tahbir fî t-Tezkir*, Darü’l Âzal, Beyrut 1981, s. 231.

⁴¹ Tehânevî, *Keşşâf*, 524.

⁴² Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 74.

⁴³ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse*, 789.

⁴⁴ Abdülbâkî, *Mu’cemü’l-Müfrehes*, 156-158.

⁴⁵ Topaloğlu, Bekir, “Tövbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLI, s. 279-280, ss. 279-283, İstanbul 2012.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, VIII, s. 518-524.

⁴⁷ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 574.

⁴⁸ Fîrûzâbâdî, *Kâmusu’l-Muhit*, 1313.

⁴⁹ Topaloğlu– Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 14-15.

Kur'an'da ise afv, ihtiyaç fazlası⁵⁰ ve kolaylık⁵¹ anlamında olmak üzere iki yerde geçer. Ayrıca yirmi yerde çeşitli fiil sigalarında kullanılan afv kelimesi Allah'ın sıfatı olarak Afüvv şeklinde beş yerde, insanların sıfatı olarak afv şeklinde bir yerde zikredilir.⁵² Kur'an'da Allah'ın affediciliği ve bağışlayıcılığı birçok ayette yer almakta ve affin ilahî bir sıfat olduğu kesin bir şekilde vurgulanmaktadır. Yine Kur'an'da kötülüğün karşılığının onun dengi bir ceza olduğuna ve bunun adaletin içerdiği bir anlam olması nedeniyle gerekliliğine işaret edilmekte, hiçbir suçlunun işlemiş olduğu günahın karşılığının kanunda belirlenen cezadan daha fazla olmayacağı dile getirilmektedir. Bu bağlamda affetmenin takvaya daha yaraşır bir meziyet olduğu tavsiyesiyle onların affetme faziletine davet edildiği görülmektedir.⁵³

1.2.3. Şefa'at / الشفاعة

“Tek olan bir şeyi dengi veya benzeriyle çift hale getirmek, birinin önüne düşüp işini görmeye çalışmak, işinin görülmesi için bir kimsenin aracılığını istemek” anlamlarına gelen ve şef' / شفيع kökünden türeyen şefa'at kelimesi sözlükte bir kimsenin başka bir kimse hakkında bağışlanması veya isteğinin yerine getirilmesi için aracılık etmesi olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda şafi' / شافع ve şefi' / شفيع kelimeleri de şefaatte bulunan, aracılık eden demektir.⁵⁴

Bazılarına göre ise şefa'at kavramı yardım etmek ve halini sormak üzere başkasıyla birleşmek, bir araya gelmek anlamında kullanılmakta ve daha çok saygınlık ve mertebeye daha yüksek bir konumda olanın daha aşağı düzeyde olan ile bir araya gelmesi manasındadır.⁵⁵ Bu çerçevede şüf' / شُفْع kelimesinden türeyen ve vitr / وِثْر kelimesinin zıddı olan bu kavramla ihtiyaç sahibi, şefa'atçi ile çift kişi olmuş olmaktadır.⁵⁶

Terim olarak şefa'at, “kıyamet gününde peygamberlerin ve kendilerine şefa'at izni verilen kimselerin günahkâr mü'minlerin affedilmesi veya günahı olmayanların derecelerinin yükseltilmesi için Allah nezdinde niyazda bulunması ve aracılık

⁵⁰ Bakara 2/219:

"يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ"

⁵¹ A'raf 7/199:

"خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ"

⁵² Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, 466.

⁵³ Çağrıçı, Mustafa, "Af", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, s. 394, ss. 394-395, İstanbul 1988.

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, V, 167-169.

⁵⁵ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 457; Topaloğlu – Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 287.

⁵⁶ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 688.

etmesidir.”⁵⁷ Ayrıca şefaât, “birinin bir başkasına fayda sağlaması veya ondan zararı gidermesi” anlamını da taşımaktadır.⁵⁸

Kur’an’da ise şef kavramı Fecr suresi’ndeki sözlük anlamında kullanımı dışında otuz bir yerde geçmiş, bunların on üçünde şefaât biçiminde yer almış olup diğer yerlerde ise fiil ve isim kalıplarıyla kullanılmıştır. Genel anlamda şefaati konu edinen ayetlerdeki asıl tema, şirk inancının reddi ve tevhid inancının telkin edilmesidir. Yine bazı ayetlerde putlar için de “şefi” kavramının kullanıldığı görülmektedir.⁵⁹

1.2.4. Azap-Ceza / العقاب

“Bir şeyin arkasından gelmek, yerine geçmek” manasındaki akabe / عَقَب fiilinden türeyen ve çoğulu ukûbat / عقوبات olan ikab / عقاب , “işlenen kötü fiillerin ardından gelen azap veya ceza” anlamına gelmektedir.⁶⁰

İstilahî anlamda bu kavram “insanın günahından dolayı dünya ve ahirette çekeceği sıkıntılar” için kullanılmaktadır. Ayrıca bu kelime dünya işleriyle ve bölgesel yaptırımlarla ilgili şer’î hükümleri de ifade etmektedir.⁶¹ Yine bu kavram, kâfirlere ve ilahî emirlere uymayan kimselere dünya ve ahirette veya her iki yerde verilen ödül veya cezalandırmayı belirtmek için kullanılır.

İkâb kavramı Kur’an’da ceza anlamında kullanılan azab / عذاب , be’s / بأس ve ricz / رجز gibi kelimelerle yakın anlamlı iken iman ve salih amele karşı verilen sevap / ثواب ve ecir / أجر ile de karşıt anlamlı bir kavramdır. Kur’an’da on dokuz ayette geçen ikâb kelimesiyle bazen genel uyarıya işaret edilirken bazen de özel bir uyarı şeklinde, niteliği ve kimleri ilgilendirdiği konusunda bilgi verilir.⁶² Bu kelime Kur’an ve hâdislerde cezalandırma ve ilahî azap şeklinde manalandırılmasına karşın kelimî literatürde ise daha çok azap başlığı altında ele alınmış ve konu; kapsamı, çeşitleri, dereceleri ve sürekli olup olmadığı gibi çeşitli yönleriyle tartışılmıştır.⁶³

⁵⁷ Tehânevî, *Keşşâf*, 1034-1035; Cürânî, Seyyid Şerif, *et-Ta’rifât*, Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1971, s. 131.

⁵⁸ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse*, 688.

⁵⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, “İslâm’da Şefaât” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, s. 412, ss. 412-415, İstanbul 2010.

⁶⁰ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 575; İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, I, 567.

⁶¹ Tehânevî, Muhammed Hamid, *Keşşâfû Istilahâtî’l-Fünun ve’l-Ulum*, yrs., trs., s. 1192.

⁶² Üzümlü, İlyas, “İkâb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, s.13, ss. 13-14, İstanbul 2000.

⁶³ Topaloğlu – Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 147.

1.2.5. Mükâfat / الثواب

Lügatte “dönmek, yapmak, eski haline dönüştürmek” manasındaki sebebe / ثَوْب fiilinden türemiş bir isim olan sevap / ثواب kelimesi, dinî açıdan “itaatlerin ve salih amellerin ahiretteki mükâfatı” anlamına gelen bir terimdir.⁶⁴ Çoğulu esvap / أثواب ve siyab / ثياب olan bu kelime, insana yaptıklarının karşılığı olarak ona geri dönen şeydir. Bu nedenle sevap kavramı, hem iyilik hem de kötülük için kullanılır, fakat genel manada iyiliğin karşılığı olarak kullanılması daha yaygındır.⁶⁵

Kelamî ıstılahta ise sevap, “Allah’ın rahmetini, mağfiretini ve peygamberin şefaatinin kazandıran bir terimdir.” Ayrıca insanın tabiatına uygun olarak verilen şey de şefaath olarak isimlendirilir.⁶⁶

Kur’an’da on sekiz ayette geçen sevap ve mesubet / مثوبة kelimeleriyle aynı kökten türeyen fiiller, bir kısmında “kişinin işlediği iyi veya kötü fiillerin ahiretteki mükâfat veya cezası” anlamı taşıırken bir kısmında da “dünyadaki mükâfat yahut ceza” manasına kullanılmaktadır. Bu ayetlerde söz konusu edilen dünyadaki mükâfatın “fetih-zafer, huzur, servet ve bolluk,” cezanın ise bunların zıddı olan anlamlar taşıdığı görülür. Ahiretteki mükâfatın ise “cennet ve oradaki ödüller,” cezanın da “cehennem ve azap” manasına kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca fevz / فوز , felah / فلاح , necât / نجاة , ecir / أجر , rahmet / رحمة , rıdvan / رضوان ve hasene / حسنة kavramları da sevabın ahirete yönelik anlamına yakın kavramlardır.⁶⁷

Dinen makbul / hasenat / salihat sayılan fiillerin yerine getirilmesiyle kazanılacak mükâfatın ilk belirtisinin dünya hayatında duyulacak huzurla başladığını söylemek mümkün olmakla birlikte naslarda hâkim üslubun mükâfatın ahirette tecelli edeceği şeklinde olması nedeniyle dinî terminolojide sevap kavramı daha çok bu anlama tahsis edilmiştir.⁶⁸

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, I, 233-237.

⁶⁵ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 180.

⁶⁶ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 76.

⁶⁷ Karadaş, Cağfer, “Sevab”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, s. 581, ss. 581-582, İstanbul 2009.

⁶⁸ Taftazânî, Saduddin, *Şerhu’l-Makâsıd*, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2011, c. III, s. 376.

1.2.6. Adalet / العدالة

Adalet / عدالة , “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak” gibi manalara gelen bir mastar-isim olup “haksızlık ve haddi aşma” gibi anlamlara gelen cevır / جور kelimesinin zıddıdır.⁶⁹ Yine aynı kökten bir mastar-isim olan ve “orta yol, istikamet, eş, benzer, bir şeyin karşılığı”⁷⁰ gibi manalara gelen adl / عدل kelimesi, hükümler gibi basiretle algılanan şeylerde kullanılır ve sıfat olarak kullanıldığında adil / عادل kavramı ile eş anlamlıdır.⁷¹ Adl’in hem fiil hem de fail anlamında kullanılması durumunda farklı tanımları yapılmaktadır. Fiil anlamında kullanıldığında “Başkasına ait hakkı tam olarak ona vermek ve ondan alınması gerekenleri de kendisinden tam olarak almak” şeklinde tanımlanır. Ayrıca fiil anlamında “Başkasının faydalanması veya zarar görmesi için failin yaptığı güzel olan her fiildir” şeklinde bir tarif de yapılmıştır. Adl kavramı fail anlamında kullanıldığında ise “Adlin gerektirdiği bütün işleri hakkıyla yapan” demektir.⁷²

Dinî bir terim olarak adalet, “en mükemmel şeklinin sadece peygamberimizde bulunduğu şekilde dinî yasakladığı aykırılıkları engellemek ve emredildiği üzere doğru yolda olmaktır.”⁷³

Adl kavramının ıstılahî anlamına gelince ‘Allah adildir’ dendiğinde bununla O’nun tüm fiillerinin hasen olduğu, O’nun hiçbir zaman kabih iş yapmadığı ve yapması gereken bir şeyi asla ihmal ve ihlal etmediği ifade edilmektedir.⁷⁴

Adalet kelimesi Kur’an’da ve hâdislerde genellikle “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük ve tarafsızlık” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kur’an’a göre adaletin ölçüsü yahut dayanağı hakkaniyettir. Hidayete hak sayesinde ulaşılabilceği gibi adalet de hakka uymakla sağlanır.⁷⁵ Bu çerçevede adalet teriminin Kur’an ve hadislerdeki kullanılışından hareketle bazı tarifleri yapılmıştır ki Râgıb el-İsfahânî’nin ihsan mefhumu ile mukayese ederek ortaya koyduğu tarif, bunların en geniş kapsamlı olanıdır. Ona göre adalet, “borcunu vermek, alacağını istemek, görevini yerine getirmek ve hakkını almaktır.” İhsan ise “borcundan daha fazlasını vermek, alacağından daha azına razı olmaktır.” Buna göre

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, VI, 514.

⁷⁰ Cürçânî, *et-Ta’rifât*, 150.

⁷¹ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 551-552.

⁷² Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse*, 131-132.

⁷³ Tehânevî, *Keşşâf*, 1166.

⁷⁴ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse*, 132.

⁷⁵ Çağrıçı, Mustafa, “Adalet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, s. 341-342, ss. 341-343, İstanbul 1988.

adaletin gereğini yapmak vacip / zorunludur, ihsanda bulunmak ise mendub ve sünnettir.⁷⁶

1.2.7. Zulüm / الظلم

Dil bilimciler ve düşünürlerin çoğuna göre zulüm / ظلم, “bir şeyi ona ait olmayan yerin dışına koymak” anlamında kullanılmaktadır. Bu kavram “meşru sınırı aşmak, yersiz hareket etmek, yersizlik yapmak ve haksızlık etmek” gibi anlamlarda mastar ve isim olarak kullanılır. Buradaki yersiz davranış onu ya eksiltmek veya arttırmak ya da onu zamanından veya mekânından saptırmakla olur.⁷⁷ Yine aynı kökten çoğulu mezâlim / مظلّم olan mazlime / مظلّمة kelimesi, “zalimin elinde bulunan başkasına ait nesne” demektir. Zulme katlanmak inzılâm / انظلام, zulümden şikâyetçi olmak da tazallümdür / تظلم. ⁷⁸ Adl / adâlet / عدالة, kıst / قسط ve insaf / إنصاف gibi kavramlar zulmün karşıtı, cevır / جور, bağy / بغى, tuğyân / طغيان ve fisk / فسق gibi kavramlar da zulmün eş veya yakın anlamlısıdır.⁷⁹

Kök itibariyle zulmün özellikle insan ilişkilerindeki haksızlıkları ifade etmesi nedeniyle çevre göre daha dar anlamlı olduğu belirtilse de literatürde zulmün eş anlamlısı olarak en çok cevır / جور kavramı kullanılır.⁸⁰ Ayrıca zulüm kelimesi az veya çok olsun haddi aşma anlamında da kullanıldığından bu kavramın hem büyük hem küçük günahlar için de kullanımı söz konusudur. Bazılarına göre zulüm; Allah-insan, insan-insan ve insan ile nefsi arasındaki zulüm olmak üzere üç kısma ayrılır.⁸¹

Dinî bir terim olarak zulüm, “belirlenmiş sınırları çiğneme, haktan bâtıla sapma, rızasını almadan birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunma, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara sokma, zorbalık ile güç ve otorite sahiplerinin sergilediği haksız ve adaletsiz uygulama” gibi anlamlara gelmektedir.⁸²

Kur’an’da ise zulüm kelimesi “küfür, günah işleme, şirk” gibi anlamlarda iki yüz yerde geçmiş, yirmiyi aşkın ayette ise “beşerî ilişkilerde haksızlığa sapma” anlamında kullanılmıştır. Yine yetmişden fazla ayette Allah’ın hiç kimseye hiçbir şekilde

⁷⁶ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 236-237.

⁷⁷ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 537; Topaloğlu – Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 348-349.

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, VI, 514.

⁷⁹ Çağırıcı, Mustafa, “Zulüm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, s. 507, ss. 507-509, İstanbul 2013.

⁸⁰ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Hevâmil ve’ş-Şevâmil*, Nşr. Ahmed Emin – Seyyid Ahmed Sakr, Kahire 1951, s. 84-85.

⁸¹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 537-538.

⁸² Tehânevî, *Keşşâf*, 1152-1153; Cürçânî, *et-Ta’rifât*, 147.

zulmetmeyeceği, insanların dünyada uğradıkları zararların ve ahirette uğrayacakları cezaların kendi kötülüklerinin karşılığı olduğu, inkârcıların ve kötülük işleyenlerin sonuçta kendi nefislerine zulmettikleri belirtilir.⁸³ Ayrıca Kur'an'da cevr / جور kelimesi hiç geçmemekte, zulmü belirtmek için bağı / بغي , tuğyan / طغيان ve fık / فسق gibi kavramlara yer verilmektedir.⁸⁴

1.3. Va'd ve Va'idle Bağlantılı Diğer Kavramlar

Va'd ve va'id meselesi bazı kelâmî kaynaklarda sem'iyat başlığı altında hüsün-kubuh, saadet-şekavet, lütuf ve hikmet gibi konular bağlamında işlenmiştir. Bu kavramların va 'd ve va 'id konusuyla dolaylı yönden de olsa bir irtibatı bulunmaktadır. Ayrıca Şîî ekoller, Allah'ın sözlerinden vazgeçebileceğine yönelik ortaya koyduğu beda' inancıyla bu konuyu ele almıştır. Burada konuyla dolaylı yönden ilişkilendirilen hüsün, kubuh, seyyie, beda', lütuf, hikmet, saadet, şekavet, ahd, misak, tahrif ve sünnetulah gibi kavramların sözlük, terim ve Kur'an açısından nasıl anlamlandırıldığına temas edilecektir.

1.3.1. Hüsün / الحسن

Sözlükte kubuhun zıddı olan hüsün / حسن kelimesi, mastar olarak “güzel olmak”, isim olarak da “güzellik, sevilen ve rağbet edilen şey” anlamına gelir. Bu kelimenin çoğulu da mehasindir / محاسن.⁸⁵

Hüsün kavramını “hoşa giden ve arzu edilen şey” olarak tanımlayan İsfahanî, bir şeye akıl, arzu ve duygu yönünden olmak üzere üç şekilde güzel anlamının yüklenebileceğini, ancak genel mana itibarıyla daha çok gözlere hoş görünen şeyler için bu kavramın kullanıldığını söylemektedir. Yine o, hasene / حسنة , hasen / حسن ve hüsne / حسنة arasında farkların olduğunu; hasen kavramının hem şahıslar hem de olaylar için, hasene kavramının sıfat olarak kullanıldığında şahıslar, isim olarak tercih edildiğinde ise

⁸³ Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, 434-439.

⁸⁴ Çağrı, “Zulüm”, XLIV, s. 507.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, VII, 707-708.

olaylar için ve hüsne kavramının da şahıslar için değil sadece olaylar için kullanıldığını dile getirir.⁸⁶

İstilahî anlamda hüsün kavramı, “bir eylemin veya olgunun insanın tabiatı ve karakteriyle uyuşması, onun için bir mükemmellik değeri taşıması ve ibadetlerde olduğu gibi övgüyle ilgili olması” şeklinde tanımlanmaktadır. Kalamî literatürde ise bu kelime “dünyada övgüye, ahirette ise sevaba taalluk eden şey” olarak ifade edilmektedir.⁸⁷

Kur'an'da hüsün kelimesi yüz doksan dört defa zikredilmekte ve “güzel davranmak, iyilik yapmak, Allah'a kulluk etmek, güzel karşılık görmek, bolluk, nimet ve infak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bu çerçevede Kur'an'da hüsün kökünden türeyen ihsan / إحسان ve hasene / حَسَنَة kavramlarıyla mana yakınlığı bulunan adl / عدل , ma'ruf / معروف ve tayyibat / طَيِّبَات gibi kelimelerin insanda var olan hüsün algısına yönelik olduğu da söylenebilir.⁸⁸

1.3.2. Kubuh / القبح

“Çirkin olmak ve çirkinlik, nefret edilen şey” manasında hüsün kelimesinin zıttı ve mastar isim olan kubuh / قُبْح kavramının çoğulu mekâbihdir / مقابيح.⁸⁹ Kabih / قَبِيح , “gözün bakmaktan tiksindiği şeyler ile insanın duygusal anlamda tiksindiği davranış ve haller” için kullanılan bir kavramdır.⁹⁰

Kelam literatüründe ise kabih, “dünyada yergiye ahirette cezaya taalluk eden şeydir.” Bu nedenle kubuh, kelam ilminde kişiyi yergiye ve cezaya götüren fiillerin niteliğini belirten bir kavram olarak kullanılmaktadır.⁹¹

Kur'an'da kubuh kavramı sadece Firavun ve taraftarlarının kıyamet günü kınanmış (kötülenmiş) kimseler olacakları belirtilirken⁹² zikredilmektedir. Kur'an'da kubuh / قُبْح yerine daha çok sũ / سوء ve seyyie / سيئة kavramları kullanılmaktadır.⁹³ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) de hasene ile zıt gördüğü seyyie kavramının tefsirciler tarafından Kur'an'da “tevhid-şirk, zafer-hezimet, bolluk-kıtlık, afiyet-bela, iyi-kötü söz ve iyi-kötü

⁸⁶ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 235-236.

⁸⁷ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 91.

⁸⁸ Çelebi, İlyas, “Hüsün ve Kubuh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, s. 60, ss. 59-63, İstanbul 1999.

⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, VII, 707-708.

⁹⁰ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 651.

⁹¹ Tehânevî, *Keşşâf*, 666; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 173.

⁹² Kasas 28/42:

"وَأَتَّبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ "

⁹³ Çelebi, “Hüsün ve Kubuh”, XIX, 60.

iş” gibi manaların verildiğini ve bu kavramların da altı yönden ele alındığını söylemektedir.⁹⁴

1.3.3. Seyyie / السينة

“Kötülük etmek, kötü ve çirkin olmak” anlamlarında mastar olan sev’ / سوا kelimesinden türeyen seyyie / سينة , “günah ve kötülük” gibi manalar taşır.⁹⁵ Yine hasenenin zıddı olan bu kavram, “çirkin fiil” anlamına da gelir. Kubuh ile benzer anlam ifade eden seyyie kelimesi, dünya ve ahiret işleri, ruh ve bedenle ilgili durumlar, mal ve makam / şöhret yitirmek gibi nesnelerden çok insanlar arası ilişkilerin ahlakî değerini belirtmek için de kullanılır.⁹⁶ Ayrıca hasene ve seyyieyi akıl ve şer’in iyi ve kötü gördüğü şeyler ile insan tabiatına göre belirlenen iyilikler ve kötülükler olmak üzere iki kısma ayırmak da mümkündür.⁹⁷

Muhammed Reşit Rıza (ö. 1935m.), *Tefsirü’l-Menar* isimli eserinde hocası Muhammed Abduh’un (ö. 1905m.) Allah’a karşı işlenen kusurlara ve yapılan eksikliklere zenb / ذنب dediğini, bu kelimenin “hata” manasına geldiğini ve bu kavramın “kul ile yaratıcı arasında kulun kusuru ve hatası” manasına kullandığını aktarır. Yine o, isae / إساءة kökünden türeyen ve “kötülük etmek, üzme ve sıkıntıya sokmak” anlamlarına gelen seyyiat ifadesinin de “insanların birbiriyle olan ilişkilerinde veya kul haklarıyla ilgili konularda birbirlerine karşı kusur ve hata işlemeleri” olarak anlamlandırıldığını söyler.⁹⁸

Kur’an’da elli altı yerde geçen seyyie kelimesi yirmi bir yerde tekil, otuz beş yerde ise çoğul olarak zikredilmektedir.⁹⁹ Bu ayetlerde geçen seyyie kavramı mutlak olarak “kötü ve çirkin iş, özel bir hal veya hareketin kötü özelliği ve kötü bir sonuç doğuran bela, musibet ve ceza” gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁰⁰

⁹⁴ İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Nüzhetü’l-A’yani’n-Nivazir fî İlmi’l-Vucuhi ve’n-Nezair*, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2000, s.106-107.

⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, I, 103-107.

⁹⁶ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 441.

⁹⁷ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 441-442.

⁹⁸ Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsirü’l-Menar*, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2011, c. IV, s. 246.

⁹⁹ Abdalbâkî, *Mu’cemü’l-Müfrehes*, 367-368.

¹⁰⁰ Çağrıci, Mustafa, “Seyyie”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, s. 78, ss. 78-79, İstanbul 2009.

1.3.4. Beda' / البداء

“Zahir olmak, açık olmak ve belirlemek” gibi anlamlara gelen bedeve / بدو kökünden türeyen beda' / بداء kelimesi, kişinin bir işi yapmaya niyetlenmişken bilgi ve zan bakımından o işinden vazgeçip başka bir işi yapmaya koyulması ve kişinin birkaç görüşten birini tercih etmesi anlamlarında kullanılır.¹⁰¹ Ayrıca bu kavram bir bilginin yok iken ortaya çıkması anlamına da gelmektedir.¹⁰²

Bir kelim terimi olarak beda' ise “Allah’ın belli bir şekilde gerçekleşeceğini söylediği bir olayın daha sonra başka bir şekilde meydana gelmesidir.”¹⁰³ Kâdî Abdulcabbâr (ö. 415/1025)’a göre beda’nın vuku bulması için mükellefin bir kişi, fiilin tek, zamanın aynı ve yönün de bir olması gerekir. Ayrıca emrin nehye, nehyin de emre döndürülebilir olması şarttır. Örneğin birinin kölesine “güneş battığında ve sen pazara gittiğinde et satın al” demesi ve sonrasında “güneş battığında ve pazara gittiğinde et satın alma” şeklinde önceki emrini değiştirmesi beda' olarak isimlendirilir. Çünkü burada daha önce gizli olan bir durumun daha sonra ortaya çıkması söz konusu olmaktadır.¹⁰⁴

Şehristânî (ö. 548/1153) ise Allah’a izafe edilen beda’nın ilim, irade ve emirde beda' olmak üzere üç anlamda kullanıldığından bahseder. Ona göre ilimde beda' Allah’ın bildiği bir şeyin sonradan bildiği gibi olmadığının ortaya çıkması, iradede beda' Allah’ın önceden vermiş olduğu hükmün veya kararın sonradan yanlış olduğunun ortaya çıkması, emirde beda' ise önce vermiş olduğu bir emre aykırı olarak sonradan yeni bir emir vermesi şeklindedir.¹⁰⁵

Kur’an’da beda' kavramı ve sigaları otuz bir ayette geçmekte olup açık, açıklamak ve açığa çıkarmak gibi anlamlar ifade eder.¹⁰⁶ Ayrıca ilim, irade ve yaratma sıfatlarında gerçekleştiği iddia edilen ve aşırı uç fırkalarca beda' anlayışlarına delil getirilen Allah’ın dilediğini silip dilediğini ibka edebileceğini belirten ayet ile günahkârlar hakkında hükmedilen azabın tevbe sebebiyle kaldırılacağına yönelik ayetler, Allah’ın ilim, irade ve yaratmasında değişikliğin olacağına dair delillerdendir. Yine Yunus peygamberin kavminden azabın kaldırılması ile İsmail peygamberin kurban edilmesinden vazgeçilerek

¹⁰¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, VIII, 62-65.

¹⁰² Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 47.

¹⁰³ İlhan, “Beda”, V, 290.

¹⁰⁴ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 584-585.

¹⁰⁵ Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, tah. Ahmed Fehmi Muhammed, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1992, c. I, s. 145-146.

¹⁰⁶ Abdalbâkî, *Mu'cemü'l-Müfehres*, 115.

yerine koçun kurban edilmesi Kur'an'daki beda' uygulamasının örnekleri olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁷

1.3.5. Lütuf / اللُّطْف

Lügatte “nazik davranmak, iyi muamele etmek ve merhametli olmak” gibi anlamlara gelen ve mastar olan lütuf / لطف kelimesi, “iyilik etme, yardımda bulunma ve merhamet etme” anlamlarında isim olarak da kullanılmaktadır.¹⁰⁸ Latîf / لطيف kelimesiyle bir cisim nitelendirildiğinde bu kavram o cisimin, katı, sert ve ağır manalarına gelen ceslün / جثل kelimesinin zıddı bir nitelikte olduğunu gösterirken diğer yandan letafet ve lutf kelimeleri ile zarif olan hareketler, nezaket ve incelik gibi işleri yapmak da dile getirilmektedir. Ayrıca letaif / لطائف kelimesi, duyu organlarıyla algılanamayan varlıklar için kullanılabildiğinden bu yöndeki manasından dolayı Allah için de kullanılması uygun görülmektedir.¹⁰⁹

Istılâhî anlamda lütuf ise “kişinin kendine göre vacip olanı tercih etmesi veya kendince günah olandan sakınmasıdır.”¹¹⁰ Yani bu kavram, insanın kendi iradesiyle Allah'a iman edip günahlardan kaçınmasını kolaylaştıran ilahî bir fiildir.¹¹¹

Kur'an'da sekiz ayette geçen lütuf kavramı bir yerde “gizli ve ihtiyatlı davranmak” anlamında fiil olarak, diğer yedi yerde ise “Allah'a nispet edilerek kullarına iyilik ve merhamet eden, duyularla algılanamayan ve en gizli hususları dahi bilen varlık” anlamında kullanılmaktadır.¹¹² Yine Kur'an'da fazl / فضل, ihsan / إحسان ve rahmet / رحمة kelimelerinin de lütuf kelimesine yakın anlamlarının bulunduğu görülmektedir.¹¹³

1.3.6. Hikmet / الْحِكْمَةُ

“Yargıda bulunmak, hükmetmek, iyileştirmek ve düzeltmek” gibi anlamlara gelen ve hakeme / حكم fiilinden türeyip hüküm mastarından isim olan hikmet / حكمة kelimesi,

¹⁰⁷ Şeyh Saduk, Ebu Cafer Muhammed İbn Babeveyh el-Kummî, *Kitabu't-Tevhid*, Darü'l-Marife, Beyrut trs., s.336; İlhan, “Beda”, V, 290.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, V, 708-709.

¹⁰⁹ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 740.

¹¹⁰ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 779.

¹¹¹ Topaloğlu – Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 198.

¹¹² Abdalbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, 647.

¹¹³ Çelebi, İlyas, “Lutuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, s. 239, ss. 239-241, Ankara 2003.

Allah’a nispet edildiğinde e’n değerli varlıkları en üstün bilgiyle bilmek” manasına gelir. Bu sebeple hikmet ve hüküm kavramları, “bilmek ve anlamak” şeklinde ortak bir manaya sahiptir. Bu kavramın insana nispet edilmesi halinde ise “dengeli, adaletli olma ve orta yol üzerinde bulunma” gibi anlamlar taşıdığı görülmektedir.¹¹⁴ Ayrıca hikmet lafzı aslında fesadı önleme ve bir şeyi ıslah etme maksadıyla bir tür engelleme / alıkoyma manasındaki hakem kelimesinden alınmış olup hayvanı sağa sola sapmaktan men ettiği için hayvanın ağzına takılan gеме de bu ad verilmiştir.¹¹⁵ Yine hikmetin adalet, ilim, nübüvvet, Kur’an ve İncil gibi anlamlara geldiği de ifade edilmiştir.¹¹⁶

Terim olarak hikmet, “söz konusu gücün zirvesi olan kurnazlık ile alt seviyesi olan ahmaklık arasında bulunan ilmî ve aklî bir olgudur.”¹¹⁷

Gazâlî (ö. 505/1111) ise hikmeti “eşyanın düzeni ve onların ince, yüksek manalarını mutlak bir biçimde kavrayıp hedeflenen maksadın ortaya çıkmasını sağlayacak şekilde hüküm vermek, bu manaya düzen ve tertip oluşturmak, iyi ve sağlam kılmak üzere kudretin isnad edilmesidir” şeklinde tanımlamaktadır.¹¹⁸

Aynı zamanda hikmetin “icad etmek, bilmek ve fiil” şeklinde üç anlamı vardır. Bunlar arasındaki ilişki; ay, güneş ve bunların dışındakilerin birbirleriyle olan bağlantılarına benzemektedir. Ayrıca bu kavramı insanın gücü ölçüsünde nesnelerin mahiyet ve hakikatini bilmesi olarak tanımlayan Cürcânî, bu bilginin nazarî bir bilgi olduğunu, ancak böyle bir bilginin elde edilmesinde cisimlerin, organların ve duyuların aracı olarak kullanılmadığını öne sürmüştür.¹¹⁹

Kur’an’da ise hikmet kavramı yirmi ayette geçmekte olup on yerde “kitap”, üç yerde “mülk” / مُلْك , birer defa da mev’iza / موعظة , hayır / خير ve ayet / آية kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır.¹²⁰ Bu anlamların yüklendiği hikmet kelimesi, çeşitli yorumları da beraberinde getirmiştir. Tefsircilerin bu kavramın emir ve nehiylerin yer aldığı hukuk kuralları, sünnet, anlayış ve ilim anlamında hüküm, nübüvvet, Kur’an ve Kur’an ilimleri gibi altı yönünün olduğunu söyleyerek ayetlerde geçen bu kavramı bu yönlerden

¹¹⁴ İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, VII, 128-132.

¹¹⁵ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 248-251.

¹¹⁶ Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup, *Kâmusu’l-Muhit*, tah. Muhammed Naim Argususı, Müessesetü’r-Risale, yrs., trs., s. 1095-1096; Yüksel, Emrullah, “İlahi Fiillerde Hikmet” *AÜİFD*, Erzurum 1988, S. 8, ss.43-76, s.44.

¹¹⁷ Tehânevî, *Keşşâf*, 701.

¹¹⁸ Gazâlî, Ebu’l-Hamid Muhammed, *el-İktisad fi’l-İtikad*, haz. İbrahim Agâh Çubukçu- Hüseyin Atay (İtikadta Orta Yol), Nur Matbaası, Ankara 1962, s. 165-166.

¹¹⁹ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 96.

¹²⁰ Abdalbâkî, *Mu’cemü’l-Müfehres*, 213-214.

değerlendirmişlerdir.¹²¹ Ayrıca ‘hikmetün bâliga’ terkininin de bizzat Kur’an’ı Kerim’i ifade ettiğı dile getirilmektedir.¹²²

1.3.7. Saadet / السعادة

Sözlükte “kısmetli ve talihli olmak” gibi anlamlara gelen, saade / سعد fiilinden türeyen ve isim olan saadet / سعادة kelimesi; “uğur, talih ve bereket” anlamlarında kullanılmaktadır.¹²³ Bu kelime a’slen iyi ve hayırlı işler konusunda insanlara yapılan ilahî yardım ve Allah’ın insanı mutlu etmesi olmak” şeklinde iki ayrı manaya gelmektedir.¹²⁴

Saadet kavramının aslen dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısma ayrıldığını söyleyen İsfahânî, dünyevî saadetin nefsi, bedenî ve haricî olmak üzere üçe ayrıldığını ifade eder.¹²⁵

Kur’an’da bu kavram mastar manasıyla zikredilmemekte, şekavet kelimesiyle birlikte fiil¹²⁶ ve isim¹²⁷ olarak kullanılmaktadır. Bu ayetlerde mahşerde insanların bir araya getirildikten sonra bazılarının mutlu / saîd olacağı, mutlu olanların cennete konacakları ve orada sınırsız bir lütfâ kavuşacakları anlatılmaktadır.¹²⁸ Ayrıca uhrevî mutluluğu iman, salih amel, takva ve ihsan gibi olumlu davranış sergileyenlerin hak edeceğini bildiren birçok ayetin varlığı da dikkat çekmektedir. Kur’an’da dünyevî ve uhrevî saadet için daha çok hasene / حسنة , tayyib / طَيِّب , hayır / خير ve felah / فلاح gibi kelimeler zikredilmektedir.¹²⁹

¹²¹ İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-A’yani’n-Nivazir fi İlmi’l-Vucuhi ve’n-Nezair*, 107-108.

¹²² Kutluer, İlhan, “Hikmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, s. 503, ss. 503-511, İstanbul 1998.

¹²³ İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, II, 606-610.

¹²⁴ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 410-411.

¹²⁵ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 460.

¹²⁶ Hud 11/105:

"يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ سُوءٌ وَسَعِيدٌ"

"O gün geldiğı zaman Allah'ın izni olmadan hiçbir kimse konuşamaz. Onlardan mutsuz (cehennemlik) olanlar da vardır, mutlu (cennetlik) olanlar da."

¹²⁷ Hud 11/108:

"وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَبِالْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرٌ مَجْذُودٍ"

"Mutlu olanlara gelince, gökler ve yerler durdukça içinde ebedi kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Bu onlara ardı kesilmez bir lütf olarak verilmiştir."

¹²⁸ Abdalbâkî, *Mu’cemü’l-Müfrehes*, 350.

¹²⁹ Çağrıci, Mustafa, “Saadet” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, s. 320, ss. 319-322, İstanbul 2008.

1.3.8. Şekavet / الشقاوة

Şekave / شقو fiilinden türeyen ve saadet kelimesinin zıddı olan şekavet / شقاوة ; “talihsizlik, kötü akıbet, bedbahtlık, mutsuzluk ve meşakkat” gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁰ Şekavet ve saadet kelimeleri vezin bakımından “çirkinlik” anlamına gelen riddetün / ردة kelimesi ile “kısmetsizlik, kötü şans” anlamlarındaki şıgvetün / شقوة kelimeleriyle aynıdır. Ayrıca şekavet, saadet kelimesinde olduğu gibi dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bazılarına göre şekâe / شقاء kelimesi ta’ab / تعب yorgunluk anlamına gelirken ta’ab’ın şekavetten daha kapsamlı olduğu da ifade edilmektedir. Onlara göre her şekavet ta’abdır, ancak her ta’ab şekavet değildir.¹³¹

Kur’an’da daha önce belirtildiği üzere saadet geçmediği gibi şekavet kelimesi de kullanılmamaktadır. Ancak iki ayette fiil ve ismi fail olarak yer alır. Bu ayetlerde kıyamet koptuktan sonra insanların bir araya getirileceği ve kimisinin şakî / bedbaht olup cehennem ateşine atılacağı ve orada sonsuza değin ah edip inleyeceği, kiminin de mutlu olup cennete konacakları bildirilir.¹³² Nitekim Kur’an’da uhrevî bedbahtlık ve yaşanacak acılar için bu kavramdan daha çok hüsrân / خسران , hızy / خزي , hüzn / حزن , azap / عذاب ve havf / خوف gibi kelimeler kullanılmaktadır.¹³³

1.3.9. Ahd / العهد

Mastar olarak “söz vermek, bir şeyin yerine getirilmesini emretmek ve talimat vermek” gibi anlamlara gelen ahd / عهد kelimesi, isim olarak da “emir, talimat, güven veren söz, yükümlülük, taahhüt” gibi manaları içermektedir.¹³⁴

Ayrıca bu kavram “halden hale bir şeyi koruyup gözetlemek” anlamında kullanıldığında uyulması gereken antlaşmaya da ‘ahit’ denmiştir.¹³⁵ Ahitte hem “yemin” hem de “kesin söz verme” anlamı vardır.¹³⁶ Bu çerçevede yemin, ahdin dinî yönüne işaret ederken söz verme de ahlakî yönüne vurgu yapmaktadır.¹³⁷

¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, VIII, 409-410.

¹³¹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 460-461.

¹³² Abdulbâkî, *Mu’cemü’l-Müfrehes*, 350.

¹³³ Çağrıncı, “Saadet”, XXXV, 320.

¹³⁴ İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, II, 697-701.

¹³⁵ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 591-592.

¹³⁶ Fîrûzâbâdî, *Kâmusu’l-Muhit*, 303.

¹³⁷ Küçük, Abdurrahman, “Ahid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, s. 533, ss. 532-533, İstanbul 1988.

Terimsel olarak ahd kavramı, “bir şeyi korumak ve o şeyin devamlı olarak aslına uygun bir şekilde hareket etmek” demektir. Ayrıca bu, karşılıklı sözleşmelerde istenilen doğrultuda aslına uygun şekilde kullanılmalıdır.¹³⁸

Kur'an'da bu kelime kırk altı yerde geçmekte ve “birine söz verme, va'd ve taahhütte bulunma, anlaşma yapma” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹³⁹ Ayrıca Allah'ın Hz. Âdem'e, Musa'ya, İbrahim ve İsmail'e ahit verdiği ifade edilirken aynı zamanda kulları ile de ahitleştiği ve kullarının bu ahitlerine uyması gerektiği de anlatılır.¹⁴⁰

Kur'an'da ahde vefanın önemi üzerinde de durulur. Kişinin dinî naslar ile belirlenmiş esaslara uyacağına dair gönüllü taahhüdü olarak değerlendirilen iman kavramıyla ahid kavramı arasında sıkı bir ilişki olduğuna da vurgu yapılır. Hatta ahde vefayla ilgili ayetlerde inananların kendileriyle yapılmış antlaşmaların hükümlerine riayet ettikleri müddetçe, Müslüman olmayan taraflara dahi verilen sözde durulması ve bu doğrultuda davranılması emredilir.¹⁴¹

1.3.10. Misak / الميثاق

“Güvenmek, sözüne sadık olmak, bağlanmak, sorumluluk, yemin, sözleşme, antlaşma ve söz verme” anlamlarına gelen sîka / ثقة, vusuk / وثوق kökünden veya “sağlam ve muhkem olmak” manasına gelen vesaka / وثق kökünden türediği iddia edilen misak / ميثاق kelimesi, “kuvvetli antlaşma ve ahid” anlamına gelmektedir.¹⁴² Çoğulu mevasık / موائق, meyasık / ميثاق ve meyaik / ميثاق olan bu kelime, yeminle ve söz verme ile pekiştirilmiş antlaşmalar için de geçerlidir.¹⁴³

Dinî metinlerde “Allah ile peygamberler ve kullar arasında gerçekleşen antlaşma” anlamında kullanıldığı bilindiğinden Tanrı ile insanlar arasındaki dinî ahidleşme inancının eski İsrail dinine has bir kavram olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir.¹⁴⁴

Kur'an'da sika kavramı dokuz, misak kavramı ise yirmi beş ayette geçmekte olup¹⁴⁵ ahit ve misak kelimeleri genellikle birbirinin yerine kullanılmıştır. Ancak ahit

¹³⁸ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 161.

¹³⁹ Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, 492.

¹⁴⁰ Uludağ, Süleyman, “Ahid” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, s. 533, ss. 533-534, İstanbul 1988.

¹⁴¹ Yurdagör, Metin, “Ahid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, s. 534, ss. 534-535, İstanbul 1988.

¹⁴² İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, V, 1094-1095.

¹⁴³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 753.

¹⁴⁴ Gürkan, Salime Leyla, “Misak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, s. 172, ss. 172-173, İstanbul 2005.

¹⁴⁵ Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, 741.

geniş anlamda her türlü dinî ve siyasî antlaşmayı ifade ederken, misak daha çok dinî anlamda kayıt altına alınmış ve pekiştirilmiş sözleşmeyi ifade etmektedir. Yine Allah'ın tevhid dinîni yaymak ve kendilerinden sonra gelecek peygamberleri onaylamak adına bütün toplumlardan peygamberlere ve onların getirdiği ilahî emir ve yasaklara uyma konusunda inananlardan aldığı sözden bahseden bu ayetlerde de genellikle bu anlam mevcuttur.¹⁴⁶

1.3.11. Tahrif / التحريف

“Yönelmek, meyletmek, sapmak, bir şeyi değiştirmek, tebdîl ve tağyîr etmek, bir şeyi eğmek” anlamındaki harrefe / حَرَّفَ fiilinden türeyen tahrif / تحريف, “kelimenin veya sözün anlamını benzer anlamlarla değiştirmek” demektir.¹⁴⁷ Ayrıca bu kelime, “iki şekilde yorumlanması mümkün olan bir sözü bir tarafa çekmek” manasına da gelmektedir.¹⁴⁸

İslam literatüründe bu kavram, sonraki dönemlerde Yahudi ve Hristiyanların kendi kutsal metinlerini kasıtlı şekilde değiştirmelerini veya yanlış yorumlamalarını ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁴⁹

Kur'an'da da tahrif kelimesiyle Yahudi ve münafıkların kelime ve harfleri benzerleriyle değiştirmeleri kastedilir.¹⁵⁰ Ehl-i kitap'la ilgili olarak dört ayette geçen bu kavramın anlamı çarpıtmak, söze yanlış anlam vermek ve kelimeleri bağlamından uzaklaştırmak gibi manalarda kullanıldığı görülmektedir.¹⁵¹ Ayrıca Kur'an ayetlerinde geçen tebdîl / تبديل , leyy / لي , lebs / لبس , kitmân / كتمان ve nisyân / نسيان kelimeleri de anlam bakımından tahrif kelimesiyle ilişkilidir.¹⁵²

¹⁴⁶ Gürkan, “Misak”, XXX, 172.

¹⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, V, 408-409.

¹⁴⁸ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 228.

¹⁴⁹ Tarakçı, Muhammet, “Tahrif”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, s. 422, ss. 422-424, İstanbul 2010.

¹⁵⁰ Kaplan, İbrahim, *Kelam açısından Tahrif ve Kutsal Kitapların Mevsukiyeti Meselesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 170.

¹⁵¹ Abdalbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, 197.

¹⁵² Kahraman, Ferruh, “Tefsirde Kitab-ı Mukaddes'in Tahrifi Meselesi I (Tahrif KelimesiBağlamında)”, *DEÜİFD*, 2015/1, S. XXXXI, ss. 189-212, s. 190.

1.3.12. Sünnetullah / سنة الله

Sünnet / سُنَّة kelimesi senne / سَنَّ den türetilmiş mastar isim olup kendisiyle kullanılan çeşitli isimlerle birlikte “bıçağı bilemek, mızrağa demirini geçirmek, taş veya dişi cilalayıp parlatmak, kanun koymak, yolda yürümek, deve sürüsü gütmek, bir şeyi izah ve tasvir etmek, toprağa su dökmek, bir şeyi biçimlendirmek, âdet olarak bir şey ortaya çıkarmak” gibi geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.¹⁵³ Tehânevî ve Cürçânî, sünnetin iyi-kötü ayırımı olmaksızın yol manasına geldiğine dikkat çekmekle birlikte sünneti “beğenilen veya beğenilmeyen gidişat ile iyi veya kötü gidişat” olarak tanımlamışlardır.¹⁵⁴

Kur'an'a has bir tabir olan sünnetullah, “sünnet” ve “Allah” kelimelerinden oluşmuş Arapça bir terkip olup “düzenli ve özgün uygulama” anlamı ile Allah'a nisbet edilmek suretiyle “Allah'ın yaratma ve yönetmesinde geçmişten süregelen ve değişmeyen uygulamasıdır.”¹⁵⁵ Bu bağlamda “orijinal, sürekli ve belli bir standarda oturmuş iyi veya kötü davranış biçimi” şeklinde anlamlandırılan sünnet kelimesi Allah'a nispet edildiğinde “Allah'ın süregelmekte olan, kendine özgü, değişmeyen davranış tarzı ve tutumu”dur.¹⁵⁶ Ancak burada düzen ve sürekliliğin yanı sıra benimsenmiş bir davranış biçiminin de söz konusu olduğu unutulmamalıdır.¹⁵⁷

Sünnet, Kur'an'da ikisi çoğul olmak üzere toplam on altı yerde geçmekte, bunların dokuzunda Allah'a veya O'nun yerini tutan zamire izafe edilerek “Allah'ın sünneti” manasında, yedi yerde ise “Cenab-ı Hakk'ın geçmiş toplumlara veya onlara gönderdiği peygamberlere uyguladığı nizam” anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁸ Bu kullanımların geçtiği ayetlerde¹⁵⁹ sünnetullahta hiçbir tebdîl ve tağyîrin bulunmadığı

¹⁵³ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, VII, 808-815.

¹⁵⁴ Tehânevî, *Keşşâf*, 979-983; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 125.

¹⁵⁵ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 286.

¹⁵⁶ Özsoy, Ömer, *Sünnetullah, Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr Yay., Ankara 1999, s. 53.

¹⁵⁷ Akçay, Mustafa, “Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah” Kavramlarının Anlamlandırılması Üzerine”, *SÜİFD*, Adapazarı 2008, S. XVII, ss. 125-158, s. 133.

¹⁵⁸ Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, 367.

¹⁵⁹ Ahzab 33/62:

"سُنَّةُ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلَ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا"

“Daha önce gelip geçenler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Allah'ın kanununda asla değişme bulamazsın”

Fatır 35/43:

"إِسْتَكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرُ السَّيِّئِ وَلَا يَجِئُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا"

“Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için (böyle davranıyorlardı). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. Onlar ancak öncekilere uygulanan kanunu bekliyorlar. Sen Allah'ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın. Sen Allah'ın kanununda hiçbir sapma bulamazsın.”

vurgulanmıştır. Bununla beraber bu terkinin yer aldığı ayetlerde Allah'ın sünnetinde değışmenin ve bozulmanın olmadığı, azabın tekzip ve hak edenlerden hak etmeyenlere intikal ettirmeyeceğı ve kâfirlere olan azabı sevap gibi bir başka şeyle değıştirmeyeceğı anlamında Allah'ın tahvil yapmayacağı ifade edilmiştir.¹⁶⁰

Fetih 48/23:

"سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا"

"Allah'ın ötedenberi işleyip duran kanunu (budur). Allah'ın kanununda asla bir değışiklik bulamazsın."

¹⁶⁰ İsra 17/77:

"سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدَ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا"

"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimiz hakkındaki kanun böyledir. Bizim kanunumuzda hiçbir değışme bulamazsın." Ayrıca bkz. Râzî, Fahrudin, *et-Tefsirü'l-Kebir*, Darü'l-Fikir, Beyrut 1981, c. XXVI, s. 35.

BÖLÜM II

KUR'AN'A GÖRE ALLAH KELAMINDA DEĞİŞMEZLİK

Allah Kelamında (sözlerinde) değişim olup olmayacağı konusu yaratıcıya olan inancın ve güvenin en önemli parametrelerinden birini teşkil etmektedir. Özellikle inanan insanın dünyevî hayatının şekillenmesinde ortaya koyduğu fikrî ve fiilî tutumun ölümünden sonra varlığına inandığı ebedî hayatta nasıl karşılık bulacağı endişesi ve beklentisi konumuzun ne denli önemli olduğunun en açık ve kuvvetli göstergesidir. Bu bağlamda Allah'ın inananlar ve inkâr edenler hakkında belirlediği dünyevî veya uhrevî mükâfat ve cezaların neler olduğunu ortaya koyan Kur'an'ın ilgili ayetleri incelendiğinde reel bir sonuca ulaşım meseleye çözüm üretmek daha kolay ve isabetli olabilecektir.

Ayrıca inanç sisteminin temel yapısını oluşturan Kur'an'da yer alan Allah'ın inananlara, inanıp günah işleyenlere, inanmayanlara, inanmadığı halde inanmış gibi görününlere ve inkâr etmesine rağmen güzel davranışlar sergileyenlere va'd ettikleri ve bu va'd ettikleri şeylerde değişim olup olmayacağıyla ilgili haberleri anlamaya ve yorumlamaya çalışmak insanın davranışlarına yön verme hususunda önemli etken olup onun davranışlarına da katkı sağlayacaktır.

Kur'an, insanı merkeze alarak onun dünyevî ve uhrevî mutluluğunu temin etmesi için temel ilkeler koyan ilahî bir kitap olması nedeniyle insanın aklına ve duyularına hitap eden bazı düsturlar belirlemiş ve sebep-sonuç ilişkisi içerisinde dünyevî bir düzen ortaya koymuştur. Daha sonra ise bu düzenin neticelerinin alınması için ahiret âlemi dediğimiz ikinci bir âlemin varlığına işaret etmiştir.

İnsanı ilk hayatında hidayet çizgisine taşımaya çalışan bu düsturlar arasında kısaca anlatımları, örneklemeler, nasihatler, teşvik ve korkutmalar / va'd ve va'îd gibi müjde ve uyarı içeren yaklaşımlar söz konusudur. Kur'an'ın genel üslubuna bakıldığında değişim kavramının veya konusunun yer aldığı ayetlerin daha çok uhrevî va'd ve va'îd başlıkları altında tasnif edilmesi ve irdelenmesi daha isabetli gibi görünse de konunun aynı zamanda dünyevî hayatla da ilgili olduğu düşüncesi hatırdan çıkarılmamalıdır. Nitekim Allah'ın geçmişteki sözlerinde değişim olup olmadığı kadar onun gelecekte vuku bulacağını haber verdiği va'd ve va'îdde bir değişimin olup olmayacağı meselesinin anlaşılması insanın dünyasına ışık tutacak ve önemli bir destek sağlayacaktır. Bu nedenle Allah'ın dünyevî

konularla ilgili sözleriyle uhrevî hayata dair sözlerinin mukayese edilerek her iki alanı kapsayan kelamının uyumluluğunu daima göz önünde bulundurmak gerekir.

Genel anlamda Allah'ın sözlerinde, va'd ve va'îdinde bir değişim olup olmayacağı meselesi O'nun adalet sıfatıyla da doğrudan ilişkilidir. Çünkü Kur'an ayetlerine bakıldığında insanlar için affetme ve cezalandırmanın hangi şartlarda gerçekleşeceği, kimleri ve hangi günahları affedip hangilerini cezalandıracağı gibi soru ve sorunların da Allah'ın koyduğu kanunlar ile bu kanunların uygulanmasında adalet ilkesinin sağlanıp sağlanamamasıyla bağıntılı olduğu görülmektedir.

Bu çerçevede konumuzla ilgili olan Kur'an ayetleri tespit edilerek İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olan tefsir kaynakları incelenecek ve aynı zamanda bu bağlamda kelam sahasında önemli eserler ortaya koyarak bu alana yön vermiş önemli İslam âlimlerinin ayetler üzerine yaptıkları yorumlar dile getirilmeye çalışılacaktır.

2.1. Kur'an'da Va'd ve Va'îd Ayetleri ve Yorumları

Allah'ın sözlerinde değişme olup olmayacağı meselesine ayetler çerçevesinde yaklaşıldığında söz kavramına karşılık “va'd, kelime, hak, ahit ve misak gibi kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramların özellikle kelam ilmiyle ilgili çalışmaları bulunan müfessirlerce nasıl yorumlandığını tespit etmek bu ayetlerin açıklanmasını ve anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bu amaçla Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu değişmezlik ayetlerinin yorumları aktarılmaya çalışılacaktır. Ayrıca genellikle söz kavramıyla birlikte dile getirilen peygamberlere ve inananlara yönelik va'dler de bu başlık altında ele alınacaktır.

2.1.1. Allah'ın Sözlerinden Caymayacağına Yönelik Va'dler

Allah, insanla ahitleşmesi sonrasında yaptığı ahde bağlı olarak bazı Va'dlerde bulunmuştur. Bu va'dleri daha çok söz, kelime ve emir gibi kavramlarla ifade etmiş ve Va'dlerinden asla caymayacağını vurgulamıştır. O'nun va'dlerinde herhangi bir değişimin olmadığını bildiren ayetlerin irdelenmesi bir taraftan kendi zâtını ilgilendirirken diğer taraftan Allah'ın va'dlerinde durup durmayacağına yönelik inancımızın doğruluğunu veya yanlışlığını ortaya koyacaktır. Çünkü Allah'ın kelamında

meydana gelen herhangi bir değişme zâtı gereği zorunlu olan varlığın değişmesi anlamına gelecek, bu durum da O'nun Vâcibü'l-Vücûd oluşuna zarar verecektir. Yine böyle bir değişme O'na inanan insanların güvenini sarsacak ve Tanrı'ya olan yönelimleri engelleyecektir. Bu nedenle Allah'ın kelamında değişmezliği vurgulayan ayetlere burada temas etmek istiyoruz:

a. “*Rabbinin kitabından sana vahyedileni oku! Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur. Ondan başka bir sığınak da bulamazsın.*”¹⁶¹ Kehf 27. ayetteki “*O'nun kelimelerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur*” cümlesi bazılarına göre yalanlayanların helak edildiğini, doğru yolda olanların kurtuluşa erdiğini ve bunun acil olmasının ve ertelenmesinin mümkün olması durumunda bile Allah'ın sünnetinin değişmediğini ifade etmek içindir.¹⁶²

Ayrıca Hasan el-Basrî (ö. 110/728)'nin bu ayet hakkında şöyle söylediği aktarılır: “*O'nun kelimelerini değiştirebilecek kimse yoktur*” mealindeki ayetle kastedilenin müminler için dünya ve ahirette Allah'ın va'd ve va'îdinde bir değişimin ve sapmanın olmayacağıdır. Bazılarına göre bu, “*Bâtıl onun ne önünden ne de arkasından yaklaşabilir*”¹⁶³ ayetinde olduğu gibi Kur'an'da bir değişim, başkalaşım, artma ve eksilmenin olmayacağını bildirmek içindir.¹⁶⁴

Cenâb-ı Hak “*O'nun sözlerini değiştirebilecek yoktur*” buyruğu ile “O kelimelere veya vahye değişikliğin ve tahrifin yol bulması imkânsızdır” manasını kastetmiştir. Bu bağlamda nass hakkında kıyas ile tahsis etmenin caiz olmayacağını ispat için bu ayet delil getirilebilir. Çünkü “*Rabbinin kitabından sana vahyolunanları oku*”¹⁶⁵ emri “bu kitabın gereği ile amel etmeye devam et” manasınadır. Bu da kitabın zahiri manasına göre amel etmeyi gerektirir. Şayet, “O halde bu kitap için neshin de söz konusu olmaması gerekir” denilirse buna da şöyle cevap verilebilir: “Bu Ebu Müslim el-İsfahânî'nin görüşü olup isabetli olmaktan pek de uzak bir görüş değildir. Aynı zamanda “nesh” bir değiştirme değildir. Çünkü mensuh olan, nâsih olanın geleceği vakte kadar sabittir ve yürürlüktedir. Bu nedenle nâsih, sanki mensuhun bir gayesi gibidir.”¹⁶⁶

¹⁶¹ Kehf 18/27:

"وَأَتْلُ مَا أُوْحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا"

¹⁶² Mâturîdî, Ebu'l-Mansur, *Kitabu't-Tevhid*, tah. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, İrşad Yay., İstanbul 2001, c. IX, s. 45.

¹⁶³ Fussilet 41/42:

"لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ"

¹⁶⁴ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, IX, 45.

¹⁶⁵ Kehf 18/27:

"وَأَتْلُ مَا أُوْحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا"

¹⁶⁶ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XXI, 115.

b. “*Rabbinin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır. O’nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir.*”¹⁶⁷ En’am 115. ayeti hakkında şöyle bir te’vil yapılmıştır: Doğruluğun haberlerde, adaletin ise hükümlerde olduğu söylenmektedir. Haberler doğrulukla, hükümler adaletle tanımlanmıştır ve bu durum doğru haber ve adaletli hüküm şeklinde tamlama olarak da bilinmektedir. “*O’nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur*” ifadesiyle de onun yorumunun tam bir şekilde tamamlandığı ve onunla zıtlık, zulüm ve sözden caymanın asla gerçekleşmeyeceği vurgulanmaktadır. Ayrıca bu durum yaratma kelimesindeki değişme, zıtlık ve yoksunluk gibi değildir. Eğer burada noksanlık ve bozukluk olursa bu değişme ve zıtlık anlamına gelecektir. İnsanlar va’dlerine vefalı olmaktan acizken Allah, hükümlerinde ve haberlerinde va’dinden dönmesinden veya sözlerini değiştirmesinden uzaktır ve yücedir.¹⁶⁸

Bu ayetle ilgili Maânî ehlinin “kelime ve kelimât” ifadelerinin manasının kendisinde herhangi bir tağyîr ve tebdîl bulunmadan Cenâb-ı Hak katından gelenin va’d ve va’îdi olduğunu ve Cenâb-ı Hak’ın “*Benim yanımda söz değiştirilmez*”¹⁶⁹ buyurduğunu söyledikleri aktarılır.¹⁷⁰

Ayrıca Allah’ın kelimelerinin bazı sıfatları olduğunu söyleyen Râzî (ö. 606/1210)’ye göre birinci sıfat o kelimenin tam ve mükemmel oluşudur. İşte Cenâb-ı Hak buna “*Rabbinin sözü tam kemalindedir*” sözüyle işaret etmiştir. İkinci sıfat, o kelimenin doğrulukla vasfedilmiş olmasıdır ki bunun böyle olduğunun delili ise yalanın, bir noksanlık olduğu ve noksanlığın ise Allah hakkında imkânsız olduğudur. Nitekim Allah hakkında yalan söylemenin imkânsız olduğunu naklî delillerle ispat etmek caiz değildir. Çünkü naklî delillerin doğruluğu da yalan söylemenin Allah hakkında imkânsız olduğuna, yani naklî delile dayanır. Bu nedenle yalan söylemenin Allah için imkânsız olduğu naklî deliller ile ispat edilirse bir devri fasit gerekir ki bu da bâtıldır. Netice itibarıyla bu söz de Allah’ın va’dinden ve va’îdinden de caymasının imkânsız olduğuna delâlet eder. Üçüncü sıfat ise o kelimenin adaletle vasfedilmiş olmasıdır ki ayetteki “adalet” kelimesiyle ilgili “Allah Teâlâ’nın bildirdiği her türlü va’d ve va’îdi doğrudur. Çünkü bunlar mutlaka gerçekleşecektir ve bunlar meydana geldikten sonra da adalet tecelli etmiş olacaktır. Çünkü Allah Teâlâ’nın fiilleri zulüm sıfatı ile vasıflanmaktan

¹⁶⁷ En’am 6/115:

"وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ"

¹⁶⁸ Mâturîdî, *Te’vilatü’l-Kur’an*, V, 190-191.

¹⁶⁹ Kaf 50/29.

¹⁷⁰ Râzî, *et-Tefsirü’l-Kebir*, XIII, 168.

münezzehdir” şeklinde yorum yapılmıştır. Ona göre dördüncü sıfatın ise “Rabbin kelimesinin (sözünün)” “O’nun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur” ifadesi ile vasıflandırılmasıdır ki bu ifade ile ilgili olarak da Hz. Peygamberin peygamberliğinin doğruluğuna işaret edildiği, ilahî kelamın değiştirilme ve tahriften korunacağı ve ezeli olan Allah’ın hükümlerinin değişimi ve zail olmayı kabul etmeyeceği kastedilmiştir.¹⁷¹

c. “*Bende söz değişmez ve ben asla kullara zulmetmem.*”¹⁷² Kâf 29. ayet için birkaç anlam verilebileceği söylenir. Bunlardan birincisi müminlere cehennemi ve kâfirlere de cenneti vermekle her bir kimse için dünyadayken bildirilen azap ve sevabın / va’d ve va’îdinin değişmeyeceği gibi Allah katında önceden müminler için va’d olarak belirlediği cennet ile kâfirler için va’îd olarak belirlediği cehennemin de değişmeyeceğidir. İkincisi, Allah’ın bu sözüne bağlı olarak “*Cehennemi cinler ve insanların tamamıyla dolduracağım*”¹⁷³ ayet hükmünün, üçüncüsünün ise gayba iman ederek cennette ebediliği hak edenlerle ilgili va’dinin değişmeyecek olmasıdır.¹⁷⁴

Ayrıca ayetteki “*Benim katımda söz değiştirilmez*” ifadesi hakkında farklı iki yaklaşımın bulunduğu ve bunlardan ilkinin “*Benim katımda*” ifadesiyle alakalı olan sözün mastar olduğudur. Bu ifadenin tarafımdan söylenmiş olan söz değiştirilmez anlamına geldiği ve bu çerçevede de bazı yorumların yapıldığı dile getirilmektedir. Allah’ın “*Benim katımda söz değiştirilmez*” ayet cümlesine istinaden haklarında “*cehenneme atın*” emrinin onların mazeret beyan etmelerine istinaden “atmayın” şeklinde değiştirilmeyeceği ifade edilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk’ın “*Onlara, cehennemin kapılarından girin*”¹⁷⁵ şeklindeki emrinde de bir değişme olmayacaktır. “*Fakat ben, cehennemi bütün cinlerden ve insanlardan muhakkak dolduracağım sözü hak olmuştur*”¹⁷⁶ ayeti ile bu değişmez sözün gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu ayet, hükümde de değişmenin söz konusu olmayacağını bildirmektedir. Yine Allah’ın va’dlerinde değişme ve cayma söz konusu olmadığı gibi va’îdlerinde de bir caymanın olmayacağı şeklinde bir yorumun yapıldığı söylenmektedir. Bu görüş, Mürcie’nin Kur’an’da yer alan va’îdlerin sadece bir korkutma olduğu, Allah’ın onlardan hiçbirini uygulamayacağı söylemine bağlı olarak dile

¹⁷¹ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, XIII, 168-170.

¹⁷² Kâf 50/29:

"مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ"

¹⁷³ Hud 11/119:

"إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلَئِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ"

¹⁷⁴ Mâturîdî, *Te’vilatü l-Kur’an*, XIV, 111.

¹⁷⁵ Nahl 16/29:

"فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبِئْسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ"

¹⁷⁶ Secde 32/13:

"وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًى وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ"

getirdiği kerîm kimsenin bir va'dde bulunduğunda onu mutlaka yerine getireceği, ama va'îdde bulunduğunda bundan vazgeçip affedeceği şeklindeki iddiasına karşılık olarak dile getirilmiştir.¹⁷⁷

İkinci yaklaşıma göre ise bu ifadenin “değiştirilmez” fiiliyle ilgili olduğu ve “benim katımda yalan söylenilemez, benim huzurumda bir şeyler uydurulamaz ve iftira edilemez; çünkü ben âlimim, dolayısıyla azanı da azdıranı da, az azanı da çok azanı da bilirim” anlamında “benim katımda değiştirilme olmaz” demek olduğu söylenmektedir. Ayrıca bunun “*arkanıza dönün ve bir nur arayın*”¹⁷⁸ ayetinin manasına da bir işaret olduğu ve Cenâb-ı Hakk’ın “Eğer benim “Onu şiddetli azaba atın” demememi istiyorsanız siz huzuruma gelmeden önce küfrünüzü iman ile değiştirmek suretiyle bunu yapın ve artık huzurumda çekişmeyin” dediği ve bu nedenle de Allah’ın huzurunda sözlerin değiştirilemeyeceği bildirilmektedir. Yine bunun “küfrün, artık Allah katında iman ile değiştirilemeyeceği” anlamına da gelebileceği kabul edilmiş olduğundan tam ölüm halinde imanın kabul edilmediği ve “Ey Rabbimiz, Ey Tanrımız” şeklinde burada söylenen sözlerin size birşey kazandırmadığı gibi kim kâfir olmuşsa onun ahirette “artık inandık, biz müşrik değildik” demesinin birşey kazandırmayacağı da söylenmektedir.¹⁷⁹

d. “Bu Allah’ın va’didir. Allah va’dinden caymaz, ama insanların çoğu bunun bilincinde değildirler.”¹⁸⁰ Rûm 6. ayetteki va’d den caymanın üç şekilde meydana geldiği söylenmiştir: Birincisi va’d ettiği şeyde pişman olması nedeniyle sözünde durmaması, ikincisi ihtiyacının va’dinî yerine getirmesine engel olması, üçüncüsünün ise va’dettiği şeye gücünün yetmemesi dolayısıyla sözünü yerine getirmemesidir. İşte bütün bu durumlar Allah için muhal olduğundan Allah’ın va’dinden cayması da söz konusu olamaz.¹⁸¹ Ayrıca “Allah va’dinden caymaz” ifadesiyle Allah için yalanın söz konusu olmadığı, çünkü O’nun için cehalet ve fakirliğin mümkün olmayacağı vurgulanmıştır.¹⁸²

Bu ayetlerin yanında Allah’ın sözlerinden caymayacağını doğrudan olmasa da dolaylı manada ifade eden ve Allah’ın emrinin mutlaka yerine geleceğine,¹⁸³ Allah’ın

¹⁷⁷ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, XXVIII, 169-170.

¹⁷⁸ Hadid 57/13:

"...قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا..."

¹⁷⁹ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, XXVIII, 170.

¹⁸⁰ Rûm 30/6:

"فَلَمَّا مِنْ ثَابٍ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَغَسَى أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ"

¹⁸¹ Mâturîdî, *Te'vilatü l-Kur'an*, XI, 108-109.

¹⁸² Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1999, c. II, s. 216.

¹⁸³ Nisa 4/47:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهَ فَنَرُدَّهَا عَلَى أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا"

ilminden hiçbir şeyin kaybolmayıp O'ndan saklı-gizli kalmadığına¹⁸⁴, O'nun doğru sözlü olmasının ve sözlerinde yalan ile caymanın bulunmasının imkânsızlığına işaret eden ayetler de bulunmaktadır.¹⁸⁵

Allah birçok ayette insanlara verdiği sözleri yerine getireceğini ve asla sözünden caymayacağını bildirmektedir. O, insan ile yaptığı misak çerçevesinde peygamberleri vasıtasıyla va'd ve va'îdde bulunmuş ve bunları yerine getireceğine dair söz vermiştir. Ayrıca O, bu sözünü değiştirebilecek başka bir gücün olmayacağını vurgularken bu gerçeğin kendisinde adaletsiz bir biçimde hükmetme şeklinde ortaya çıkmayacağını da garantisini vermiştir. Aksi takdirde O'nun yaratıklarına zulmetmesi O'nda bazı eksikliklerin veya yanlışların mevcut olduğuna delalet edecek, dolayısıyla da bu durum O'nun ilah olma vasfına zarar verecektir. Netice itibariyle Allah'ın insanlar hakkında belirlediği va'd ve va'îd gibi sözlerini değiştirmesi veya yerine getirmemesi söz konusu olmayacaktır.

2.1.2. Peygamberlere Yapılan Va'dler

Allah'ın göndermiş olduğu elçiler, tebliğ görevini sürdürürken bazı inkârcıların eziyetleriyle veya alay etmeleriyle karşı karşıya kalmışlar, beşer olmaları nedeniyle psikolojik veya duygusal anlamda zor zamanlar geçirmişlerdir. İşte bu zamanlarda onların insanları müjdeleme ve uyarma hususunda görevlendiren yüce yaratıcı tarafından da hem dünyevî hem de uhrevî açıdan bazı va'dler sunulması yoluyla desteklendikleri görülmektedir. Böylece Allah, görevlendirdiği elçilerini yalnız bırakmadığını göstermiş ve onlara her daim dünyada ve ahirette birçok zafer va'd etmiştir. Biz de Allah kelamında yer alan bu va'dleri tespit ederek bu konuyla ilgili yorumları değerlendirmeye çalışacağız.

"Ey Ehl-i kitap! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut cumartesi adamlarını lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce, sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir."

¹⁸⁴ Taha 20/52:

"قَالَ عَلِمَهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى"

"Mûsâ şöyle dedi: "Onlar hakkındaki bilgi Rabbimin katında bir kitapta (Levh-i Mahfuzda yazılı)dir. Rabbim yanılmaz ve unutmaz."

¹⁸⁵ Nisa 4/87:

"اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا"

"Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Andolsun sizi kıyamet gününde mutlaka bir araya toplayacaktır. Bunda asla şüphe yoktur. Kimdir sözü Allah'ınkinden daha doğru olan?"

2.1.2.1. Dünyevî Va'dler

Allah peygamberlerine dünya hayatında kendisi için vermiş oldukları mücadelenin akamete uğramaması adına bir takım va'dlerde bulunmuş ve bu va'dlerini mutlaka yerine getireceğini geçmişten de örnekler vererek vurgulamıştır. Böylece Allah'ın vahyine mazhar olan peygamberler bu va'dler sayesinde hiçbir tehlikeden çekinmeyerek görevlerini ifa etmişlerdir. İşte Allah Teâla bu çerçevede peygamberlerine yardımda bulunacağı hususunda söz vermiş ve bunu kelimasında açık bir şekilde beyan etmiştir. Burada konuyla ilgili bazı ayetlerin nasıl yorumlandığına temas ederek meselenin anlaşılmasına katkı sağlayacağız.

a. *“Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler; sonunda yardımımız onlara yetişti. Allah'ın sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazıları sana da geldi.”*¹⁸⁶ En'am 34. ayeti hakkında şöyle yorumlar yapılmıştır: *“Andolsun ki elçi olarak gönderdiğimiz kullara zaferin mutlaka ulaşacağı yönünde söz vermiştik”*¹⁸⁷ ayetinde olduğu gibi bu ayet de Allah'ın kullarına haber verdiği dünyevî zafer va'diyle ilgilidir.¹⁸⁸ Görüldüğü gibi peygamberler görevlerini sadakatle ve sabırla yerine getirdiklerinde Allah'ın yardım ve ihsanda bulunacağı va'd edilmektedir.

Yine Cenâb-ı Hakk'ın *“Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek hiçbir kişi ve kuvvet yoktur”* ayetinin, Ehl-i Sünnet'in insanların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına dair görüşünün doğruluğuna delâlet ettiği ifade edilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ bir şeyin olacağını bildirdiğinde bu şeye bir değişikliğin ve yanlışlığın arız olması imkânsız olduğundan bu haberin değişmesi de imkânsız olmaktadır. Nitekim Allah, insanların birinin küfür üzere öleceğini haber verdiği zaman o insanın küfrü bırakması da imkânsız olmaktadır.¹⁸⁹ Ancak böyle bir yaklaşım, insanın fiillerini Allah'ın takdirine bağlayıp onun iradesini ortadan kaldıracığından doğru bir anlayış olarak kabul edilmemelidir. Nitekim insan fiillerinden sorumlu olup bunun neticesinde mükafat veya ceza hak edecektir.

¹⁸⁶ En'am 6/34:

“وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأَوْدُوا حَتَّىٰ أَتَيْهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَائِ الْمُرْسَلِينَ”

¹⁸⁷ Saffat 37/171-172:

“وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ . إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ”

¹⁸⁸ Zemahşerî, Carullah b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vil*, Darü'l-Mearif, Beyrut 2009, 325.

¹⁸⁹ Râzî, *et-Tefsîrî'l-Kebîr*, XII, 217.

b. “(Resulüm!) Sen şimdi sabret, çünkü Allah’ın Va’di mutlaka gerçekleşir; günahının bağışlanmasını iste ve sabah akşam rabbini hamd ile tesbih et.”¹⁹⁰ Mümin 55. ayetteki “Sen şimdi sabret, çünkü Allah’ın va’di mutlaka gerçekleşir” ifadesiyle Allah’ın va’dinî doğru olduğunun, değişmeyeceğinin ve O’nun yalan söylemeyeceğinin kastedildiği söylenmektedir. Ayrıca va’d den dönmeyen sözünde durduğundan dolayı aciz olma ve va’di yerine getirdiğinde kendisine bir zararın ilişmesinden korkma gibi iki nedenden birinin gerçekleşmesi neticesinde ortaya çıkabileceği dile getirilmiştir.¹⁹¹

Allah Teâlâ dünya ve ahirette peygamberlerine ve onlara destek veren müminlere yardım edeceğini beyan edip bu hususta Hz. Musa’nın durumunu örnek vererek bundan sonra da Hz. Muhammed’e hitap etmiş ve “Şimdi sen sabret, çünkü Allah’ın va’di gerçektir” buyurmuştur. Böylece Allah, Hz. Musa’ya yardım ettiği gibi Hz. Muhammed’e de yardım edeceğini ve onların hakkında va’dinî gerçekleştirdiği gibi müminlerin hakkındaki va’dinî de gerçekleştireceğini beyan etmiştir.¹⁹²

c. “O halde, Allah’ın, peygamberlerine verdiği sözden sakın cayacağını sanma! Allah güçlüdür, kimsenin yaptığına yanına bırakmaz.”¹⁹³ İbrahim 47. ayet hakkında Allah Teâlâ’nın Peygamberine yardım edip İslâm ile Kelime-i Tevhid’i yücelteceğini ve küfrü ise zelil kılacağını va’d ettiği, Allah’ın ise va’dinden asla dönmeyeceği söylenmektedir. Allah’ın küfredip peygamberlerini yalanlayanlardan intikamını alacağı, onlar için ebedî olmak üzere elim bir azabın olacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca O’nun zerre kadar hayır yapana mükâfatını, zerre kadar şer yapana da cezasını vereceğini va’d ettiği, bundan dolayı iman edip hayır yapanların mükâfatlarını, iman etmeyip küfredenlerin de cezalarını görecekleri savunulmaktadır.¹⁹⁴

Râzî bu ayetin yorumunda “O zalimlerin yapacaklarından Allah’ı gafil zannetme”¹⁹⁵ ayetine işaret ederken Allah Teâlâ’nın “Sakın Allah peygamberlerine olan va’dinden cayar sanma” buyurduğuna vurgu yapmaktadır. O’nun buradaki maksadı da kendisinin kıyameti koparmayıp mazlumların hakkını zalimlerden almayacak olsa gafil olmuş olacağına yahut va’dinden caymış olacağına dikkat çekmektir. Selim aklın bütün

¹⁹⁰ Mümin 40/55:

"قَاصِرٌ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعِشِيِّ وَالْإِبْكَارِ"

¹⁹¹ Mâturîdî, *Te’vilatü’l-Kur’an*, XIII, 73-74.

¹⁹² Râzî, *et-Tefsirü’l-Kebir*, XXVII, 78.

¹⁹³ İbrahim 14/47:

"فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفًا وَعْدَهُ رُسُلَهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ"

¹⁹⁴ Semerkandî, Ebu’l-Leys, *Bahru’l-Ulûm*, tah. Ali Muhammed Muavvid vd., Darü’l-Kütübî’l-İlmiye, Beyrut 1993, c. II, s. 211.

¹⁹⁵ İbrahim 14/3:

"الَّذِينَ يَسْتَجِيبُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْأَخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ"

bunların imkânsız olduğuna hükmetmesine bağlı olarak Allah'ın kıyameti koparmayacağını söylemek de bâtıldır. Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerine olan va'di “Biz, mutlaka peygamberlerimize yardım ederiz”¹⁹⁶ ve “Allah, mutlaka ben de peygamberlerim de galip geleceğiz diye hükmetti”¹⁹⁷ ayetlerinde bildirdiği durumlardır. Eğer niçin ikinci mef'ûl birinciden önce getirilmiştir? şeklinde sorulursa “Bu, Allah'ın asla va'dinden caymayacağını bildirmek içindir” şeklinde cevaplandırılır. Çünkü Allah va'dinden dönmez. Herhangi bir kimseye olan va'dinden caymadığına ve ondan caymasının kendi şanına da yakışmayacağına göre O, en seçkin ve en hayırlı insanlar olan peygamberlere karşı yaptığı va'dinden caymamıştır ve caymayacaktır.¹⁹⁸

d. “Sonra peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarız. İşte böyle; inananları kurtarmak bize düşer.”¹⁹⁹ Yunus 103. ayet hakkında, Allah Teâlâ'nın peygamberlerini ve iman edenleri selâmete erdireceğinin bildirildiği, yüce Allah'ın peygamberlerini selâmete erdirdiği gibi iman eden mümin kullarını da azaptan ve helak olmaktan kurtaracağını va'd edildiği söylenmektedir.²⁰⁰

e. “Mûsâ'ya kırk gece için söz vermiştik. Mûsâ gittikten sonra siz, haksızlık ederek buzağıyı (Tanrı) edindiniz.”²⁰¹ Bakara suresi 51. ayette geçen va'din iki şekilde yorumlanabileceğini söyleyen Mâturîdî (ö. 333/944)'ye göre bu yaklaşımlardan ilki Allah'ın Hz. Musa'yı kavmine Tevrat ile göndereceği yolundaki sözünün, ikincisinin de Hz. Musa'nın kavmine kırk gece sonunda Tevrat'la döneceğine yönelik verdiği sözün gerçekleşeceğidir.²⁰² Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Râzî'ye göreyse buradaki sözleşme ile Allah'ın Hz. Musa'ya vahyedeceği sözünü vermesi kastedilmektedir.²⁰³

f. “Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kafirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır.”²⁰⁴ “Allah nurunu tamamlayacaktır” ifadesi hakkında üç şekilde yorum yapılmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki bunun deliller

¹⁹⁶ Mümin 40/51:

"إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ"

¹⁹⁷ Mücadele 58/21:

"كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَيْنَ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ"

¹⁹⁸ Râzî, *et-Tefsirü 'l-Kebir*, XIX, 148-149.

¹⁹⁹ Yunus 10/103:

"ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ"

²⁰⁰ Semerkandî, *Bahru 'l-Ulûm*, II, 72.

²⁰¹ Bakara 2/51:

"وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ"

²⁰² Mâturîdî, *Te 'vilatü 'l-Kur'an*, I, 124-125.

²⁰³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 76; Razi, *et-Tefsirü 'l-Kebir*, III, 79.

²⁰⁴ Saf 61/8:

"يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ"

ve burhanların olduğu yönündedir. İkincisi ve üçüncüsü ise peygamber ve ona inananların Allah'ın yardımıyla her yerde galip gelecekleri şeklindedir. Dolayısıyla Allah'ın yardımına mazhar olmuş müminler güvende iken müşrikler korku içinde olacaklardır. Başka bir ayette "...Allah'ın sözü yerine gelinceye kadar, inkâr edenlere yaptıkları işler sebebiyle devamlı olarak, ya büyük bir felaket gelecek veya o felaket yurtlarının yakınına inecektir. Şüphesiz Allah verdiği sözden dönmez"²⁰⁵ şeklinde buyrulmaktadır.²⁰⁶ Burada Allah peygamberine ve ona tabi olanlara yardımını ulaştıracağını ve onların yeryüzünde müşriklere karşı üstünlük kuracağını va'd etmiştir. Nitekim Allah va'dinden asla dönmeyecektir.

Allah insanları müjdelemek ve uyarmak adına gönderdiği peygamberlerine onları insanlardan korumak ve yardım etmek gibi çeşitli dünyevî va'dlerde bulunmuştur. Çünkü peygamberler mücadeleleri esnasında birçok eziyete maruz kalmışlar, hatta bazen Allah'a yardımının ne zaman olduğunu soracak kadar bunalmışlardır.²⁰⁷ Onların tebliğ görevlerini sürdürürken yaşadıkları problemler karşısında sabırlı olmaları gerektiğini ifade eden Allah, yeri ve zamanı geldiğinde onlara yardım edeceğinin sözünü vermiş ve bu sözünü de asla unutmuyarak yerine getirmiştir. Ayrıca Allah görevlendirdiği elçilerin kendi yardım ve inayetiyle galip geleceklerini va'd ederken onlara yüklediği tebliğ görevini yerine getirmemeleri durumunda elçilik görevlerini yerine getirmemiş olacaklarını söyleyerek²⁰⁸ büyük bir va'ide bulunmuştur.²⁰⁹

2.1.2.2. Uhrevî Va'dler

Allah Teâla peygamberlerine dünyada va'd etiklerinin yanında onlar için ahirette de büyük mükâfatların olduğundan bahsetmiştir. Çünkü O, elçi olarak seçtiği kullarına büyük görevler yükleyerek bu görevleri ifa etmelerini talep etmiştir. Eğer onlar kendilerine verilen görevi yerine getirmezler ise Allah'ın gazabına maruz kalacakları da haber verilmiştir. Onlar da bu görevi ifa etme konusunda gönderildikleri toplumlardan herhangi bir ücret istememişlerdir. Bu bağlamda Allah peygamberlerini sorguya çekeceğini vurgulamakta, onların görevlerini layıkıyla yerine getirmeleri durumunda

²⁰⁵ Ra'd 13/31:

"... وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ"

²⁰⁶ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, XV, 138-139.

²⁰⁷ Bkz. Bakara 2/214.

²⁰⁸ Bkz. Maide 5/67.

²⁰⁹ Bkz. İsra 17/73-75.

ahirette büyük mükâfatla ödüllendirileceklerini beyan etmektedir. Allah bu durumu Enâm 84. ayette şöyle zikretmektedir:

*“Biz ona İshak ve Ya‘kûb ‘u da armağan ettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nûh ‘u ve onun soyundan Dâvûd ‘u, Süleyman ‘ı, Eyyûb ‘u, Yûsuf ‘u, Mûsâ ‘yı ve Hârûn ‘u doğru yola ilettiğimiz. Biz, iyileri böyle ödüllendiririz.”*²¹⁰

Bu ayet hakkında bazı muhakkik âlimlerin şöyle söyledikleri aktarılır: “Bu hidayetlerden kastedilenin büyük bir mükâfat olduğu söylenmiştir. Bununla da Cenâb-ı Allah’ın onları cennet yoluna hidayet edip ulaştıracağına yönelik beyanı olduğu ifade edilmiştir. Cenâb-ı Allah bu hidayetten bahsettikten hemen sonra da “Biz iyi hareket edenleri işte böyle mükâfatlandırırız” buyurarak hidayetin muhsinlerin iyiliklerine karşılık verilmiş bir mükâfat olduğuna işaret etmiştir. Nitekim irade sahibinin iyiliğine karşı mükâfat da ancak sevap olduğundan bu hidayet ile Allah’ın elçilerini cennete ulaştırmasının kastedildiği de sabit olmaktadır.”²¹¹

Allah peygamberlerine toplumlarından hiçbir ücret talep etmemelerini, onlara yaptıkları kutsal görev çerçevesinde büyük mükâfatlar va‘d ederek müjdelemiştir. Bu çerçevede peygamberler de insanları Allah’ın dinine davet etmişler ve dünyaya tamah etmeyerek Allah’ın ahiret yurdunda kendilerine sunacakları mükâfatları arzulamışlardır. Allah da peygamberlerine yaptıkları görevin karşılığı olarak cennet gibi büyük ödüller hazırladığını haber vermiştir.

2.1.3. Müminlere Yapılan Va‘dler

Kur’an ayetlerine ve bu ayetler üzerine yapılan tefsir çalışmalarına baktığımızda Allah’ın müminlere dünya hayatında yaptıkları taatlerin ve güzel davranışların karşılığı olarak dünyevî ve uhrevî va‘dlerde bulunduğu görülmektedir. Bu meyanda Kur’an’da geçen ayelerde müminlere yapılan va‘dlerin nelerden oluştuğunun tespit edilmesinin inananların iyilik ve güzellikler ortaya koyması bakımından motivasyonunu arttıracığı düşüncesine binaen Allah’ın bu va‘dlerinde gerek dünyevî gerekse uhrevî bir takım menfaatlere işaret edilmiştir.

²¹⁰ Enâm 6/84:

”وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ“

²¹¹ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, XIII, 69.

2.1.3.1. Dünyevî Va'dler

Allah müminlere iman edip güzel davranış sergilemelerine ve dünya hayatında yaşadıkları sıkıntılara karşı yine bu âlemde bazı va'dlerde bulunmuş, özellikle kâfirler ve müşriklerle yapılan mücadelelerde Allah'a iman edip Rabbine güvenen ve O'ndan yardım dileyen müminlerin, büyük topluluklar karşısında dahi zafer kazanacakları vurgulanmıştır. Ayrıca dünya hayatında yapılan iyiliklerin karşılığının ahirette görüleceği gibi bu davranışların sonucunun dünya hayatına da yansıtacağı ifade edilmiştir. Bu açıdan müminlere va'dlerde bulunan ayetlerin nasıl yorumlandığının değerlendirilmesi oldukça önemlidir.

a. *“Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hatırlayın ki O'nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz, ama Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de ahireti istiyordunuz; derken Allah denemek için onların karşısında sizi bozguna uğrattı. Sonunda yine de sizi bağışladı. Allah müminlere karşı lütufkârdır.”*²¹²

Ayetteki *“Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi”* ifadesinin O'nun Uhud savaşında düşmanların kalplerine korku salacağını va'd etmesi ve korkuyu salarak Allah'ın müminlere verdiği bu sözü yani va'dinî yerine getirmesi şeklinde yorumlanmıştır.²¹³

Ayrıca bu ifadenin kullanılmasının bir takım nedenlerinin olduğunu söyleyenler, bunların ilkinin, Hz. Peygamber ve ashabının Uhud'da başlarına gelen musibetle Medine'ye dönünce ashaptan bazılarının *“Bu, bizim başımıza nereden geldi? Hâlbuki Allah bize yardım edeceğini va'd etmişti”* demeleri üzerine bu ayetin inmiş olduğunu öne sürerler. Diğer bir neden ise ashaptan bazılarının *“Hz. Peygamber'in rüyasında bir koç kestiğini görmesi üzerine Allah'ın onun rüyasını, Uhud gününde müşriklerin sancaktarı olan Talha b. Osman ile bundan sonra yine sancaktarlık yapan dokuz kişinin öldürülmesiyle gerçekleştiğine inanmalarıdır. Zira onlar Cenâb-ı Hakk'ın “Andolsun ki, Allah'ın size olan va'di yerine geldi”* buyruğunun da buna işaret ettiğini ve Hz. Muhammed'in rüyasının doğrulanıp gerçekleştirildiğini iddia etmişlerdir. Üçüncü bir

²¹² Al-i İmran 3/152:

“وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَزَّعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِمَّا بَعَدَ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ”

²¹³ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, II, 447.

sebepten de bu va'din sabretmek ve muttaki olmak şartına bağlandığı ve ayetteki Allah'ın “Evet, siz sabreder ve sakınırsanız; onlar da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa Rabbiniz size yardım edecektir”²¹⁴ şeklindeki va'dine yönelik olmasıdır.²¹⁵ Dolayısıyla Allah peygamberle birlikte çeşitli eziyetlere maruz kalan müminlerin duruşlarını bozmayarak sabretmelerini tavsiye etmektedir. Çünkü Allah, er yada geç müminlere yardım edeceğini va'd etmektedir.

b. “Size bildirilen mutlaka gelecektir; bunu önleyemezsiniz.”²¹⁶ Bu ayetteki “size va'dedilen mutlaka gelecektir” ifadesi, va'd ve va'îdin veya Allah'ın “muhakkak va'dedildiği üzere” ayetinde resulüne yardım ettiği gibi mümin kullarına yardım edeceğinin açıklanmasıdır.²¹⁷

Ayrıca va'd kavramının mükâfatları; va'îd kavramının ise cezaları haber vermeye tahsis edilmiş kelimeler olduğu, ayetteki “Size va'dolunan şeyler muhakkak gelip çatacaktır” ifadesinin de mükâfatlarla ilgili bütün va'dlerin şüphesiz bir şekilde gerçekleşeceği manasına geldiği söylenir. Yine bu kavramın va'din kesin olduğuna, va'îdin ise kesin olmadığına delâlet ettiği, Allah Teâlâ'nın ayet sonunda “siz, aciz bırakabilecek kimseler değilsiniz” buyurmasıyla “siz bizim kudretimizin ve takdimimizin dışına çıkamazsınız” demek istediği ifade edilir. Dolayısıyla Allah'ın va'dinden bahsedince onun mutlaka olacağını bildirmesi, ancak va'îdinden bahsedince sadece “siz aciz bırakabilecek kimseler değilsiniz” şeklinde buyurması, Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve ihsanının gazabına göre daha baskın olduğunun bir göstergesidir.²¹⁸

c. “Ele geçirmek üzere ganimetlere doğru hareket ettiğinizde savaştan geri kalanlar, Allah'ın sözünü değiştirmeyi dileyerek, “Bizi engellemeyin de size katılalım” diyecekler. De ki: “Asla bizim peşimize takılamayacaksınız, Allah (kötü niyet ve davranışınız sebebiyle) sizin için daha önce böyle buyurdu.” Bunun üzerine, de “Hayır, siz bizi çekemiyorsunuz” diyecekler. Tam aksine kendileri kavramakta güçlük çekiyorlar.”²¹⁹ “Onlar bununla Allah'ın sözünü değiştirmeyi isterler. Deki: “Bizim

²¹⁴ Al-i İmran 3/125:

"بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فُورِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ"

²¹⁵ Râzî, et-Tefsîrü'l-Kebîr, IX, 35-36.

²¹⁶ En'am 6/134:

"إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ"

²¹⁷ Mâturîdî, Te'vilatü'l-Kur'an, V, 106.

²¹⁸ Râzî, et-Tefsîrü'l-Kebîr, XIII, 212-213.

²¹⁹ Feth 48/15:

"يَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَائِمٍ لِنَأْخُذْهَا دَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ فَلَئِنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ نَحْنُدُونَنَّ بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا"

arkamıza asla düşemezsiniz. Allah, daha evvel böyle buyurmuştur” şeklindeki Feth suresi 15. ayeti hakkında bir kaç yorum yapılmıştır.

Bunlardan birincisi bu ifadenin Allah Teâlâ’nın “Hayber ganimetleri, ancak Hudeybiye’de bulunan ve biatı yapanlar içindir, başkaları için değildir” şeklindeki hükmüdür.²²⁰

İkincisi; ayetteki “*Onlar bununla, Allah’ın sözünü değiştirmeyi isterler*” cümlesinde bahsedilen “*Allah’ın sözü*” ve “*Allah onlara karşı gazablanmış*”²²¹ şeklindeki ilahî hükmüdür. Bu bağlamda eğer onlar savaşta size tâbi olsalardı kendilerine ganimet va’d olunan rıdvan biatını yapan o seçkin kimselerin durumuna düşerler, böylece Hak Teâlâ’nın “*Allah, o ağacın altında sana biat eden müminlerden razı olmuştur*”²²² ayetinde de beyan ettiği gibi Allah’ın razı oldukları kimseler zümresine girer ve O’nun azabına düşer olan guruplara dâhil olmazlardı. Böyle bir durumda ise Allah’ın sözünün değiştirilmesi gerekeceğinden bu, O’nun hakkında mümkün değildir.²²³

Üçüncüsü de bedevilerin Hz. Peygamber’den ayrılıp savaşa katılmaması nedeniyle Allah peygamberini onların içlerindeki gerçek niyet ve düşüncelere vakıf kılması, onların münafık olduklarının açıklamasının sağlanması ve onlara azap edileceğinin bildirilmesidir. Bunun üzerine Allah, Hz. Peygambere “*sizler, benimle asla savaşa çıkmayacak ve düşmanla savaşmayacaksınız*”²²⁴ demesini emretmiştir. Bu sebeple onlar da Hz. Peygamberle birlikte savaşa çıkmama hakkındaki bu ilahî hükmü değiştirmek istemişlerdir.²²⁵

d. “*Onlar ki, iman etmişler ve takvaya ermişlerdir, işte onlara hem bu dünya hayatında hem de ahirette müjdeler olsun! Allah’ın sözlerinde değişme olmaz; (öyleyse) en büyük kazanç budur.*”²²⁶ Yunus 63 ve 64. ayetlerdeki “*Allah’ın sözlerinde değişme olmaz*” cümlesinden çeşitli anlamlar çıkarılabilir.

²²⁰ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, XXVIII, 90.

²²¹ Fetih 48/6:

"وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا"

²²² Fetih 48/18:

"أَفَذَرَيْتُمُ اللَّهَ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا"

²²³ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, XXVIII, 90.

²²⁴ Teybe 9/83:

"فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْفُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ"

²²⁵ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, XXVIII, 90-91.

²²⁶ Yunus 10/63-64:

"لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ"

Birinci olarak Allah'ın kelimesindeki değişmezlik O'nun va'd ve va'îdine yönelik olabilir. Çünkü bunda değişme ve sapma olmaz.

İkinci bir anlamlandırmaya göre Allah kelimesindeki değişmezlikten maksadın Kur'an olması muhtemeldir. Ancak va'd ve va'îdde olduğu gibi Kur'an'da da değişme olması mümkün görünmemektedir.²²⁷

Başka bir anlayışa göre ayetleri ve resulleri yalanlayarak helak olmuş toplumların sünnetlerinde, “Allah'ın sünnetinde bir değişiklik ve sapma bulamazsın”²²⁸ ayetinde belirtildiği gibi sünnetinde bir değişikliğin söz konusu olmayacağıdır.

Diğer bir yaklaşıma göre ise Allah'ın delil ve burhanları değişmediği için O'nun va'd ve va'îdi de değişmez.²²⁹ Bu bağlamda Zemahşerî de “katımda söz değişmez”²³⁰ ayetini delil göstererek Allah'ın sözlerini değiştirmeyeceğini ve O'nun va'd ve va'îdinden caymayacağını söylemektedir.²³¹

Râzî ise bu ayet hakkında şu yorumu yapmaktadır: Allah kendi dostlarının sıfatını zikrettikten ve durumlarını ortaya koyduktan sonra “Allah'ın kelimelerinde asla bir değişme söz konusu değildir” buyurmuştur. Bu ifade, “Bu kelimelerden caymak söz konusu değildir” manasına gelmektedir. Râzî aynı şekilde Allah'ın sözünün değişmeyeceğini Zemahşerî gibi “katımda söz değişmez” ayetinin ifadesine benzetir. Ayrıca buradaki müjde ile kastedilenin “Rableri onlara rahmetini ve rızasını müjdeler” ifadesinde olduğu gibi kendisine itaat eden kimselere mükâfat ve ikramı va'd etmiş olduğunu kuvvetlendiren en önemli delillerden biridir.

e. “Eğer gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'an olsaydı (yine inanmazlardı). Fakat bütün işler Allah'a aittir. Müminler hâlâ anlamadılar mı ki Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi? Allah'ın va'di gelinceye kadar yaptıklarından dolayı inkâr edenler ya kendileri felâkete uğrayıp duracaklar veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir. Allah, va'dinden asla dönmez.”²³² Ayette geçen “Allah'ın va'di gelinceye kadar” cümlesinin

²²⁷ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, VII, 80.

²²⁸ Fâtır 35/43:

”إِسْتَكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَجِئُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا”

²²⁹ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, VII, 80.

²³⁰ Kaf 50/29:

”مَا يَنْدُلُ الْقَوْلَ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ”

²³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 467-468.

²³² Ra'd 13/31:

”وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلِمَ بِهِ الْمَوْتَى بَلَّ اللَّهُ الْأَمْرَ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَأْتِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ بَشَاءَ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ”

inananların topluca dünya malı ve mekânlarına varis olmaları gibi büyük bir zafer elde etmelerine ve Allah'ın Mekke'nin fethedileceğini va'd etmesine yönelik bir haber olduğu rivayet edilmiştir. Yine “Allah va'dinden asla dönmez” ayetinin de Allah'ın resulüne fetih ve yardım vb. şeyleri va'd etmesine dönük bir haber olduğu da söylenir.²³³

Ayrıca bu ayetle ilgili olarak Hz. Peygamber'e olan düşmanlıkları ve yalanlamaları sebebiyle onun Mekkeliler üzerine seriyyeler gönderdiği ve bu sebeple Mekke'nin halinin değiştiği ve sonrasında Allah'ın peygamberine va'di olan Mekke'nin fethi zamanının gelip çatdığı ifade edilmiştir. Daha sonra ise Cenâb-ı Hakk'ın “*Şüphesiz ki Allah va'dinden dönmez*” buyruğuyla Hz. Peygamber'in kalbine güç vermeyi ve onun endişesini gidermeyi amaçladığı dile getirilir. Râzî, Kâdî Abdulcabbâr'ın bu ifadenin Allah Teâlâ'nın va'idinden cayabileceğini ileri sürenlerin görüşünün yanlış olduğuna delalet ettiğini, bu ayetin kâfirler hakkında olsa da dikkate alınacak şeyin ayetin nüzul sebebinin hususî oluşu değil lafzının umûmî manası olduğunu söylediğini aktarır. Râzî de bu söylemlere karşılık olarak sözden caymanın başka, umûmî bir ifadenin tahsis edilmesinin başka bir şey olduğunu, bu ayette ise Allah'tan hulfün meydana geleceğinin söylenmediğini ve umûmî olan va'id ayetlerinin ilahî affı gösteren ayetlerle tahsis edilebileceğini vurgular.²³⁴

Yine bu ayette Mekkeli müşriklere verilecek olan cezanın va'id olarak değil de va'd olarak ifade edilmesi, O'nun va'idinin de bir va'd olduğuna işarettir. Zira va'd kavramı hem mükafat hem de ceza anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Allah birçok ayette tehdit ve cezalarından bahsederken va'id kavramı yerine va'd kavramını kullanarak cezalandırmasından vazgeçmeyeceğinin sözünü vermiştir.

f. “*Şeytan içinize yoksulluk korkusu düşürür ve çirkin şeyler yapmanızı emreder. Allah ise kendinden bir bağışlama ve lütuf sözü vermektedir. Allah her şeyi kuşatmakta ve her şeyi bilmektedir.*”²³⁵ Ayette geçen “Allah ise kendinden bir bağışlama ve lütuf sözü vermektedir” ifadesiyle O, uğrunda harcama yapılarak kendi katından bir bağışlanma ve dünyada gerçekleştirilen güzelliklere binaen isimlerin unutulmamasını va'd etmektedir. Ayrıca bu ifade ile dünyada can, mal ve mülk gibi Allah yolunda harcanan şeyleri devam ettirmeyi ve kötülüğe karşılık mağfiret ve fakirliği ortadan kaldıracak bir bolluk ile

²³³ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, VII, 435.

²³⁴ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XIX, 56.

²³⁵ Bakara 2/268:

“الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ”

ahirette bağışlanmayı va'd ettiği şeklinde de bir yorumun yapılabileceğine işaret edilmektedir.²³⁶

Zemahşerî ise va'd etmek, söz vermek kavramlarının hem hayır hem de şer olan işlerde kullanılan kelimeler olduğunu, nitekim Hac suresi 72. ayetinden²³⁷ hareketle Allah'ın ateşi, kendisini inkâr edenlere va'd ettiğini savunmaktadır.²³⁸

Ayrıca bu ayetteki önemli diğer bir ayrıntı da şeytanın insanı dünyadaki geleceği hususunda fakirlikle korkutması karşısında Allah'ın ona, ahiretteki istikbali hususunda mağfiret va'd etmesidir.²³⁹ Kanaatimizce dünyevî va'dle ilgili asıl vurgu da bu olmalıdır.

g. “Yoksa onlar, “Allah hakkında bir yalan uydurdu” mu diyorlar? Hâlbuki Allah dilese senin kalbini de mühürler. Allah bâtlı siler ve gerçeği sözleriyle ortaya çıkarır. Şüphesiz O kalplerde olanı çok iyi bilmektedir.”²⁴⁰ Ayetteki “Allah bâtlı siler ve gerçeği sözleriyle ortaya çıkarır” ifadesi iki açıdan değerlendirilebilir:

1. Hak ehlinin bâtlı ehline karşı zafer kazanması ve hak ehlinin bâtlı ehli üzerine ezici bir şekilde üstün getirilmesi hususunda Allah'ın inananlara yardım etmesidir. Böylece Allah'ın bâtlı yok edip hakkı gerçekleştireceği vurgulanır.

2. “Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da!”²⁴¹ ayetinde olduğu gibi bir kimsenin sağlam delillerle hakkı bâtıldan ayırmaya kadar hakikati aramasıdır.²⁴²

h. “Müminler düşman kuvvetlerini karşılarında görünce, “Bu, Allah'ın ve resulünün bize Va'd ettiği durumdur, Allah ve resulü hep doğru söyler” dediler; bu onların ancak imanlarını ve teslimiyet duygularını arttırdı.”²⁴³ Bu ayette Allah, müminlerin durumuna değinerek onların “işte bu Allah'ın bizi imtihan edeceği hususundaki va'didir” şeklinde inaçlarını ifade ettiklerini bildirmektedir. Daha sonra

²³⁶ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, II, 187-188.

²³⁷ Hac 22/72:

“وَإِذَا تَنَزَّلْنَا بِبَيِّنَاتٍ نَعْرِفُ فِي وَجْهِ الدِّينِ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا قُلْ أَفَأَنْتُمْ بِشِرِّ مِنْ دَلِيلِكُمُ النَّارَ وَعَذَابُ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَتَسَاءَلُونَ الْمَصِيرَ”

Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman o kâfirlerin yüz ifadelerinden inkârlarını anlarsın. Neredeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara hisımla saldıracaklar. De ki: “Şimdi size bu durumdan daha beterini haber vereyim mi: Ateş... Allah onu kâfirlere vaad etti. Ne kötü varış yeridir orası!”

²³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 151.

²³⁹ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, VII, 69.

²⁴⁰ Şûrâ 42/24:

“أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِنْ يَشَأْ اللَّهُ يَحْتَبِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ”

²⁴¹ Tevbe 9/33:

“هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ”

²⁴² Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, XIII, 190.

²⁴³ Ahzâb 33/22:

“وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا”

onlar, münafıkların “Allah ve resulü bize bir aldatıştan başka bir şey va‘d etmemiştir”²⁴⁴ şeklindeki sözlerine karşılık olarak Allah’ın ve peygamberinin doğru söylediğini beyan etmişlerdir. Çünkü onlar zafere ulaşmadan önce de Allah’ın doğru söylemiş olduğunu biliyor ve buna inanıyorlardı. Bu sebeple bu söz bir müjdeye işaret olup “bu Allah’ın ve resulünün bize va‘d ettiği şeylerdir ve bu va‘d aynen gerçekleşti” anlamına gelmektedir. Çünkü Allah her va‘dinde doğrudur. Bu söz onların bu işin meydana geleceğine olan imanlarını artırdı ve bu durum meydana gelince de onların teslimiyetlerini kuvvetlendirdi.²⁴⁵

1. “Rızkınız ve size va‘d edilenler göktedir.”²⁴⁶ Bu ayette va‘d edilen ve gökten gelen şeyin ümit ve korku olabileceği öne sürülmüştür.²⁴⁷ Zemahşerî ve Beyzâvî (ö. 685/1286) de va‘d edilen şeyin arşın altında bulunan yedi gökte ortaya çıkacak cennet veya kulun rızkının semada takdir edilip yazılması olduğunu dile getirmektedir.²⁴⁸

Allah kendisine iman edip yararlı işler yapanlara dünya hayatında yaşadıkları sıkıntılar sonrasında bazı nimetler sunacağını va‘d etmektedir. Bunlar peygamberlerle birlikte hareket etmeleri ve bazı sıkıntılar karşısında sabretmeleri nedeniyle yaşadıkları bölgelerde hâkimiyet kurarak huzur ve mutluluğu temin etmeleri gibi çeşitli yönlerden olacaktır. Ayrıca Allah onlara verdiği nimetlerin yine onların yaptıkları hayırlı işler nedeniyle kat kat artırılacağını müjdelemiştir. Dolayısıyla O, inanan insanlara yaptıkları güzel davranışlar nedeniyle dünyevî nimetlerden ziyadesiyle vereceğini va‘d etmektedir.

2.1.3.2. Uhrevî Va‘dler

Bütün ilahî din ve inanç sistemlerinde ölüm sonrası sorguya çekilmenin, hesabın, ceza veya mükâfatın varlığının ifade edildiği görülmektedir. Kur’an’ın genel üslubuna bakıldığında iman edip salih amel işleyenlere ahirette büyük mükâfatların olduğu müjdelenir. Ayrıca inanan insanın yaptığı iyiliklerin karşılığının Allah katında zayi olmayacağı vurgulanır, Allah’ı tanımayan insanın yaptığı iyiliklerin ise boşa çıkacağı ifade edilir ve böylece yapılan iyiliklerin karşılık bulması imanın varlığı üzerine

²⁴⁴ Ahzab 33/12:

"وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا"

²⁴⁵ Râzî, *et-Tefsirü 'l-Kebir*, XXV, 204.

²⁴⁶ Zâriyât 51/1-6:

"وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ"

²⁴⁷ Mâturîdî, *Te'vilatü 'l-Kur'an*, XIV, 139.

²⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1051-1052; Beyzâvî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, II, 429.

temellendirilir. Ancak dünya hayatında müminlerin Allah'a itaat ve bağlılıklarının aynı derecede olmadığı, bunun sonucu olarak da ceza ve mükâfat derecelerinin aynı olmayacağı haber verilir.

Allah, müminlere cennet gibi bir va'dde bulunmasının yanında yaptıkları güzel davranışlar karşısında daha birçok nimetler vereceğine ve onlara ahiret hayatı boyunca büyük üstünlükler bahşedeceğine dair söz vermiştir. İşte bu nedenle O'nun va'd ettiği bu ödülleri ortaya koymak adına bazı ayetleri analiz etmeye çalışacağız.

2.1.3.2.1 Cennetle İlgili Va'dler

Allah Teâla, iman eden insanlara yapacakları güzel ameller karşılığında ebedî olan cennet hayatını va'd etmiştir. Bu bağlamda ebedî mutluluğun simgesi olan cennete kavuşma ümidi, bütün Müslümanlar için hayatın birçok güçlüklerine göğüs germeyi, fedakârlık göstermeyi göze aldırان bir faktör olmuştur. Nitekim cennet hayatında istedikleri her şeyin onlara verileceği, orada eziyet ve zorluğun olmayacağı vurgulanmış, huzur ve mutluluğun sonsuzluğuna işaret edilmiştir. Allah bu cennet tasvirleriyle inanan kulların duygularına hitap ederek onlardan emir ve yasaklara riayet etmelerini istemiş, bu minvalde hayatına yön verenlerin kesinlikle hüsrana uğramayacağını bildirmiştir. Biz de Allah kelamında inananlara va'd edilen cennetin nasıl tasvir edildiğini belirlemek adına cennet va'd eden bazı ayetleri tahlil etmeye çalışacağız.

a. Âl-i İmrân 107. ayette “Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedî kalacaklardır”²⁴⁹ buyrulmuştur. Bu ayetle ilgili olarak “Allah'ın rahmeti ile ne murad edilmiştir?” şeklindeki soruya İbn Abbas (ö. 68/687-88) cennetin ifade edildiği cevabını vermiş, bazı muhakkik âlimler de kulun taati ne kadar çok olursa olsun cenneti ancak Allah'ın rahmetiyle kazanabileceğine yönelik bir ifade olabileceğini söylemişlerdir.²⁵⁰

Yine “müminlerin cennette ebedî kalacakları gibi kâfirlerin de cehennemde ebedî kalacakları, ancak Cenâb-ı Allah'ın iman edenlerden cennetliklerin ebedî olduklarını açıkça belirttiği halde cehennemliklerin orada ebedî kalacağını belirtmeme sebebinin ne olduğu” sorusuna şöyle cevap verilmiştir: “Bütün bunlar Hak Teâlâ'nın rahmetinin

²⁴⁹ Âl-i İmrân 3/107:

"وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وَجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ"

²⁵⁰ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, VIII, 189.

gazabından daha fazla olduğunu gösteren hususlardır. Çünkü Cenâb-ı Hak ayete rahmetine nail olanlardan bahsederek başlamış ve yine ayeti bunlardan bahsederek sona erdirmiştir.”²⁵¹

Ayrıca Cenâb-ı Hakk’ın “*Allah’ın rahmeti içindedirler*” beyanı kapsamında rahmeti kendisine nispet ettiği halde azabı kendisine nispet etmediği ve “*tadın azabı*” şeklinde buyurduğu dile getirilmiştir. Burada Allah’ın, sevabın ebedî olduğunu açıkça belirtmesine karşın azabın ebedî olduğunu açıkça belirtmediği vurgulanmış ve bütün bunların Cenâb-ı Hakk’ın rahmetinin gazabından daha fazla olduğunun işareti olduğuna temas edilmiştir.²⁵²

b. Başka bir ayette ise Allah, “*Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir*”²⁵³ şeklinde müminlere mükâfat müjdesinde bulunmuştur. Bu meyanda ayetin “*o zerre bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir*” ifadesiyle Mutezile’nin büyük günah işleyen kimsenin çok sayıda güzel işleri olsa dahi cehennemde ebedî kalacağına yönelik iddiasının reddedilmiş olduğu söylenmiştir.²⁵⁴

Ayrıca “*o zerre bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir*” ifadesi ile “*O, zerre miktarı iyilik olursa onun sevabını kat kat artırır*” ifadesi arasında mutlak bir fark vardır. Çünkü kat kat arttırma o iyiliğin cinsinden olması gerekirken Allah’ın vereceği büyük mükâfat ise o iyiliğin cinsinden olmayacaktır. Bu kat kat verme işlemi cennette gerçekleşecek ve bu da va’d edilen lezzetler ve nimetlerden oluşacaktır.²⁵⁵

Hatta Cenab-ı Hakk’ın kendi katından vereceği büyük mükâfatın da Allah’ı görme, muhabbetullah ve marifetullaha gark olma esnasında duyulacak olan lezzetlerden meydana geleceği ifade edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ bu çeşit lezzetleri kendi katına ayırmıştır. Çünkü bu çeşit gıpta edilecek lezzet, mutluluk, güzellik ve kemal çeşitleri bedenî amellerle elde edilemeyip Allah Teâlâ’nın kutsî nefis cevherine yerleştirmiş olduğu işrâk, safa ve nur gibi şeylerle elde edilmektedir. Kısacası bu kat kat arttırma ile cismanî-bedenî saadete; büyük mükâfatla da ruhanî saadete işaret edildiği söylenebilir.²⁵⁶

c. “*Böyle söylemelerine karşılık Allah da onları, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlerle ödüllendirdi. İşte iyi davrananların mükâfatı*

²⁵¹ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, VIII, 189.

²⁵² Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, VIII, 189.

²⁵³ Nisa 4/40:

"إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا"

²⁵⁴ Mâturîdî, *Te vilatü l-Kur'an*, III, 236.

²⁵⁵ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, X, 105.

²⁵⁶ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, X, 105.

budur."²⁵⁷ Bu ayet hakkında şu yorum yapılmıştır: Allah'ın birliğine, resulüne ve Kur'an'a iman edenleri Allah Teâlâ kıyamet günü altlarından ırmaklar akan cennet nimetleriyle mükâfatlandıracaktır. Öyle cennetler ki köşklerinin altından bal, süt, zencefil, şerbet, selsebil ve râhik ırmakları akar. Ayrıca onlar cennette ebedî kalıcıdırlar. Çünkü oraya girenler için bir daha çıkış yoktur ve bu, iman edip salih amel işleyenlerin mükâfatıdır.²⁵⁸

d. *"Cennet ehli cehennem ehline, "Biz rabbimizin bize Va'dettiğini gerçek bulduk; siz de rabbinizin size va'dettiğini gerçek buldunuz mu?" diye seslenir. "Evet!" derler. Ve aralarından bir duyurucu, "Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!" diye bağırır.*"²⁵⁹ Bu ayet bağlamında Allah müminlere *"Orada canların istediği ve gözlerin zevk aldığı her şey vardır"*²⁶⁰ ayetinde olduğu gibi içerisinde nimetlerin, lezzetlerin ve canlarının istediği herşeyin olduğu cenneti va'd ederken, kâfirler için her türden şiddetli azabın bulunduğu cehennemi va'd etmiştir. Ayrıca Allah, onlar için cehennemi va'd etmiş olduğundan onlar da Allah'ın bu va'din gerçek olduğunu mutlaka göreceklerdir.²⁶¹

e. *"Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler va'detmiştir. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür, işte büyük bahtiyarlık da odur.*"²⁶² Ayette Allah'ın müminlere ihsan edeceği nimetleri haber verdiği ve yüce Allah'ın, mümin erkeklere ve kadınlara, içinde ebedî kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetler ile içinde inciden ve yakuttan yapılmış köşkler ve meskenlerin olduğu Adn cennetlerini va'd ettiği haber verilmektedir. Ayrıca en büyük mükâfat Allah'ın rızasını kazanmaktır ve büyük kurtuluş da bu olacaktır. Çünkü müminler için bundan daha büyük mükâfat olamaz. Allah iman edip emirlerine itaat edenlerden razı olurken iman etmeyenlerden asla razı olmayacaktır.²⁶³

²⁵⁷ Mâide 5/85:

"فَاتَّابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّتِ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ"

²⁵⁸ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I, 453-454.

²⁵⁹ A'raf 7/44:

"وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَدَّعْنَا مَا وَعَدْنَاهُمْ حَقًّا فَهُمْ لَوْ رُبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ"

²⁶⁰ Zuhurf 43/71:

"يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ"

²⁶¹ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, V, 302.

²⁶² Tevbe 9/72:

"وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّتِ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّتِ عَذْنٍ وَرِضْوَانٍ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ"

²⁶³ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II, 61.

Buna benzer başka bir ayette “Onlar da “Bize verdiği sözü yerine getiren ve cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan Allah’a hamdolsun!” diyecekler. (Bunun için) çalışıp çabalayanların ecri ne güzel!”²⁶⁴ buyurulmuştur. Allah, bir va’dde bulunduğu zaman va’deinde duracağından şüphe olmayacağını belirtmektedir. Mâturîdî, inananların o gün Allah’ın cennet va’deinde bulunup bu va’dinî gerçekleştirdiği için Allah’a hamd edeceklerini söyleyerek Allah’ın va’deinde duracağından şüphe edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.²⁶⁵

Kıyamet günü hesaba çekildikten sonra müminlerin cennete girdikleri zaman kendileri için hazırlanan ve gözlerinin görmediği, kulaklarının duymadığı nimetleri, makamları, köşkleri ve hurileri görünce hayrete düşerek “Bize verdiği sözde sadık olan ve bizi bu yere vâris kılan Allah’a hamd olsun. Cennette istediğimiz yerde oturabiliriz. İyi amelde bulunanların mükâfatı ne güzelmış” diyecekleri ve böylece Rablerine karşı olan sevinçlerini ifade edecekleri söylenmektedir. Nitekim bu nimetlerin onların iman ve amellerinin karşılığı olduğu, iman edenlerin mükâfatlarını görecekları ve iman etmeyenlerin ise cezalarını çekecekleri ifade edilmektedir.²⁶⁶

İman edip salih amel işleyenlere karşılık Allah, huzur ve mutluluğun ebedî olduğu cennetini va’d etmektedir. Orada insanlar için herhangi bir eziyetin ve sıkıntının olmayacağını, insanların birbirine karşı düşmanlık sergilemeyeceğini, herkesin birbirine esenlik dileyeceğini, sevgi ve muhabbet besleyeceğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda insanın duygularına hitap edecek bir ortamın varlığına işaret eden Allah, insanın orada istediği her şeyin kendisine sunulacağını da müjdelemektedir. Dolayısıyla cennete giren insan Rabbinin rızasını kazanmanın mutluluğu içerisinde ve Rabbinden hoşnut olarak ilelebet yaşamını sürdürecektir.

2.1.3.2.2. Yapılanların Karşılığı Olarak Va’dEdilenler

Kur’an’da Allah, dünya hayatında iman edip güzel davranışlarda bulunanlara yaptıklarının karşılığı olarak cennetin yanında mutluluğun ve huzurun temsili bir takım mükâfatlar va’d etmekte, cennete büyük mükâfatların olduğu belirtilmekte, bu nedenle insanın iyilik ve güzellikler meydana getirmesi teşvik edilmektedir. Bu bağlamda

²⁶⁴ Zümer 39/74:

"وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَّبِعُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ"

²⁶⁵ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, XII, 379.

²⁶⁶ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III, 159.

müminin dünya hayatında yapmış olduğu salih amellere karşılık ahirette cennetin va'd edilmesi ve bu va'din gerçekleşip gerçekleşmeyeceği meselesi bu ayetlerin anlaşılmasıyla cevap bulacaktır. Çünkü inanan insan, inandığı değerler üzerine dünya hayatının hoş görünen ancak yasaklanmış şeylerine karşı Allah'ın emir ve tavsiyeleri doğrultusunda uzak durması ve bu davranışının bir karşılığının olduğunu bilmesiyle onun bu tutumu daha anlamlı hale gelecektir. Bu çerçevede insanın dünya hayatında işlediği salih amellerin karşılığının neye tekabül edeceğinin bilinmesi için va'd ayetlerini ve bu ayetler üzerine yapılan bazı önemli yorumları incelemek konunun anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir.

a. *“Onları doğru yola iletmek senin üzerine borç değildir, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir. Hayır için yaptığınız her harcama kendiniz içindir. Verdiklerinizi ancak Allah rızâsı için verirsiniz. Hayır için yaptığınız her harcamanın karşılığını da hiçbir haksızlığa uğramaksızın tam olarak alacaksınız.”*²⁶⁷ Ayetteki *“Hayır için yaptığınız her harcamanın karşılığını da hiçbir haksızlığa uğramaksızın tam olarak alacaksınız”* ifadesi, asr-ı saadette Müslümanların iman etmemiş akrabalarına mali yardımda bulunmaktan çekinmeleri nedeniyle Allah'ın, hayır için yapılan harcamanın şahıslara fayda sağlayacağına ve onların günahlarını da örteceğine delil olmaktadır. Ayrıca *“Hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın karşılığını tam olarak alacaksınız”* ifadesiyle de yapılan iyiliklerin ve sadakaların karşılığının kâfirlere yönelik de olsa sevap ve mükâfat olarak eksiksiz iade edileceği kastedilmiştir.²⁶⁸

Zemahşerî de bu ifadeyle yapılan hayır ve iyiliğin sevabının yapana kat kat ödeneceğini, ancak verilenin en güzel bir şekilde gönül kırmadan ve incitmeden verilmesi gerektiğini söyler.²⁶⁹

Ebu'l-Berakât en-Nesefî (ö. 710/1310) ise bu ayeti hayır olarak ne harcama yapılmışsa o şeyin eksiksiz olarak yapana döneceğini ve hayır yapanın hiçbir zaman haksızlığa uğratılmayacağı şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca o, yapılan hayrın karşılığı kat kat verileceğinden, ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmaktan kaçınmak için herhangi bir mazerete sarılmamanın gerekliliğini vurgulamaktadır.²⁷⁰

²⁶⁷ Bakara 2/272:

”أَلَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُتَفَقَّحُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُتَفَقَّحُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُؤْتِ الْإِيكُمُ وَأَنْتُمْ لَا تَظْلُمُونَ”

²⁶⁸ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, II, 9.

²⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 152.

²⁷⁰ Nesefî, Ebu'l-Berakât, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 2014, c. I, s. 149-150.

b. “İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanları da içinde ebediyen kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır ve onları koyu bir gölgeliğe alacağız.”²⁷¹ Ayette iman edenlerin nasıl mükâfatlandırılacağı bildirilmektedir. Allah’a, resulüne ve Kur’an’a iman edip salih amel işleyenlere ve Allah’ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınanlara aklın alamayacağı nimetler verilecektir. Yüce Mevlâ iman edip salih amel işleyenlere ebedî olarak kalacakları cennette altından bal ve süt ırmaklarının akacağı köşklerin ve kendilerine tertemiz zevcelerin verileceğini va’d etmektedir. Bütün bu nimetler dünyada yapmış oldukları amellerinin karşılığıdır. Nitekim Allah, iman edenleri işte böyle mükâfatlandırır.²⁷²

c. “Hepiniz dönüp O’nun huzurunda toplanacaksınız, bu Allah’ın gerçek va’didir. O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder ki, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin! İnkâr yolunu tutmaları sebebiyle münkirlerin nasibi kaynar bir içecek ve acı veren bir azaptır.”²⁷³ Ayet hakkında Allah’ın akıllara yüklediği hayırlı şeyleri güzel görme, kötü şeyleri de çirkin görme gibi özelliklerin hayırları yapmaya teşvik ve kötülüklerden men etmeye yeterli olduğu, dolayısıyla herhangi bir va’d ve va’ide de gerek olmadığı söylenmiştir. Nitekim aklın iyiyi yapıp kötüyü terk etmeyi tespit etmesi durumunda bile nefsin insanı maddî şehvetlere ve lezzetlere dalmaya çağırdığı görülmektedir. Böyle bir çatışma söz konusu olduğunda ise kuvvetli bir müreccihin ve muazzam bir güç kaynağının bulunması gerekecektir.²⁷⁴ Buradaki müreccih ve muazzam güç kaynağı mükâfat ve cezaya dair bilgi olacaktır. Çünkü bunun sonucunda gerçekleşecek hükümle mükâfat veya ceza ortaya çıkacaktır.

Ayrıca “Eğer Allah, haber verdiği va’d ve va’idi yerine getirmezse yalan söylemiş olur” şeklindeki bir iddiaya karşılık olarak da tahsisin yapılması gerektiğine dair bir delil bulunduğu, Kur’an’daki umum ayetlerinin ekserisinin tahsis edilmesinde bir yalan söz konusu olursa tahsis edilmesine hükmedilen yerlerde O’nun sözünün de yalan olmasının gerekeceği söylenmektedir. Yine Allah’ın yalan söyleyebileceğinin kabul

²⁷¹ Nişe 4/57:

”وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا ظِلِيلٌ“

²⁷² Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, I, 436.

²⁷³ Yunus 10/4:

”إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعَذَابُ اللَّهِ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ“

²⁷⁴ Râzî, *et-Tefsirü’l-Kebir*, XVII, 20.

edilmesi durumunda ise insanda mükâfattan dolayı bir teşviğin, tehditten dolayı da bir korkunun meydana gelmeyeceği ifade edilmektedir.²⁷⁵

Allah'ın va'd ve va'idinî mutlaka yerine getireceği kabul edilse bile bu mükâfat ve ceza insanın başına gelen çeşitli rahat ve lezzetler ile elemelerden, kederlerden, ağrılardan ve sızılardan ibaret olacaktır. Dünya hayatında en zahid ve âlim kimselerin çeşitli gamlara, kederlere ve hüzünlere müptela ve en câhil ile en günahkâr kimselerin de çeşit çeşit lezzet ve sevinçler içinde oldukları görülmektedir. Bu nedenle ceza ve mükâfat yurdunun dünya olmaması, mutlaka mükâfat ve ceza için başka yurt ve bir başka hayatın olması gerekir.²⁷⁶

d. *“Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler böyle değildir. Bunlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete; çok esirgeyici olan Allah'ın kullarına va'd ettiği, onların idraklerini aşan Adn cennetlerine gireceklerdir. Şüphesiz O'nun va'di yerine gelecektir.”*²⁷⁷ Bu ayetlerde Allah tevbe edenlerin cennete gireceklerini belirttikten sonra onu şu vasıflarla nitelemiştir:

Bu cennetin, dünyadaki bahçelerin aksine devamlı olduğu ve onun manzarasının hiçbir zaman değişmeyeceği / bozulmayacağı, ağaçların yapraklarının yeşili, çiçeklerinin açışı ve ağaçlarının meyve vermesi ile durumu değişen dünya bahçeleri gibi olmayacağıdır. Ayrıca Cenab-ı Hak o cenneti, kullarına gayben va'd ettiğini bildirmiş olduğundan gayb hususunda şu izah yapılmıştır: Allah onlara görmedikleri halde cenneti va'd etmiştir. Hak Teâlâ bunun peşine de *“Onun va'di şüphesiz yerini bulacaktır”* buyurmuştur.²⁷⁸

e. *“İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlara gelince, onları da nimetlerle dolu, içinde ebedî kalacakları cennetler bekliyor. Bunu Allah gerçek olarak va'd etmiştir. O azîzdir, hakîmdir.”*²⁷⁹ Lokmân 8 ve 9. ayetlerde geçen *“Bunu Allah gerçek olarak va'd etmiştir”* ifadesinin müminlere Naim cennetinin va'd edildiği anlamına geldiği ve bu ayet bağlamında bu va'din gerçekleşmesinin hak olduğu söylenmektedir.²⁸⁰

f. *“Bu bir hatırlatmadır. Kuşkusuz Allah'a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek, kapıları kendilerine ardına kadar açılacak Adn cennetleri vardır. Orada*

²⁷⁵ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XVII, 20.

²⁷⁶ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XVII, 21.

²⁷⁷ Meryem 19/ 60-61:

”إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمَنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًا“

²⁷⁸ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XXI, 236-237.

²⁷⁹ Lokmân 31/8-9:

”إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ خَالِدِينَ فِيهَا وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ“

²⁸⁰ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, c. XI, s. 220.

yerlerine kurularak çeşit çeşit meyve ve içecek isteyebilecekler. Yanlarında eşlerinden başkasına bakmayan yaşıt dilberler olacak. İşte bunlar, hesap günü için size Va'dedilenlerdir.”²⁸¹ Bu ayetlerde Allah Teâla “işte hesap günü için size va'd olunan şeyler bunlardır” buyurmuştur. Bu ifadenin “Allah müttakîlere bu sıfatlarla nitelenmiş olan mükâfatlar va'd etmiştir” anlamına geldiğini söyleyen Râzî, sonrasında Cenâb-ı Hakk'ın “Şüphesiz bu, bizim bitip tükenmeyecek rızkıımızdır” diyerek bu mükâfatın devamlı olduğuna vurgu yaptığını dile getirmektedir.²⁸²

g. “Öte yandan, rablerine karşı gelmekten sakınanlara gelince onların, altından ırmaklar akan, birbiri üzerine yapılmış odaları olacak. İşte Allah'ın va'di! Allah sözünden dönmez.”²⁸³ Allah “Bu, Allah'ın va'didir. Allah sözünden caymaz” buyurmuştur. Ayetteki “Bu, Allah'ın va'didir” ifadesinin “Onlar için konaklar vardır” cümlesini te'kid eden bir mef'ûl-i mutlak olduğu, bu ifadenin “Allah onlara bunu va'd etti” anlamına geldiği ve Allah'ın va'dleri bulunan pek çok ayette “Bu, Allah'ın va'didir. Allah va'dinden dönmez” gibi açık ifadeler kullandığı beyan edilmektedir. Ancak va'îdi bulunan ayetlerde ise böyle kesin ve te'kidli ifadeler kullanılmamıştır. Bu durumun da Mutezile'nin iddiasının aksine, yani va'din va'ide tercihe daha şayan olduğuna delâlet ettiği ve Cenâb-ı Allah'ın va'îd ile ilgili olarak “Allah'ın katında söz değiştirilmez ve ben kullarıma zulmedici değilim”²⁸⁴ buyurduğu dile getirilmektedir. Ayrıca bu ayetin sadece va'îd ile ilgili olmadığı, aksine hem va'di hem va'îdi içine alan genel bir ifade olduğunu söyleyen Ehl-i Sünnetin görüşünün hak olduğuna işaret olduğu vurgulanmaktadır.²⁸⁵

h. “Zalimlerin yaptıklarından ötürü korkuya kapıldıklarını göreceksin; ama bu mutlaka başlarına gelecek. İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar ise cennet bahçelerinde olacaklar. Onlar için rableri katında istedikleri her şey vardır. İşte büyük lutuf budur.”²⁸⁶ Allah, cennetliklerin halini “iman edip de salih amellerde bulunanlar ise cennetlerin has bahçelerindedirler” ifadesiyle anlatmıştır. Bu bağlamda iman edip iyi ameller yapan kimselerin cennetin hoş ravzalarında ve en latif yerlerinde

²⁸¹ Sâd 38/49-53:

“هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ جَنَّاتٍ عَدْنٍ مَّقْصَدَهُمْ الْأَبْوَابُ مُتَّكِئِينَ فِيهَا يُدْعَوْنَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَشَرَابٍ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ أَثَرَابٌ هَذَا مَا تُوعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ”

²⁸² Râzî, et-Tefsirü'l-Kebir, XXVI, 217-219.

²⁸³ Zümer 39/20:

“لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَنبِيئَةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ”

²⁸⁴ Kaf 50/29:

“مَا يَبْدُلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ”

²⁸⁵ Râzî, et-Tefsirü'l-Kebir, XXV, 263-264.

²⁸⁶ Şûrâ 42/22:

“تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ”

olacakları vurgulanmıştır. Öyle ki onlara Rablerinin katında ne dilerlerse verileceği, ayrıca orada Rablerinin huzurunda bulunup O'nun cemaliyle şereflenecekleri söylenmiştir.²⁸⁷

Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın “*Onlar için rableri katında istedikleri her şey vardır*” ifadesiyle bütün her şeyin onlar için mevcut ve hazır olduğu, Hak Teâlâ'nın bunun yüce bir derece olduğunu belirterek “*işte bu büyük fazlın ta kendisidir*” şeklinde buyurduğu dile getirilmektedir. Ayrıca âlimler bu ayeti kullara mükâfat vermenin Allah üzerinde bir borç ve vazife olmadığına, bunun ancak Allah'ın lütfu neticesi olduğuna delil getirmişlerdir.²⁸⁸

1. “*İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek Va'ddir.*”²⁸⁹ Ayette Cenâb-ı Hakk'ın “*Günahlarından vazgeçeceğimiz kimselerdir*” buyruğunun Allah'ın bu kimselerin taatlarını kabul edip günahlarını bağışlayabileceği manasına gelebileceği öne sürülmüştür. Ayetteki “*kabul edeceğiz ve vazgeçeceğiz*” fiillerinin Allah tarafından o kimselerin amellerinin kabul edilip günahlarının bağışlanacağı hususundaki bir va'di olup bu va'din gerçekleşeceğinden hiç şüphe yoktur.²⁹⁰

k. “*Rabbine itaatsizlikten sakınanlara va'd edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzölmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik rablerinden bir de bağışlama lütfu. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?*”²⁹¹

Kıyamet günü Allah'ın müttakî kulları cennete girdikleri vakit orada istedikleri ırmaktan içecekler ve istedikleri meyveden yiyeceklerdir. Onların arzuladıkları önlerine gelecek olup ayrıca onlara Rablerinden mağfiret de olacaktır.²⁹²

²⁸⁷ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dinî Kur'an Dili*, Nşr. Matbaai Ebu'z-Ziya, İstanbul 1938, c. V, s. 4220.

²⁸⁸ Râzî, *et-Tefsiri'l-Kebir*, XXVII, 162.

²⁸⁹ Ahkâf 46/16:

"وَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ نَقَبَلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعَدَ الصَّدَقُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ"

²⁹⁰ Râzî, *et-Tefsiri'l-Kebir*, XXVIII, 22.

²⁹¹ Muhammed 47/15:

"مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ"

²⁹² Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III, 243.

Aslında insanın dünyada yaptığı eylemlerine karşılık ahiretteki kazanımları konusunda Kur'an ayetleri oldukça fazladır. Biz yukarıda bu ayetlerin sadece bir kısmını vermek suretiyle Allah'ın ahiretle ilgili söz ve va'dlerinin neler olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Konuyla ilgili daha birçok ayet bulunmaktadır.²⁹³ Bu ayetlerde insanın yaptıklarının karşılığının Allah'ın rahmetine ve lütfuna bağlı olarak fazlasıyla verileceğine işaret edilmekte, Allah'ın, kendilerinden razı olarak cennetine koyduğu insandan kin ve nefret duygularının alınarak huzurun ebedî olarak tesis edileceği va'd edilmektedir.

2.1.3.2.3. Üstünlük Va'd Eden Ayetler

Allah, ahiret hayatında müminlere kâfirlerden ve günahkârlardan daha üstün bir makam olan cenneti va'd etmiştir. Dünya hayatında kâfirlerin Müslümanlar üzerinde kurmaya çalıştığı egemenlik ve üstünlük mücadelesinin sonucunda Müslümanların galip geleceği, dünyada üstünlüğü kurmaları halinde dahi bunun geçici bir üstünlük olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca esas üstünlüğün ahirette gerçekleşeceği, müminlerin cennete yerleştirilerek ebedî huzur ve saadete eriştirilerek bu üstünlüğün sonsuza değin devam edeceği ifade edilmektedir. Bu minvalde Kur'an'da müminlerin kâfirlere göre daha üstün olacağının va'd edildiğini bildiren ayetler de va'd ve va'id bağlamında değerlendirilecektir.

a. *“İnananlarla alay ederek inkâra sapanlar dünya hayatının çekiciliğine kapıldılar. Ama Allah'tan korkanlar kıyamet gününde onlardan üstün olacaklardır. Allah dilediğine hesapsız rızık verir”*²⁹⁴ Mâturîdî, *“Allah'tan korkanlar kıyamet gününde inkârcılardan üstün olacaklardır”* manasındaki ifadenin iki şekilde yorumlanabileceğini söyler. Bunlardan birincisi *“Allah kâfirlere müminler üzerine egemenlik hakkı vermeyecektir”*²⁹⁵ mealindeki ayete de istinaden müminlerin kesin delil açısından kâfirlere üstün olacağıdır. İkinci yorumun ise müminlerin mükâfat ve sevap açısından kâfirlere üstün olduğu şeklinde yapılabileceğidir.²⁹⁶

²⁹³ Bkz. Bakara 2/82, 274, 277; Âl-i İmrân 3/115, 136, 144, 172, 198-199; Nisa 4/74; Mâide 5/12; A'raf 7/42; Yunus 10/9; Tâhâ 20/76; Hac 22/14; Ahzâb 33/24; Mümin 40/8.

²⁹⁴ Bakara 2/212:

"زَيْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ"

²⁹⁵ Nisa 4/141:

"الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ بِكُم مِّنَ اللَّهِ فَإِنَّ كَانَ لَكُم مِّنْ فَتْحٍ مِّنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْذِ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعُكُم مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا"

²⁹⁶ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, II, 9.

Diğer taraftan bu ayet “Allah’tan korkanlar ise kıyamet gününde onların üstündedir” ifadesiyle büyük saadetin ancak muttaki müminler için söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Allah Teâla müminlere takvaya bir teşvik olsun diye üstünlük vereceğini söylemektedir. Buradaki üstünlükten maksat mekân itibarıyla üstte olmaktır. Bu bağlamda müminler gökteki illiyyûn’da, kâfirler ise yerdeki siccîn’de olacaklardır.²⁹⁷

b. “Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlarla eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün müminlere o güzel geleceği va‘detmiştir, ama mücahitleri oturanlardan üstün kılmıştır.”²⁹⁸ Allah bu ayette, mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri derece bakımından çok üstün kılmış ve her ikisine de cenneti va‘d etmiştir. Bunun yanında Allah oturanlara nispetle cihad edenlere daha büyük bir mükâfat verecektir. Bunlar sevap ve Allah katındaki dereceleri bakımından özürsüz olarak savaşa iştirak etmeyenler gibi değildir. Onların Allah katındaki dereceleri çok daha büyüktür. Çünkü onlar Allah’ın emirlerine itaat edip canlarıyla ve mallarıyla Allah yolunda cihada çıkmışlar ve canlarıyla mallarını feda etmekten çekinmemişlerdir.²⁹⁹

Evlerinde oturanlar, mallarını ve canlarını tehlikeye atmayanlar ile rahatını bozmayanlar elbette savaşa iştirak edenler gibi olamayacaklardır. Özürlü oldukları için savaşa iştirak edemeyenlerin de ecir ve mükâfatını yüce Allah savaşa iştirak etmiş gibi verecektir. Onlara ayrıca Allah’tan mağfiret ve rahmet vardır.³⁰⁰

c. “Allah, iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlara söz vermiştir; onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.”³⁰¹ Ayette geçen “Onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır” ifadesiyle Allah Teâla’nın iman edip salih ameller işleyenler için bir va‘di vardır. Bağışlama, günahları affedip cezasını düşürmek anlamına gelir. Nitekim “İşte Allah, bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir”³⁰² buyurulmuştur. “Büyük bir mükâfat” sözü ise onları ödüllendirmek içindir. Ayrıca konuyla ilgili bazı yorumlar yapılmış olup bunlardan biri; Allah’ın önce “Allah, iman

²⁹⁷ Râzî, *et-Tefsirü l’-Kebir*, VI, 4-10.

²⁹⁸ Nisa 4/95:

“لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِّ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكَأَلَّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا”

²⁹⁹ Semerkandî, *Bahru l’-Ulûm*, I, 380.

³⁰⁰ Semerkandî, *Bahru l’-Ulûm*, I, 380.

³⁰¹ Maide 5/9:

“وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ”

³⁰² Furkan 25/70:

“وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَجْعَلُوا عَلَيْهَا حُصْمًا وَعُتْيَانًا”

eden ve salih ameller işleyenlere va'd etti" buyruğuna karşı "Onlara neyi va'detti?" şeklindeki bir soruya Cenâb-ı Hakk'ın "*Onlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat var*" cevabını vermiştir. İkincisi ise bu ifadenin takdirinin Allah'ın iman edip salih ameller işleyenlere va'dde bulunduğu ve onlara "Sizin için mağfiret ve büyük bir mükâfatın var olduğunu" beyan etmesidir.³⁰³

Diğer bir yorum ise "*Onlar için bir mağfiret ve büyük bir ecir vardır*" ifadesi, veade / وعد fiilinin mef'ul-ü bihi olup bu da Allah'ın, onlara bunları va'd ettiği anlamına gelir. Ayrıca niçin O, önce va'd ettiğini haber vermiştir?" şeklindeki soruya ise şöyle cevap verilebilir: "Bununla, Allah'ın va'di olduğunu haber vermek daha güçlüdür. Çünkü Cenâb-ı Hak bu va'di, kendisine nispet ederek "*Allah va'd etti*" buyurmuştur. İlah, her şeye kadir olan, her şeyi bilen ve hiçbir şeye muhtaç olmayandır. Bu durumda gerçek ilahın böyle oluşu va'dinden dönmesini imkânsız kılar. Çünkü va'dden dönmek, ya va'd unutulduğu için bilmemeden ya acizlik nedeniyle va'dinî yerine getiremediği için yahut cimriliği engel olduğundan o şahsın sözünü tutmaması nedeniyle veyahut da va'd edenin kendisinin o şeye muhtaç olmasından dolayıdır. Netice itibarıyla gerçek Tanrı bütün bunlardan münezzeh ve beri olduğuna göre Allah'ın va'dinden cayması da imkânsız olmaktadır.³⁰⁴

d. "*Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: "Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun sizden bir şey yapanın emeğini asla boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratılanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim. Andolsun ki Allah katından bir mükâfat olarak onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Şüphe yok ki nimetin güzeli Allah'ın katındadır!"*³⁰⁵ Bu ayet hakkında Allah'ın hitabının bütün insanları kapsadığı, ancak "*Dünyada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz ve orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar*"³⁰⁶ ayetine de istinaden Allah'ın kâfirlerin yaptıklarının karşılığını dünyaya tahsis ettiği ifade edilir.³⁰⁷

Ayrıca bu ayette müminlere hem dünyada hem de ahirette mükâfat verileceği, kâfirlere dünyada verilenlerin mükâfat olmadığı ve Allah'ın "*onlara işlerinin karşılığını*

³⁰³ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XI, 185.

³⁰⁴ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XI, 186.

³⁰⁵ Al-i İmran 3/195:

"فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَنَ يَعْصِيكُمْ مِنْ بَعْضِ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُؤْتُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حَسَنُ الثَّوَابِ"

³⁰⁶ Hud 11/15:

"مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ"

³⁰⁷ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, II, 518.

eksiksiz veririz” ifadesiyle çalışmalarının karşılığı olarak onların rızıklarının eksiltilmeyeceği manasının kastedildiği vurgulanmaktadır.³⁰⁸

e. “Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah’ın Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’an’da yer almış gerçek bir va’didir. Kim Allah’tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur.”³⁰⁹ Bu ayette geçen va’d; Tevrat, İncil ve Kur’an’da belirtildiği üzere Allah üzerine vaciptir. Bu bağlamda İsrailoğullarından bir grubun iman ettiğini, diğer bir grubun ise inkâr ettiğini belirten ayet³¹⁰ ile İncil’de hükmü verilen ve Kur’an’da “Tevrat ve İncil’de olduğu gibi va’d Allah’ın üzerine haktır” ifadesinin önceki toplumlar için olduğu söylenmektedir. Ayrıca “Allah’tan başka ahbine vefalı kim vardır” ifadesi de Allah’tan başka hiç kimsenin ahbine daha fazla vefayı gösteremeyeceğinin ve O’nun insana verdiği ahdini tamamlayacağını bir işaretidir.³¹¹

Yine Allah Teâlâ’nın canlarını ve mallarını Allah yolunda feda edip İslâm dinîni yüceltmek, küfür ve şirki yok etmek için savaşa gidenlere bir hak olarak cennetini va’d ettiği ve bunun da Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’an’da müminlere söz verilmiş bir hak olduğu anlaşılmaktadır.³¹² Bu ayet bağlamında Allah’ın kullarına karşı her daim adil bir şekilde yaklaştığı, tüm insanlara işledikleri fiiller çerçevesinde yaklaştığı ve hiç kimseye zulmetmediği söylenebilir. Ayrıca bu durum, Hz. Âdem ile başlayan imtihan sürecinde insanlara gönderilen dinin sabit bir yapıya da sahip olduğunu göstemesi bakımından önemlidir. Allah, tüm insanlara varlığını ve birliğini tasdik edip emir ve yasaklarına riayet ederek yaşamını sürdürenlere büyük mükafatlar va’d ederken O’nu tanımayarak günah işleyen kimseleri azaplandıracağını sözünü vermiştir. Böylece Allah, tüm insanlara aynı şekilde va’d ve va’îdde bulunmuştur.

f. “İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanları, içinde ebedî kalmak

³⁰⁸ Mâturîdî, *Te’vilatü’l-Kur’an*, II, 518-519.

³⁰⁹ Tevbe 9/111:

”إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقٌّ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْفُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِنِعْمِ اللَّهِ الَّذِي بَايَعَكُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ“

³¹⁰ Saf 61/14:

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ فَأَمْنَتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ“

“Ey iman edenler! Allah’ın yardımcılarını olun. Nasıl ki Meryem oğlu İsa da havarilere, “Allah’a giden yolda benim yardımcılarım kimdir?” demişti. Havariler de, “Biz Allah’ın yardımcılarınız” demişlerdi. Bunun üzerine İsrailoğullarından bir kesim inanmış, bir kesim de inkâr etmişti. Nihayet biz inananları, düşmanlarına karşı destekledik. Böylece üstün geldiler.”

³¹¹ Mâturîdî, *Te’vilatü’l-Kur’an*, VI, 457-459.

³¹² Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, II, 75.

üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Allah bunu hak bir söz olarak va'd etti. Söz bakımından Allah'tan daha doğru kim olabilir!"³¹³ Ayette "Allah bunu hak bir söz olarak va'd etti. Söz bakımından Allah'tan daha doğru kim olabilir!" ifadesine Mâturîdî şu soruyla yaklaşmaktadır: "Sizler insanlardan gelen sözleri ve haberleri, Allah'tan daha doğru sözlü kimsenin olmadığını ve Allah'ın va'd ettiği dışında hiçbir kimseyi cezalandırmayacağını kabul ediyorsunuz. Peki, şeytanın kıyamet, cennet ve cehennem yok sözünü yalanladığınız halde nasıl oluyor da Allah'ın kıyamet, cennet ve cehennem hakkında verdiği sözü ve haberi kabul etmiyorsunuz?"³¹⁴

Zemahşerî'ye göre ise ayetteki söz ve va'd kelimeleri mutlak kavramlardır ve "kesinlikle va'd etti" şeklindedir. Hak kelimesi ise müekkid li-gayrihi olan mef'ul-i mutlak ve "bu, kesin olarak bir hak oldu" anlamındadır. Sonra Allah, "*Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?*" sorusunu sormuştur ki bu söz manayı güçlendirmek içindir. Bunun gayesi şeytanın kendisine uyanlara va'd ettikleri yalanlar ve asılsız kuruntulara dair şeylere bir karşı koymadır. Buna ilaveten, diğer bir amaç kendisinden daha yalancı olmayan şeytanın sözünden Allah'ın va'dinî kabul edilmeye daha lâayık ve tasdik edilmeye daha müstehak olduğuna dikkat çekmek içindir.³¹⁵

Râzî ise bu ayeti yorumlarken Allah Teâlâ'nın va'dinî ifade eden ayetlerinin çoğunda "*içlerinde ebedî kalıcı olarak*" tabirine yer verdiğini, hulûd'un ebedî ve devamlı kalma manasına alınması durumunda bu ifadenin gereksiz bir tekrar olacağını söylemektedir. Ona göre tekrar aslın hilafıdır, yani asıl olan tekrar edilmemesidir. Nitekim Eş'arîler hulûd'un devamlı kalma manasına değil, uzun bir süre kalma manasına geldiğini kabul etmektedirler. Fakat onlar, Allah'ın va'id ile ilgili sözlerinde hulûdu zikrettiğini ve ebedî kalışı ise sadece kâfirler hakkında kullandığını ve bunun da günahkâr müminlerin cezasının sona ereceğine bir delil olduğunu söylemişlerdir.³¹⁶

Yukarıda zikrettiğimiz ve cennetlik olan müminlerin kendi aralarında kategorize edilerek Allah yolunda canları ve mallarıyla mücadele eden ve kendi yolunda şehit olanların konumunu diğer müminlere nazaran daha üstün tutacağını açık bir şekilde belirten ayetlerdir. Ancak konuyla ilgili burada zikretmediğimiz daha birçok ayet³¹⁷ de

³¹³ Nîsa 4/122:

"وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا"

³¹⁴ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 44.

³¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 261.

³¹⁶ Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, XI, 51-52.

³¹⁷ Bkz. Bakara 2/262; Tevbe 9/21; Bakara 2/40; Maide 5/12; Yunus 10/55; Furkân 25/16; Enfal 8/4.

bulunmaktadır. Konumuzun uzamaması için sadece bazı önemli ayetler dikkate alınmıştır.

2.1.4. Kıyamet Anlamında Va'dler

Allah bu âlem için belirli bir süre tayin etmesine rağmen bu vaktin ne zaman olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermemiştir. Allah'ı inkâr edenler de yeniden dirilişi yalanlayarak ahiret hayatının olmayacağını söylemiş ve bu âlemin kıyametle son bulacağı şeklinde peygamberlerin getirdiği haberi reddetmişlerdir. Bu meyanda Allah insanların öldükten sonra tekrar diriltileceklerini söyleyerek bunu gerçekleştirmenin kendi üzerine hak olduğunu bildirmiştir. O'nun bu durumu Kur'an'da va'd ayetleri içerisinde zikrettiği görülmektedir.

Allah Teâla kıyametin mutlaka gerçekleşeceğini "O'nun sözü haktır", "kıyamet şüphe edilmez bir gerçektir" ve "Allah'ın va'di gerçektir" gibi ifadelerle haber vermektedir. Bu ifadenin yer aldığı birçok ayet³¹⁸ mevcuttur. Fakat biz bunlardan bir kaçını vermekle yetineceğiz.

a. *"O, gökleri ve yeri hak (ve hikmet) ile yaratandır. "Ol!" dediği gün her şey oluverir. O'nun sözü gerçektir. Sûra üflendiği gün de hükümlerlik o'nundur. Gizliyi ve açığı bilendir ve O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır."*³¹⁹ Ayette geçen "sözü haktır" ibaresi, haber verildiği üzere ölümden sonra dirilmenin hak olduğu ihtimalini barındırmasının yanında onun zikrettiği bu sözde olduğu gibi sözün doğru ve gerçek olma ihtimalini de içerir.³²⁰

Bu bağlamda Râzî de "Allah'ın sözü her zaman hak, kudreti ise her zaman mükemmelse bu iki vasfın kıyamet gününde bilhassa söz konusu olduğunun belirtilmesindeki hikmet nedir?" şeklindeki soruya şöyle cevap vermektedir: Bunun hikmeti, o gün hiç kimsenin fayda ve zarar veremeyeceği bir gün olmasıdır ki o gün emir yalnız Allah'ındır. İşte bu sebeple ayet üzerinde yapılan tahsis güzel ve yerinde olmuştur.³²¹

³¹⁸ Bu ayetler için bkz. Kehf 18/21; Fâtır 35/5; Casiye 45/32; Mürselât 77/7.

³¹⁹ En'am 6/73:

"وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ"

³²⁰ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, V, 106.

³²¹ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XIII, 34.

b. “*Rabbimiz! Muhakkak sen insanları geleceğinde asla şüphe olmayan bir günde toplayacaksın. Şüphesiz Allah sözünden dönmez.*”³²² Ayetteki “*Şüphesiz Allah sözünden dönmez*” ifadesiyle kıyamet gününün ve yeniden dirilmenin kastedildiği ve insanlara gelen hayır, şer, ferahlık, üzüntü ve keder türünden bütün her şeyde olduğu gibi Allah’ın sözünden dönmeyeceği söylenmektedir. Ayrıca bu hususta birçok müfessir, Allah’ın bu beyanının O’nun va’d ve va’îdi için geçerli olduğu şeklinde bir düşünceye sahiptir.³²³

Yine bu ayette Allah’ın sözünden dönmeyeceği için kendisinde hiç şüphe olmayan haşır gününün kesinlikle geleceği, kalbleri kaypaklıktan, küfürden, fitne ve fesattan uzak olanların ve O’nun âyetlerine inananların, O’nun va’d ettiği rahmetine ve yardımına ulaşacakları, inkârda ısrar edenlerin de va’îdinî, yani azabını bütün şiddetiyle görecekleri ifade edilmiştir.³²⁴

Zemahşerî ise bu ayet hakkında şöyle bir izahta bulunur: “Gerçekten cömert olan kişi, asla kendisinden bir istekte bulunan kimseyi boş çevirmez ve hayal kırıklığına uğratmaz” sözünde olduğu gibi ilâhlık ya da ilâh olmayı gerektiren özellik, sözünden caymakla çelişki gösterir. Bu itibarla ilâh olan bir zat kesinlikle sözünden caymaz. O mutlak manada sözünde durur ve verdiği sözü de yerine getirir.”³²⁵ Söz vermek ve verdiği sözde durmak Tanrı olmanın en temel özelliği olup böyle bir durumdan vazgeçmek o varlığı ilah olmaktan çıkarır.

c. “*Onlar, Allah’ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah’ın bizzat üstlendiği gerçek bir va’didir, fakat insanların çoğu bilmez.*”³²⁶ Ayetteki “*Bu, Allah’ın bizzat üstlendiği gerçek bir va’didir*” ifadesiyle muhtemelen Allah’ın insanları dirilteceği günün gerçekleşeceği va’d edilmiştir. Bu bağlamda O’nun va’dinî gerçekleştirmesinin üzerine hak olduğu da bilinmektedir.³²⁷

Zemahşerî de bu ayetteki Allah’ın va’dinî insanları kıyamet günü tekrar diriltmesi olduğunu ve va’dinî yerine getirme durumunun ise onun üzerine hikmeti gereği vacip olduğunu iddia etmektedir.³²⁸

³²² Al-i İmran 3/9:

"رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ"

³²³ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, II, 250.

³²⁴ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, II, 1048.

³²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 162.

³²⁶ Nahl 16/38:

"وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ"

³²⁷ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, VIII, 110.

³²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 572-573.

d. “Derler ki: “Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı? Rahman’ın va’d ettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler!”³²⁹ Bu ayet bağlamında kıyamet günü ikinci sura üfürülünce bütün canlıların mezarlarından kalkacağı ve insanların dünyada kendilerine haber verilip korkutulan günün geldiğini söyleyerek feryat edip pişmanlık içerisinde kendilerini kimin kaldırdığını sorgulayacağı söylenmektedir. Ayrıca dünyada amelleri yazan meleklerin inkâr edenlere “İşte Rahman olan Allah’ın va’d ettiği budur ve peygamberler doğru söylemişlerdir. Fakat siz dünyada iken buna inanmadınız, şimdi gözünüzle gördünüz, azabınızı çekin” şeklinde seslenecekleri aktarılır. Bu minvalde kıyamet günü tekrar dünyaya dönüş mümkün olmayacağından o zamanki pişmanlık da asla fayda vermeyecektir.³³⁰

e. “Ey insanlar! Rabbinize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun. Allah’ın va’di gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O, yoldan çıkarıcı da (şeytan) Allah hakkında sizi ayartmasın.”³³¹ Zemahşerî Lokmân 33. ayette geçen “Allah’ın va’di gerçektir” ifadesindeki va’din ölümden sonra kıyamet günü dirilişin gerçekleşeceği manasına yorumlanması gerektiğini söyler.³³²

Râzî, bu ayette Cenâb-ı Hakk’ın “Şüphe yok ki Allah’ın va’di haktır” buyurmasını iki şekilde yorumlar. Buradaki va’d den maksat durumu hakkında korkulması gereken hesap gününü gerçekleştirmektir. Çünkü o günün Allah’ın va’d etmesine bağlı olarak gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Bu bağlamda Kur’an’da O’nun va’dinî hak olduğu zikredilir.³³³

Diğer bir maksat ise va’din cezayı gerçekleştirmek için olduğudur. Yani o gün ne baba evladına ne de evladı babasına fayda sağlayabilir. Çünkü Allah “Hakikaten hiçbir günahkâr diğerinin günah yükünü çekmez”³³⁴ va’deinde bulunmuştur. Nitekim Allah’ın va’di de haktır.³³⁵

Sonuç itibariyle Allah kendisine ve ölümden sonraki ahiret hayatının varlığını inkâr ederek dünya hayatından başka yaşamları olmayacağını iddia edenlere tekrar

³²⁹ Yâsîn 36/52:

"قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ"

³³⁰ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III, 102.

³³¹ Lokmân 31/33:

"يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَاحْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَارٍ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ"

³³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 840.

³³³ Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, XXV, 164-165.

³³⁴ Necm 53/38:

"أَلَا تَرَىٰ وَازِرَةً وَّرَآءَ أُخْرَىٰ"

³³⁵ Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, XXV, 165.

diriltileceklerini söylemiş ve kıyamet gününün gerçekleşeceğini va'd etmiştir. O, bu kelamının yerine geleceği gün kendisini ve ahireti yalanlayanların gerçekle yüzleşeceğini, ancak onlar için pişmanlığın bir fayda sağlamayacağını beyan buyurmuştur. Bu va'din akabinde insanların bir araya getirilerek yaptıklarının hesaba çekileceğini ve karşılığının eksiksiz ödeneceğini de haber vermiştir. Yani Allah'ın va'd ettiği kıyamet günü ölümsüz bir hayatın da başlangıcı olması bakımından büyük önem arz etmektedir.

2.2. Kur'an'da Va'id Ayetleri ve Yorumları

Kur'an'da Allah'ın varlığını ve birliğini, resullerini, gönderdiği kitapları ve ayetleri, ahiret gününü inkâr edenleri, müşrikleri, münafıkları, Hristiyan ve Yahudileri ve günah işleyip tevbe etmeden günahında ısrar edip aşırılık sergileyenleri uyarması ve tehdit etmesi va'id ayetleri kapsamında yer alır. Nitekim daha önce de geçtiği gibi kelâmî tabir olarak Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmeyenlerin dünya ve ahirette ne tür cezalarla karşılaşacağını önceden haber vermesi (uyarması) anlamında kabul edilen va'id kavramının ayetlerde daha çok uyarı, tehdit ve cezalandırma olarak yorumlandığı görülmektedir. Çünkü va'id kavramı Kur'an'da birçok anlama gelmekle birlikte daha çok kıyametin gerçekliğini ifade eder. Bu kelimenin ism-i mekânı olan mev'id / موعد ise cehennemin karşılığı olarak kullanılır. Ancak biz bu kavramı kelâmî bir terim olarak ele alacağımızdan bu Kur'an ayetlerini va'id ayetleri şeklinde değerlendireceğiz.

İnsanın dünya yaşamında yapacağı olumsuz davranışların karşılığını bilmesi onun tercihlerini etkileyecek ve karşılığında ceza ve mükâfat alabileceği fiileri yapıp yapmama hususunda ona yardımcı olabilecektir. Bu bağlamda cezayı gerektirecek fiile karşılık olduğu bildirilen va'id ayetlerinin analiz edilmesi inkârcılar veya günahkârlar için belirlenen cezanın anlaşılmasında büyük öneme sahip olduğundan bazı önemli tefsir çalışmalarında kelimcilerin va'id ayetlerini nasıl algılandığını ortaya koymak hedeflenmektedir. Ancak bu ayetlerin zikredilenden oldukça fazla ve genel anlamda birbirine benzer üslupta olması nedeniyle tamamına değinilmesi tekrara yol açacağından bunlardan önemli gördüğümüz bazı ayetlere dikkat çekeceğiz. Bununla birlikte va'ide hedef olan varlık ve fiiler farklılık arz ettiğinden konuyu bunları dikkate alarak başlıklandıracağız.

2.2.1. Şeytan ve Şeytan'ı Dost Edinenlere Yönelik Va'îdler

Allah, Âdemi yaratmış ve meleklerden ona secde etmelerini istemiştir. İblis dışındaki tüm melekler secde etmiş, o ise Âdemden daha üstün olduğunu iddia ederek kibirlenmiş ve Allah'ın emrine karşı gelmiştir. Sonrasında Allah, İblis'e kıyamete kadar süre vermiş, onu ve ona tabi olanları cehenneme atacağına yönelik va'îdde bulunmuştur. Biz de burada İblis'e ve onu dost edinenlere yönelik va'îdleri ve bunların nasıl yorumlandığını ortaya koymaya çalışacağız.

a. *“Allah buyurdu: “Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!”*³³⁶ A'râf 18. ayet hakkında Zemahşerî, kıraat imamı Asım'ın ayetteki ifadeyi lâm / ل harfinin kesresiyle “limen tebi'ake / لَمَنْ تَبِعَكَ” şeklinde okuduğunu ve bunun manasının ise “O, insanlardan sana tabi olanlara Allah'ın va'îdi ve tehdidi olduğu şeklindedir ve bunun da Cenâb-ı Hakk'ın “*Cehennemini bütününü sizden dolduracağım*” buyruğu ile tamamlandığını söylemektedir.³³⁷

b. *“Allah, onların hepsini bir araya topladığı gün “Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız” der. Onların insanlar arasındaki dostları ise “Ey rabbimiz! Biz birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık” derler. Allah buyurur ki: “Allah'ın dilediği hariç olmak üzere, içinde ebedî kalacağınız yer ateştir.” Şüphesiz rabbın hikmet ve ilim sahibidir.”*³³⁸ Bu ayet çerçevesinde Zemahşerî, Allah'ın dilemesi ve insanların cehennem azabından zemheri (soğuk) azaba geçtikleri vakitler hariç şeytan ve dostlarının tamamının cehenneme atılacağını, rivayet edildiğine göre cehennemliklerin alabildiğine soğuk olan bir cehennem vadisine sokulacağını ve onların en şiddetli soğuk şeklinde olan va'îdden tekrar cehennem ateşine geri götürülmelerini isteyeceklerini dile getirmektedir.³³⁹

c. *“Allah buyurdu: “O zaman gerçek -ki ben hep gerçeği söylerim- şudur: “Kesinlikle ben cehennemi, sen ve tamamen sana uyanlarla dolduracağım!”*³⁴⁰ İblis ‘senin kullarını azdırıp saptırarak sana ibadet ettirmeyeceğim’ deyince yüce Allah ona şu

³³⁶ A'râf 7/18:

"قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْذُومًا مَذْذُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ"

³³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 358-359.

³³⁸ En'âm 6/128:

"وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ قَدِ اسْتَكْبَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَّغْنَا آجَلَنَا الَّذِي أَجَلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مُنَويكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ"

³³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 345-346.

³⁴⁰ Sâd 38/84-85:

"قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ"

cevabı vermiştir: “Ey mel’ûn, ben hakikati söylüyorum ve sözüm haktır. Andolsun, cehennemi sen ve sana uyanların hepsiyle dolduracağım.” Bu çerçevede müminin bundan ibret alıp şeytanın vesvesesine aldanmayarak Allah’ın emirlerine tabi olması beklenmektedir. Çünkü Allah yemin ederek şeytan ve ona uyanların hepsiyle cehennemi dolduracağını bildirmektedir. Nitekim Allah’ın va’di haktır ve O’nun sözünde asla hilaf yoktur.³⁴¹

Kur’an’ın genel üslubuna bakıldığında şeytan, insanın yaratılmasıyla Allah’a karşı gelmiş ve insanlara gerçek olmayan va’dlerde bulunarak kıyamete kadar insanları O’nun yolundan saptıracağı sözünü vermiştir. Allah da şeytanı ve ona tabi olanları ahirette cehennem azabıyla cezalandıracağı va’îdinde bulunmuştur. Ancak sonuçta Allah’ın va’îdinin gerçekleşeceği ve şeytanın va’dlerinin karşılıksız kalacağı,³⁴² şeytan ve dostları tarafından da itiraf edilecektir.³⁴³

2.2.2. Kâfirlere Yapılan Va’îdler

Kâfirlerin yaptıkları davranışlara yönelik azap genel anlamda va’îd olarak adlandırılmışken özellikle Allah’ın dünya hayatında cezalandırması ya da helak etmesi va’d olarak ifade edilmiştir. Ayrıca Allah’ı tanımayarak inkâr eden insanın işlediği fiillerin karşılığının hem dünyada hem de ahirette boşa çıkacağı söylenmiştir. Çünkü yapılan iyiliklerin karşılığı iman olgusuyla şartlandırılmıştır. İman etmeyenlerin de sürekli olarak cehennem azabına maruz kalacakları bildirilmiştir. Bu bağlamda Allah kelimasında iman etmeyip inkâr edenlere verilecek dünyevî ve uhrevî cezanın mahiyetini ilahî kelam çerçevesinde ortaya koyabilmek büyük önem arz etmektedir.

2.2.2.1. Dünyevî Va’îdler

Allah’ın varlığını inkâr edip dünya hayatına tamah eden ve müminlerle mücadeleye girişen kimseler, Allah’ın gazabına ve lanetine müstehak olmaktadır. Allah, böyle kimseleri ebedî olan cehennem azabıyla cezalandıracağı gibi dünya hayatında da çeşitli sıkıntılara maruz bırakacağını va’d etmektedir. Bu düzlemde Allah’ın

³⁴¹ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, III, 141-142.

³⁴² Bkz. Nisa 4/120.

³⁴³ Bkz İbrahim 14/22; Yasin 36/52.

iman etmeyenler için dünyada belirlediği cezalandırmanın nasıl olacağı hususunda söz söyleyebilmek için kâfirler hakkında varit olan ayetleri ve ayetler üzerine yapılan yorumları irdelemenin konunun anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacağını düşünmekteyiz.

a. *“Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah Va’dinden asla dönmez. Bilinmeli ki, rabbinin katındaki bir gün sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir.”*³⁴⁴ Ayet hakkında Mâturîdî, kâfirler üzerine azabın inmesi konusundaki va’dinden Allah caymayacağını, dolayısıyla azabın inmesi konusunda belirlenen sürenin öne veya sonraya alınmayacağını dile getirmektedir.³⁴⁵

Râzî, Allah Teâlâ’nın, onların içinde bulundukları yalanlamanın en büyüğünün ilahî azabın hemen gelmesini istemek suretiyle peygamberle alay etmeleri olduğunu bildirerek *“senden azabın acele gelmesini isterler”* şeklinde bir ifade kullandığını belirtmiştir. Burada onların bu durumlarına devam etmeleri halinde Hz. Peygamber’in onları azapla tehdit edeceğine yönelik bir işaret vardır. Bir de onların *“Eğer sadıklardan isen, bize melekleri getirsen ya”*³⁴⁶ şeklindeki sözleri de bu duruma delâlet etmektedir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak *“Allah va’dinden asla caymaz”* buyurmuştur. Çünkü azap tehdidi dünyada değil de ahirette olmuş olsaydı onun hemen gelmesini istemek, sözünden *“hulf / caymak”* olmuş olurdu.³⁴⁷

b. *“Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun, silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ettiklerinde ötekiler arkanızda olsunlar, sonra henüz namazlarını kılmamış bulunan (bu) bölük gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve bunlar da ihtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar. Kâfirler isterler ki, siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gafil (uzak ve unutmuş) olasınız da üzerinize ansızın bir baskın yapsınlar! Eğer yağmur yüzünden bir zarar görürseniz veya hasta olursanız silâhlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Yine de ihtiyat tedbirinizi alın! Allah elbette kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.”*³⁴⁸ Ayette Allah Teâlâ düşmana karşı tedbir almayı emredince bu,

³⁴⁴ Hac 22/47:

"وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ"

³⁴⁵ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, IX, 391-392.

³⁴⁶ Hicr 15/7:

"لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ"

³⁴⁷ Râzî, *et-Tefsiri'l-Kebir*, XXIII, 47.

³⁴⁸ Nisâ 4/102:

"وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَذَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَدَى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا"

düşmanın çok güçlü kuvvetli olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple de Cenâb-ı Hak tedbir almakla ilgili emrin düşmanın güçlü ve heybetli olmasından dolayı değil de müminlerin kalplerine düşen korkudan dolayı olduğunu bilmelerini istemiştir. Böylece Müslümanların kalplerinin güç kazanması ve kendilerine yardım etmesi ve muvaffak kılması hususunda Allah'a yalvarıp yakarmaları amaçlanmıştır. Sonuçta Allah Teâla kâfirleri hor-hakir kılacağını, onları yardımsız bırakacağını ve kesinlikle onlara yardım etmeyeceğini haber vermiş ve o anda oluşabilecek olumsuz bir düşüncüyü ortadan kaldırmıştır.³⁴⁹

c. *“De ki: Ey kavmim! Elinizden gelen ne varsa yapın! Ben de yapacağım! İleride göreceksiniz, yurdun sonu kimin olacak? Şu muhakkak ki zalimler iflâh olmaz.”*³⁵⁰ Ayetteki *“İleride göreceksiniz”* ifadesinin cezalarının nasıl olacağı ihtimalini bildirdiği gibi Allah'ın va'idinin gerçekleşmesiyle helak olmaları ihtimalini de barındırdığı söylenmektedir.³⁵¹

Ayrıca Allah, *“size va'd olunan şey muhakkak gelip çatacaktır”*³⁵² buyruğu ile va'dinî bildirmiş, peygamberine de öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenleri tehdit etmesini emretmiş ve inkâr edenlere karşı meydan okuyarak: *“De ki: Ey kavmim, elinizden geleni yapın”* buyurmuştur. Daha sonra da *“Şu muhakkaktır ki zalimler felaha / kurtuluşa eremezler”* sözüyle kelamını tamamlamıştır. Nitekim bu ifadede de maksadın ayetteki *“Elinizden geleni yapın”* emir sığasının bir emir ve istek değil, tehdit ve korkutma olduğu ve son ifadenin manasının da *“O kâfirler felaha eremez, kesinlikle umduklarına ulaşmazlar”* anlamına geldiği iddia edilmiştir.³⁵³

Kur'an'da Allah, dünyada inkâr edip bu tutumlarını ısrarla sürdüren kimselerin hem psikolojik hem de fizyolojik sıkıntılara maruz kalacaklarına, hatta peygamberlerin davetini ve mucizelerini reddetmeleri durumunda helak edilmeleri dahi söz konusu olabileceğine dikkat çekmektedir. Allah'ı tanımayarak O'nun elçilerini ve elçilerin getirdikleri mesajları kabule yanaşmayan kimselerin kalplerini dünya hırsıyla doldurmaları nedeniyle dünyadaki huzur ve mutluluğu da tadamayacağı ifade edilmiştir. Böylece kâfirler hem dünya hem de ahiret hayatında kaybeden kimselerden olacaklardır.

³⁴⁹ Râzî, *et-Tefsirü 'l-Kebir*, XI, 28.

³⁵⁰ En'âm 6/135:

"قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ"

³⁵¹ Mâturîdî, *Te'vilatü 'l-Kur'an*, V, 221-222.

³⁵² En'âm 6/134:

"إِنَّ مَا تُوْعَدُونَ لَآتٍ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ"

³⁵³ Râzî, *et-Tefsirü 'l-Kebir*, XIII, 213-214.

2.2.2.2. Uhrevî Va'îdler

Allah, hiç kimseye zulmetmeyeceğini, her kim ne işlerse onun karşılığı olarak ceza veya mükâfat hak edeceğini haber vermektedir. İnanıp salih amel işleyenler ödüllendirilecekken inkâr edip günaha saplananlar cezalandırılacaktır. Nitekim Kur'an'da inkâr edip kötülük sergileyenlerin yaptıklarının karşılığı olarak cehenneme atılacaklarına, orada sürekli olarak azaba düşer olacaklarına ve kurtulmak için çok çabalayacaklarına, ancak oradan asla çıkamayacaklarına vurgu yapılmaktadır. Bunun yanında onlar, Allah'ın varlığını inkâr edip peygamberlerini de yalanladıkları için aslında kendi nefislerine zulmetmektedirler. Böyle kimseler ise Allah'ın lütuf ve rahmetinden mahrum kalacaklardır.

Kur'an'ın özellikle gerek bâtil inanç gerekse yapıp ettikleri kötü fiilerinden dolayı cehennem azabına müstehak olduklarını dile getirmesi, yani din'in bu anlayışlar karşısında bir takım müeyyideler belirlemesi gayet olağandır. Bu nedenle konuyla ilgili ayetler Kur'an'da hacim itibarıyla oldukça fazladır.³⁵⁴ Bunlar araştırmamızın sınırlarını zorlayacağından tamamını burada vermek mümkün görünmemektedir. Biz de Kur'an'da bildirilen va'îd ayetleri ve ayetler üzerine yapılan yorumlar bağlamında Allah'ın kâfirler hakkında verdiği sözlerin gerçekleştirileceğini dile getiren ayetlerin bir kısmına temas etmek istiyoruz.

a. *“Gerçekleri inkâr eden ve inkârcılığa saplanmış olarak ölenlere gelince, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir! Onlar hep lânette kalacaklar; azapları hafifletilmeyecek ve yüzlerine bakılmayacak!”*³⁵⁵ Bakara 161 ve 162. ayetler hakkında Mâturîdî, “yüzlerine bakılmayacaktır” ifadesiyle “Şimdi bizim için şefaathçiler var mı ki bize şefaath etseler veya dünyaya döndürülsek de yaptıklarımızdan başkasını yapsak?”³⁵⁶ ayetine dayanarak kâfirlerin affedilmeyeceklerini ve temenni ettiklerine kavuşturulmayacaklarını söylemektedir. Ayrıca o, “yüzlerine bakılmayacaktır” ifadesinin inkâr edenlerin azaplarının ertelenmeyeceğine veya

³⁵⁴ Bu ayetler için bkz. Âl-i İmrân 3/3-4, 12, 106, 197; Nisâ 4/150-151; Mâide 5/37, 87; En'âm 6/49; Enfâl 8/14; Ra'd 13/34; Nahl 16/104; İsrâ 17/10; Kehf 18/102; Furkân 25/11; Ankebut 29/23; Lokmân 31/7; Secde 32/13; Zâriyât 51/1-6.

³⁵⁵ Bakara 2/161-162:

”إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَخَفُونَ عَذَابَ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ”

Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/87.

³⁵⁶ A'raf: 7/53:

”هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسَوْهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نَزِدُّ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ”

cehennem görevlilerinin azabı tartışmak için bile onları muhatap almayacaklarına yönelik olduğunu dile getirmiştir.³⁵⁷

b. “Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacak” dediler. De ki: “(Bu hususta) Allah katında söz mü aldınız; -böyleyse Allah sözünden dönmeyecektir- yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?”³⁵⁸ Ayette geçen “De ki: “(bu hususta) Allah katında söz mü aldınız; -böyleyse Allah sözünden dönmeyecektir” ifadesi bağlamında kâfirlere yönelik olarak “sayılı günler süresince azap edileceğine dair Allah’tan bir haber mi aldınız? ve “Allah katından bir söz mü aldınız? Yani Allah katında karşılığında size cenneti va’d eden salih amelleriniz mi var? Şüphesiz Allah sözünden caymaz” şeklinde soruların sorulabileceği ve böylece kâfirlerin kendilerine azap uygulanmayacağına yönelik Allah’tan gelen ne bir habere ne de karşılığında cennet va’d edilen salih amellere sahip olmadıklarının ortaya konabileceği vurgulanmaktadır.³⁵⁹

Zemahşerî de bu ibarenin gizlenmiş bir cümleye bağlandığını iddia etmiş ve bunun “Eğer sizin Allah katında aldığınız bir ahid, bir söz varsa Allah hiçbir zaman ahdinden vazgeçmez, caymaz” anlamına geldiğini savunmuştur. Ona göre ayette geçen "م" harfi denklik için olup adalet ve dengeyi sağlama ile orta yolu bulma manasında kullanılmıştır. Çünkü bu edat söylenmiş olan bu iki şeyden biri şöyle veya böyledir anlamında konuyu kesinleştirmek için kullanılan bir anlatım biçimidir.³⁶⁰

Ayrıca bu ayetteki ahid Allah’ın va’di ve haberi manasına gelmektedir ve O’nun haberleri insanın yemin ve adaklarıyla kuvvetlendirdiği sözlerinden daha kuvvetlidir. Allah bu ayette haber vermesini “ahd” diye isimlendirmiştir. Ayrıca “Öyle ise Allah asla ahdinden caymaz” ifadesi Allah’ın va’d ve va’idi hususunda yalan söylemekten münezzeh olduğuna delâlet etmektedir. Ehl-i Sünnet âlimleri de yalanın, noksanlık ifade eden bir sıfat olduğunu, noksanlığın ise Allah için imkânsız olduğunu söylemektedir.³⁶¹

c. “Zulme saptıkları için kendileri hakkındaki söz gerçekleşmiştir; artık konuşamazlar.”³⁶² Bu ayet bağlamında Allah, “cennet ve cehennemi insanların tümüyle dolduracağım”³⁶³ ayetinde olduğu gibi zalimleri va’idine bağlı olarak cehennem azabıyla

³⁵⁷ Mâturîdî, *Te’vilatü’l-Kur’an*, I, 294-295.

³⁵⁸ Bakara 2/80:

"وَقَالُوا لَنْ نَمْسَنَ النَّارَ إِلَّا إِيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلَفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ"

³⁵⁹ Mâturîdî, *Te’vilatü’l-Kur’an*, I, 167.

³⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 84.

³⁶¹ Râzî, *et-Tefsirü’l-Kebir*, III, 153.

³⁶² Neml 27/85:

"وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ"

³⁶³ Hud 11/119:

"إِلَّا مَنْ رَجِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ"

cezalandıracaktır.³⁶⁴ Çünkü O, zulmeden ve zulmünde ısrar edenlere yönelik şiddetli bir azabın olacağını haber vermiştir. Allah zalimleri tevbe etmeden ölmeleri durumunda asla bağışlamayacak, onları ebedî olarak cehennemine atacaktır. Böylece O, adaletine bağlı olarak önceden haber verdiği va'îd sözünü de yerine getireceğini beyan etmiştir.

Ayrıca Allah, insanların ayetlerini yalanlamaları ve zulmetmeleri sebebiyle ihanet etmelerini va'îdi gereği azaplandırmak istediğini belirtir.³⁶⁵ Nitekim va'd edilen azabın Allah'ın ayetlerini yalanlamaları sebebiyle onları çepeçevre sardığını ve konuşup mazeret ortaya koyamaz hale getirdiğini anlatmak üzere “Zulmetmeleri sebebiyle üzerlerine o söz vaki olmuştur” buyurur. Bu da O'nun “Bu, onların konuşamayacakları bir gündür”³⁶⁶ ayeti gibidir.³⁶⁷

d. “Andolsun ki onların çoğu hakkında o söz (azap) gerçekleşecektir. Çünkü onlar iman etmeyecekler.”³⁶⁸ Bu ayet Mutezile'nin görüşüne zıt olup onların görüşlerinin reddi anlamına gelir. Çünkü Allah zikredilen kimselerle cehennemi dolduracağını va'd etmiştir. Mutezile, Allah'ın va'd ettiğini yerine getirmeyi isteyip istemediği sorusuna olumsuz cevap verildiği takdirde O'nun va'dine aykırı davranmayı istediğinin ortaya çıkacağını söyler. Nitekim bu da aşırı ve uzak bir sözdür. Eğer Allah'ın va'dinin gereğini yerine getirmek istediği söylenirse bu durumda işlemiş oldukları fiilleri istediğini söylemek gerekir. Bu da Ehl-i Sünnet'in görüşünün doğru olduğunun delilidir.³⁶⁹

e. “İnkâr edenleri dünyada da ahirette de şiddetli bir azaba çarptıracağım; onların hiç yardımcıları da olmayacak.”³⁷⁰ Bu ayet bağlamında küfreden kimseler hakkındaki hükmün, Allah'ın o kimseyi hem dünyada hem de ahirette şiddetli bir şekilde azaplandırması şeklinde olacağı, çünkü O'nun bu azabı, “kendilerine yardım edecek ve bunu kendilerinden uzaklaştıracak hiçbir yardımcı bulunmayan” bir azab olarak vafsettiği söylenmiştir.³⁷¹

f. “Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki

³⁶⁴ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, X, 416.

³⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 791.

³⁶⁶ Mürselat 77/35:

"هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطُقُونَ"

³⁶⁷ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XXIV, 218.

³⁶⁸ Yâsîn 36/7:

"أَفَذَاقُوا الْقَوْلَ عَلَى أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ"

³⁶⁹ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, XII, 63.

³⁷⁰ Âl-i İmrân 3/56:

"فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأَعَذَّيْنَاهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ"

³⁷¹ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, VIII, 80.

acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir."³⁷² Ayette inkâr edenlerin elim bir azaba uğrayacakları bildirilmektedir. Hz. Muhammed'i ve Kur'an'ı inkâr eden kâfirler kıyamet günü kendileri için hazırlanmış bir ateşe atılacaklardır. Burada Yüce Allah onların derileri yandıkça azabı duysunlar diye derilerini değiştirip yenileyecektir. Derilerinin her değiştirilmesinde azapları daha da artırılacak olup ayrıca azapları sonsuza kadar bu şekilde devam edecektir. Allah Teâlâ'nın va'din bu şekilde olması nedeniyle kâfirler için bir daha cehennemden çıkış olmayacaktır. İnkârlarının ve küfürlerinin karşılığı olarak kâfirler böyle azap çekeceklerdir. Çünkü Yüce Allah bütün mülkün sahibi ve malikidir, inanmayanlardan intikamını alır; Hâkimdir, emrinde kâfirlere cehennemle hükmeder.³⁷³

Ayrıca Allah, Ehl-i kitaptan bir gurup Yahudi hakkındaki va'idin zikrettikten sonra bütün kâfirleri içine alan azap tehdidin *"Ayetlerimizi inkâr edenleri muhakkak bir ateşe atacağız"* şeklinde beyan etmiştir. Allah Teâlâ'nın *"Şüphesiz ki Allah Aziz ve Hakimdir"* buyurarak bu iki kelimeyi burada birlikte zikretmiş olması son derece önemlidir. Eğer akla "O, Kerim ve Rahim olduğuna göre O'nun rahmetine, bu zayıf kula bu denli azap etmek nasıl uygun düşer?" sorusu geldiğinde bu durumda da o soruya "O, Rahim olduğu gibi Hakim'dir ve hikmeti bunu gerektirir" şeklinde cevap verilebilir. Çünkü âlemin nizamı ancak asi ve günahkârları tehdit etmekle devam edebilir. Bu nedenle O'nun sözünün yalan olmadığının ortaya çıkması için O'ndan sâdır olan bu va'idin / tehdidin mutlaka gerçekleşmesi gerekir.³⁷⁴

g. *"Dünya hayatının aldattığı, dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bir tarafa bırak. Yaptıkları sebebiyle hiç kimsenin bir felâket yaşamaması için Kur'an ile nasihat et. O kimse için, Allah'tan başka ne koruyucu vardır ne de şefaati! O, bütün varını fide olarak verse, yine de ondan kabul edilmez. Onlar, yapıp ettikleri yüzünden felâkete sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır."*³⁷⁵ Ayetin ifadesine göre Allah'ın azabından kurtulmak için bütün dünya fide olarak verilse bile o kimseye fayda sağlamayacaktır. Bu çerçevede ahirette de ancak felakete sürüklenme, rehin tutulma, kapanıp kalma ve teslim olma anlamındaki ibsâl / إيسال kavramından başka bir şeyin

³⁷² Nisâ 4/56:

"إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا"

³⁷³ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I, 361-362.

³⁷⁴ Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, X, 138.

³⁷⁵ En'âm 6/70:

"وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَوةُ الدُّنْيَا وَذَكَرَ بِهِ أَنْ يُبَسَّلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلُّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ"

bulunmadığının da açık olması nedeniyle insanı Allah'ın azabından kurtarabilecek hiç bir şeyin olmadığı söylenebilir.³⁷⁶

h. “*Umulur ki rabbiniz size acır. Ama eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız. Biz cehennemi kâfirler için ebedî bir ceza yeri yaptık.*”³⁷⁷ Ayetteki Cenâb-ı Hakk'ın, “*Biz, cehennemi kâfirlere ebedî bir ceza yeri yaptık*” buyruğunun “Biz, cehennemi, onları kuşatan ve bağlayan bir şey kıldık” şeklinde olması muhtemeldir. Bununla birlikte “Biz o cehennemi onların toplanacağı, içinde kuşatılacakları bir yer haline getirdik” manasının kastedilmiş olması da mümkündür. Bu bağlamda mana, “Dünya azabı ve işkencesi ne kadar kuvvetli ve fazla olursa olsun bazı insanlar ondan kurtulur ve kaçır; o azabın içine düşen kimse de ölüm veya başka bir yolla ondan kurtulabilir. Ama ahiret azabına gelince bu, insanı kendisinden kurtulmak ümidi olmaksızın çepeçevre kuşatması şeklinde olur. Bu durum kâfirler için de bahsedilen dünyevî azabın yanında kendilerini her yönden kuşatacak olan ve onlara kurtulamayacakları uhrevî azabın da olduğunu göstermektedir.”³⁷⁸

ı. “*Eğer şaşacağın bir şey varsa o da onların, “Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?” demeleridir. Onlar, rablerini inkâr edenlerdir. Onlar boyunlarında demir halkalar bulunanlardır; onlar cehennemliklerdir; orada ebedî kalacaklardır!*”³⁷⁹ Bu ayet hakkında Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü nakletmesiyle inkâr edenler aleyhine üç hüküm verdiği, bu hükümlerden birincisi Cenâb-ı Hakk'ın “*İşte bunlar Rablerini tanımayanlardır*” sözü olduğu ve bu ifadenin ölümden sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr eden herkesin kâfir olduğuna delâlet ettiğidir. Ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmek, ancak Allah'ın kudretini, ilmini ve doğruluğunu inkâr etmekle mümkündür. O'nun doğruluğunu inkâr etmediği halde bu “O'nun yalan söylemesi mümkün olmasına rağmen O, her ne kadar bunu bildirmiş ise de böyle yapmaz” denilmesi de buna benzer.³⁸⁰

İkinci hüküm, ayetteki “*İşte boyunlarında lâleler, bukağılar bulunanlar bunlar*” buyruğu ile “Allah Teâlâ'nın kıyamet günü cehennemliklerin boyunlarına bukağılar takacak olmasıdır.

³⁷⁶ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XIII, 30.

³⁷⁷ İsrâ 17/8:

"عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُذْتُمْ عُنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا"

³⁷⁸ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XXVIII, 160-161.

³⁷⁹ Ra'd 13/5:

"وَإِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ إِذْ كُنَّا نُزَابًا ءِإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ الْأَعْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ"

³⁸⁰ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XIX, 10.

Üçüncüsü ise Cenâb-ı Hakk'ın “*İşte, içinde müebbet kalacakları ateşin yararı da yine bunlardır*” ayetidir. Bu ayetteki ilahî maksat, küfür ehlini ebedî olan bir azap ile tehdit etmektir. Ehl-i Sünnet âlimleri ayetteki “halidun / خالدون ” ifadesinin sadece kâfirlerin ebedî azap ile cezalandırılacaklarını gösterdiğini söylemişler ve bu ayeti görüşlerine delil getirmişlerdir.³⁸¹

k. “*Ardından da cehennem gelecek, orada zorbaya yanan gövdelerden sızan su içirilecektir!*”³⁸² Ayette yer alan “*Ardından da cehennem gelecek*” ifadesi inkârcılar için dünya azabının sonrasında gelecek olan ahiret azabına işaret etmektedir. Ayrıca “*İrin suyu içirilecektir*” ibaresiyle de kâfirlere cehennemde yara iltihaplarından oluşan irinlerden içirileceği bildirilmektedir. Ayrıca Allah onlar için cehennemde dünyada nefislerin hoşlanmadığı giysiler, yiyecekler ve içecekler hazırlamış, dünyada içtikleri suların yerine cehennemde irin içeceklerini, üzerlerine kaynar su döküleceğini ve yiyeceklerinin zakkum, elbiselerinin katran ve yol göstericilerinin ise şeytan olacağını haber vermiştir.³⁸³

l. “*Ayetlerimizi asılsız sayan ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlere gelince, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.*”³⁸⁴ Bu ayetle Hak Teâlâ peygamberlerin getirdiği ayetleri tekzip eden kimselerin durumunu beyan buyurmuştur. Âlimler bu ayeti delil getirerek Ehl-i kiblede olan günahkârların cehennemde ebedî kalmayacaklarını söylemişlerdir. Çünkü Allah, günahkârların değil ayetlerini tekzip edip kabule yanaşmayanların cehennemde ebedî kalacağını bildirmektedir. Bu ayette geçen “هم” zamiri hasr manası ifade etmektedir. Bu da ayetleri yalanlayıp büyüklenmeyenlerin cehennemde ebedî kalmayacaklarının bir göstergesidir.³⁸⁵

m. “*Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır. İşte zalimleri böyle cezalandırırız!*”³⁸⁶ A'râf 41. ayet hakkında Mâturîdî, “*Onlar için cehennem ateşinden döşekler*” ifadesini Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar için cehennemde ateşten yataklar ve örtüler hazırladığı ve “*onların altlarında ve üstlerinde*

³⁸¹ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XIX, 11.

³⁸² İbrâhîm 14/16:

"مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ"

³⁸³ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, VII, 476-477.

³⁸⁴ A'râf 7/36:

"وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ"

³⁸⁵ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XIV, 74.

³⁸⁶ A'râf 7/41:

"لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ"

*kat kat ateş olacak*³⁸⁷ ayetinde olduğu gibi ateşin onları her taraftan kuşatacağı şeklinde yorumlamıştır.³⁸⁸

Allah'ın varlığını ve dinini inkâr edenler kendileri için hazırlanmış olan cehennemde sonu olmayacak bir azapla cezalandırılacaklardır. Onlar dünya hayatındayken büyülenerek Allah'ın davetini reddetmişler ve dünya hayatından başka hayatın olmayacağını iddia etmişlerdir. Böylece Allah'ın emirlerini ve yasaklarını göz ardı ederek dünya hayatının süsüne kapılmışlardır. Yüce Allah böyle kimselerin kurtuluşa ermeyeceğine, onlara cehennemin katlarında çeşitli elemelerin tattırılacağına yönelik va'îdinî haber vermektedir. Nitekim O, müminlere bulunduğu va'dden dönmeyeceği gibi kâfirlere verdiği cezalandırma sözü olan va'îdinden de vaz geçmeyeceğini birçok ayette ifade etmiştir.

2.2.3. Peygambere Karşı Çıkanlara Yapılan Va'îdler

Allah, insanlara müjdeci ve uyarıcı olarak elçiler göndermiş ve onlardan gönderdiği elçilere tabi olmalarını istemiştir. İnsanlardan bazıları peygamberlere ve getirdiği ilahî mesaja tabi olurken diğer bazıları da inkâr ettikleri gibi onlara karşı da mücadele etmişlerdir. Allah Teâla Kur'an'da kendisini ve resullerini inkâr edip yalanlayanlara va'îdde bulunarak onları cehennem azabıyla cezalandıracağını haber vermiştir. Bu çerçevede Allah'ın kendi vahyini tebliğ için görevlendirdiği resullerini inkâr eden kimseler hakkında va'îd içeren ayetleri ve bunların nasıl algılandığını izah etmeye çalışacağız.

a. *“Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resulullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!”*³⁸⁹ Nisâ 115. ayet, kendilerine doğru yol apaçık bildirildikten sonra peygambere muhalefet ederek müminlerin yolundan ayrılp puta tapanları, taptıkları varlıkların da hem dünyada hem de ahirette Allah'ın azabından asla kurtaramayacağını bildirmektedir. Ayrıca onları Allah'ın azabından kurtaracak bir yardımcılar da olmayacaktır. Hakkı bırakıp bâtıla dönenleri yüce Allah

³⁸⁷ Zümer 39/16:

"أَلَمْ يَكُنْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَ مِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهَ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ"

³⁸⁸ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, V, 347.

³⁸⁹ Nisâ 4/115:

"وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا"

döndüğü yolda bırakacak, rahmetini onlardan esirgeyecek ve onlar için hazırlamış olduğu cehennemine koyacaktır. Çünkü onlar bu dünyada iken hakkı bırakıp peygambere muhalefet etmişler ve müminlerin yolundan ayrılmışlardır. Bu nedenle onlar, Allah’a isyan edip şirk koştuklarının ve peygambere muhalefet ettiklerinin cezalarını çok fazlasıyla görecekler ve sonuçta cehennemin azabını tadacaklardır. Nitekim gidecekleri cehennem onlar için çok kötü bir dönüş yeridir.³⁹⁰

b. “*Şu sebeple ki, onlar Allah ve resulüne karşı geldiler; Allah ve resulüne karşı gelenleri Allah şiddetle cezalandırmaktadır.*”³⁹¹ Enfâl 13. ayet hakkında Râzî, Allah’ın “*Kim Allah’a ve resulüne karşı gelirse Allah’ın ikabı gerçekten çok çetindir*” şeklinde buyurduğunu, bunun ise bugün onların başına inen belâ ve Allah’ın kıyamet günü onlar için hazırladığı cezanın pek azıdır” anlamına geldiğini söylemektedir. Buradaki amacın ise onları küfürden vazgeçirmek ve onları inkârdan ötürü tehdit etmek olduğu söylenebilir.³⁹²

c. “*O kafirler, nefislerine zulmederlerken melekler onların canlarını alır da onlar teslim olup, "Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk" derler. (Melekler de şöyle diyecekler:)* "Hayır! Allah sizin yapmakta olduklarınızı hakkıyla bilmektedir. İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin! Ululuk taslayanların yeri ne kötü!"³⁹³ Bu ayet Allah’a ve resulüne karşı kibirlenenlerin cezalarının farklı farklı, yani bazılarının cezasının diğerlerinden daha büyük olacağına delâlet etmektedir. Bu nedenle Cenâb-ı Allah kederleri ve hüznlerinin daha büyük olması için bu ifadesinde “hulûd” kelimesini açıkça zikretmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, tevhidi ve peygamberlerin getirdiği diğer şeyleri kabul etmeyi gururlarına yediremeyenlerin yerlerinin kötü olacağını belirtmiştir.³⁹⁴

d. “*Kim de Allah’a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır.*”³⁹⁵ Nisâ 14. ayet hakkında Allah’ın emir ve yasaklarını kabul etmeyerek O’nun belirlediği sınırları

³⁹⁰ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, I, 387-388.

³⁹¹ Enfâl 8/13:

"ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ"

³⁹² Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XV, 140.

³⁹³ Nahl 16/28-29:

"الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهُمْ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ فَأَلْفَوْا السَّلَامَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلَى إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ . فَأَدْخَلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبِئْسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ"

³⁹⁴ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XX, 22.

³⁹⁵ Nisâ 4/14:

"وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ"

aşır Allah'ın hüküm ve şeriatlerini hak görmeyen kimsenin ebedî olarak cehenneme atılacağı ve anılan tehdidin böyle kimseler için olduğu söylenmektedir.³⁹⁶

Allah ve resulüne karşı gelip peygamberlerin getirdiklerini kabul etmeyerek onlara karşı tuzak kuranların veya onlarla çetin bir mücadeleye tutuşanların sonu ahirette cehennem olacaktır. Allah, böyle kimseleri asla affetmeyeceğini söylemiş ve onların dünyada azap görecekleri gibi ahirette de ebedî olarak cehenneme atılacağını bildirmiştir. Böylece Allah, kendisine ve peygamberlerine karşı mücadele edenlere karşı va'îdini hem dünyada hem de ahirette gerçekleştirecek ve verdiği azap sözünden caymamış olacaktır.

2.2.4. MüşriklereYapılan Va'îdler

Allah kendisine şirk koşulmasını sevmez. Hatta ahirette asla affedilmeyecek olan zümre müşriklerdir. Bu nedenle Allah'a şirk koşan ve O'na ulaşmada bazı varlıklara bağılılıklarını ortaya koyarak vesileler arayan kimseler ölüm sonrası hayatta Allah'ın en şiddetli azabına maruz kalacaklardır. Allah'a ulaşmak için araçlar ortaya koyan müşriklerin amellerinin kendilerine hiçbir faydası olmayacak, onlara yaptıklarına karşılık elem dolu bir ceza verilecektir. Bu Allah'ın kendi üzerine yazdığı bir va'di olduğundan burada müşrikler hakkında belirlenen va'îd ayetlerinin bazıları analiz edilecektir.

a. *“Müşrikler, inkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken, Allah'ın mescidlerini onarıp şenlendiremezler. Onlar, yapıp ettikleri boşa giden kimselerdir ve onlar ebedî olarak ateşte kalacaklardır.”*³⁹⁷ Bu ayette Cenâb-ı Hak, *“Onların hayır namına bütün yaptıkları boşa gitmiştir”* buyurmuştur. Bundan maksat müşriklerden her ne kadar, ana-babaya iyilik, yolcuların konakladığı misafîrhaneler inşa etmek, açları doyurmak ve zayıflara yardım etmek gibi hayır işleri sâdır olmuş olsa da bütün bunların boşa gideceğidir. Çünkü küfürlerinin cezası bu yaptıkları amellerin sevabından fazladır. Dolayısıyla yaptıkları bu hayırların, içinde bulundukları küfür karşısında bir sevab ve ta'zime nail olmada hiçbir tesiri ve etkisi bulunmayacaktır. Allah daha sonra *“ve onlar ateşte ebedî kalacaklardır”* buyurmuştur. Bu, onların cehennemde ebedî kalacaklarına işarettir.³⁹⁸

³⁹⁶ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, III, 75.

³⁹⁷ Tevbe 9/17:

"مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ"

³⁹⁸ Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, XVI, 9.

Ehl-i Sünnet âlimleri Ehl-i kiblede olan günahkârların cehennemde ebedî kalmayacağına bu ayeti iki yönden delil getirmişlerdir: Birincisi “*ve onlar ateşte ebedî kalıcılardır*” cümlesinin hasr ifade etmesidir. Yani bu, başkası değil sadece onlar orada ebedî kalacaktır manasına gelir ve sözün müşrikler hakkında varit olmasıyla da cehennemde ebedî kalmanın sadece müşriklere has olduğu sabit olur. İkincisi ise Allah’ın cehennemde ebedî kalmayı, müşriklerin küfürlerine karşılık bir ceza kılmasıdır. Dolayısıyla bu hüküm, müşriklerden başkası için de sabit olsaydı onları bununla tehdit etmek de doğru olmazdı.³⁹⁹

b. “*İşte (ey müşrikler), bu taptığınız şeyler, sizin söylediklerinizin yalan olduğunu ortaya koydu. Artık ne cezanızı savabilirsiniz ne de kendinize bir yardım sağlayabilirsiniz. İçinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona büyük bir azap tattırırız!*”⁴⁰⁰ Furkân 19. ayet hakkında Mâtürîdî, Haricilerin zulüm sahibinin, Mutezile’nin de her büyük günah sahibinin va’îdi hak ettiğini savunduğunu aktarmaktadır. Bu bağlamda diğer Müslümanların ise küfür ve şirk gibi zulümleri yüklenenlere va’îdin gerektiğini, bunun dışındaki günahkârları ise Allah’ın dilerse azaplandıracağını, dilerse de affedeceğini savunduğunu söylemektedir.⁴⁰¹

Sonuç olarak Allah, tevhid inancını oratadan kaldırmak için canla, başla mücadele eden müşrikleri, yaptıkları sebebiyle şiddetli bir azapla cezalandıracaktır. Çünkü onlar Allah’ın dengi ve benzeri varlıklar olduğu inancına bağlı olarak O’nun güç ve kudreti gibi birçok vasfını başka varlıklara isnat etmişlerdir. Dolayısıyla Allah kendisine ortaklar isnat eden kimseler hakkındaki va’îdinî yerine getireceğini birçok ayette açıklamıştır.

2.2.5. Münafıklara Yapılan Va’idler

İnsanlar arasında fitne ve fesat oluşturarak günah işlemelerine rağmen Allah’a inandıklarını ifade eden kimseler hakkında ahirette elim bir azabın varlığından bahsedilmiştir. Allah, ahirette böyle kimselerin günahlarının bağışlanmayacağını ve onları cennetine sokmayacağını vurgulamıştır. Çünkü bu kimseler dünya hayatında resulleri ve müminleri aldatıp gizlice Allah’ın yasakladığı fiilleri işlemişler, peygambere

³⁹⁹ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XVI, 10.

⁴⁰⁰ Furkân 25/19:

"فَقَدْ كَذَّبَكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا وَمَنْ يَظْلِمُ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا"

⁴⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, X, 237.

ve iman edenlere ihanet etmişlerdir. Bu meyanda biz de münafıklara müjdelenen azap hakkında varit olan ayetleri değerlendireceğiz.

a. “*Münafıklara haber ver ki onlar için acı bir azap vardır!*”⁴⁰² Bu ayette Cenâb-ı Hak “*Münafıkları müjdele ki onlara pek acıklı bir azap vardır*” buyurmuştur. Bir önceki ayetin münafıklar hakkında olduğunu söyleyenler, Allah’ın o münafıkların küfürlerini bağışlamayacağını ve onları cennete sokmayacağını iddia etmişlerdir. Allah, o münafıkları mükâfat yurduna (cennete) iletmeyeceği gibi onları ceza çeşitlerinin en büyüğüne sevk edeceğini bildirmiştir. Nitekim O’nun “*Münafıklara müjdele ki onlara pek acıklı bir azap vardır*” şeklindeki buyruğundan da kastın bu olduğu söylenmektedir. Burada kullanılan Hak Teâlâ’nın “müjdele” tabirinin de münafıklarla tehekküm / alay etmek için olduğu kabul edilmektedir.⁴⁰³

b. “*Allah, erkeğiyle kadınıyla münafıklara ve açıktan inkârcılık yapanlara, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşini va’d etmiştir. Onlara bu yeter de artar! Allah onları lânetlemiştir ve onlar için devamlı bir azap vardır.*”⁴⁰⁴ Mâturîdî, bu ayetin “*Allah’ın münafıklara va’d etti*” ifadesinde geçen va’d kavramının hayr anlamına geldiğine, şer için sınırlandırıldığında ise genellikle va’îd kavramının kullanıldığına işaret etmiş ve “*Allah münafık erkeklere ve kadınlara va’d etti*” ifadesiyle de onlar için cehennem azabının olacağına yönelik va’îdin olduğunu dile getirmiştir.⁴⁰⁵

c. “*Bedevilerden mazeret ileri sürenler kendilerine izin verilmesi için geldiler. Allah ve resulüne inanmayanlar da (münafıklar) oturup kaldılar. Onlardan inkârcı olanlara elem veren bir azap gelecektir.*”⁴⁰⁶ Ayette “*Onlardan inkârcı olanlara elem veren bir azap gelecektir*” ifadesiyle dünyada münafıklar için öldürülmenin caiz olduğu ve ahirette de cehennem azabının tahakkuk edeceği söylenmektedir.⁴⁰⁷

d. “*Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla “iman ettik” diyenlerden ve Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler. “Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun” derler. Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse elbette Allah’ın*

⁴⁰² Nisâ 4/138:

”بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا”

⁴⁰³ Râzî, *et-Tefsirü 'l-Kebir*, XI, 81.

⁴⁰⁴ Tevbe 9/68:

”وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعْنَهُمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ”

⁴⁰⁵ Mâturîdî, *Te 'vilatü 'l-Kur'an*, VI, 406.

⁴⁰⁶ Tevbe 9/90:

”وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ”

⁴⁰⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 445.

iradesine karşı senin elinden hiçbir şey gelmez. İşte onlar Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onların dünyadaki hakkı büyük bir rezilliktir. Ahirette de onlar için büyük bir azap vardır."⁴⁰⁸ Bu ayette Allah, "Dünyada hor ve hakir olmak onların hakkıdır" buyurmuştur. Münafıkların hor ve hakirliği Hz. Peygamber'in onların yalanlarına vâkıf olması sebebiyle sırlarının üstündeki perdenin kalkması ve öldürülmekten korkmalarıdır. Yahudilerin hor ve hakirliği ise recm cezasının kendilerine de farz kılınmış olduğu hususunda Allah'ın hükmünü gizledikleri için söyledikleri yalanın ortaya çıkması ve onlardan cizye alınmasıdır. Allah Teâlâ'nın "Onlara ahirette de pek büyük bir azap vardır" buyruğundaki büyük azabı da onların ebedî olarak cehennemde kalmaları olarak yorumlanmıştır.⁴⁰⁹

Bu ayetler ışığında inanmadığı halde inanmış gibi davranarak Allah'ı, peygamberi ve müminleri aldatmaya çalışan münafıklar cehenneme atılacaklar ve orada ebedî olarak ceza göreceklerdir. Nitekim onlar Allah'ın va'd ettiği hesap gününün gelmeyeceğine inanarak dünya hayatında kendilerine samimiyetle yaklaşan kimselere mürailik yapmışlar ve yeri geldiğinde de ihanet etmişlerdir. Hatta bu kimseler, Allah'ı dahi aldatabileceklerine inanmışlardır. Ancak Allah'ın gerçekleşmesi hususunda söz verdiği gün geldiğinde onlara yönelik olan va'idler bir bir gerçekleşecek ve onlar için asla af söz konusu olmayacaktır.

2.2.6. Hıristiyanlara ve Yahudilere Yapılan Va'idler

Kur'an'da Ehl-i kitap içerisinde yer alan Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında bazı vurgulamaların yapıldığı görülmektedir. Bu kullanımlarda onların tevhid inancını bozdukları ya da bu inanaca zarar verdikleri, Allah'ın peygamberler aracılığıyla gönderdiği kitapları kendi çıkar ve ideolojileri çerçevesinde tahrif ve tahrip ettikleri ifade edilmiştir. Nitekim Allah, tevhid inancını ve gönderdiği kitapları değiştirenlere yönelik va'idlerde bulunmuş ve böyle kimseleri cehennemle cezalandıracağı bildirmiştir. Bu bağlamda O'nun Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında bildirdiği va'id ayetlerin bazılarına işaret etmek istiyoruz.

⁴⁰⁸ Mâide 5/41:

"يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَقْوَاهِمُ وَلَمْ تُوْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخِرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ بِحَرْفٍ مِنَ الْكَلِمِ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ"

⁴⁰⁹ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XI, 240-241.

a. “Allah’ın indirdiği kitabın bir bölümünü gizleyenler ve onu az bir şey karşılığında satanlar yok mu, onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Allah kıyamet gününde onlarla konuşmayacak, onları arındırmayacak! Onlar için elem verici bir azap vardır.”⁴¹⁰ Ayetteki “Allah kıyamet gününde onlarla konuşmayacaktır” ifadesi Allah’ın konuşarak şereflendirdiği ve överek tezkiye ettiği cennetliklerin durumundan kâfirlerin mahrum kalacağına yönelik bir tarizdir.⁴¹¹ Çünkü dünya hayatında iken bu kimseler dini değerleri kullanarak menfaatler edinmişler ve bu menfaatler sayesinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yani dini kullanarak geçimlerini sağlamışlardır. Böyle kimseler hakkında Allah cehennemde ebedî bir cezanın varlığından bahsederek dünyada edindikleri menfaatlerin kendilerine azap olarak döneceğine vurgu yapmaktadır.

b. “Allah, Meryem oğlu Mesîh’in kendisidir” diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir. Oysa Mesîh, “Ey İsrâiloğulları! Benim de rabbim sizin de rabbiniz olan Allah’a kulluk edin” demişti. Bilinmeli ki her kim Allah’a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zalimlerin yardımcısı da olmayacaktır.”⁴¹² Her kim Allah’a ortak koşarsa hiç şüphesiz Allah ona cenneti haram kılar. Onun varacağı yer ateştir. Ehl-i Sünnet âlimleri “Zalimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur” ayetine göre fâsıkların cezasının ebedî olmayacağı hususunda Cenâb-ı Hakk’ın müşriklerle ilgili va’id ve tehdit çeşitlerinin en büyüğünün onlara cennetin haram kılınması, varacakları yerin cehennem olması; onlara yardım edecek hiçbir yardımcı ve şefaatinin bulunmayacağı şeklinde çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bu nedenle günahkâr müminlerin hâli de bu şekilde olsaydı müşriklerin şirklerinden dolayı böyle bir ceza ile tehdit edilmelerinin bir anlamı kalmazdı.⁴¹³

c. “Andolsun ki “Allah üç unsurdan biridir” diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek Tanrı’nın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanlar elem verici bir azaba çarptırılacaklardır.”⁴¹⁴ Ayette yüce Allah, inkâr edenlerin nasıl bir azaba uğrayacaklarını açıkça bildirmektedir. Kim Allah’ın bir olmadığını, O’ndan başka ilâhların bulunduğunu iddia eder ve O’na

⁴¹⁰ Bakara 2/174:

”إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ”

⁴¹¹ Zemahşerî, el-Keşşâf, 108.

⁴¹² Mâide 5/72

”أَفَدَّ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَٰئِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ إِنَّهُ مَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ”

⁴¹³ Râzî, et-Tefsîrî’l-Kebîr, XII, 63.

⁴¹⁴ Mâide 5/73:

”أَفَدَّ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِن لَّمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ”

ortaklık, yardımcılık, oğul veya kız nisbet ederse kâfir olur. Kâfirler de sözlerinden dönüp tevbe etmezlerse çok şiddetli bir azaba uğrayacaklardır. Tevbe edip Allah'a ortak koşmaktan vazgeçerlerse de yüce Allah tevbelerini kabul edip onları bağışlayacaktır.⁴¹⁵

d. “Rabbinden gelmiş açık bir delile dayanan kimse (hiç ötekiler gibi olur mu)? Bu delili de rabbinden gelen bir şahit izliyor; ayrıca ondan önce de bir önder ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı var. İşte bunlar ona inanırlar; çeşitli guruplardan onu inkâr edenlerin varacağı yer ise cehennem ateşidir. Bundan şüpheniz olmasın; bu rabbin tarafından bildirilmiş bir gerçektir; fakat insanların çoğu inanmazlar.”⁴¹⁶ Cebrail, Hz. Muhammed'e Kur'an'ı getirdiği gibi Hz. Musa'ya da insanların iman ve hükmüyle amel etmeleri için Tevrat'ı getirmiştir. Yüce Allah bütün bunları insanların iman edip hükmüyle amel etmeleri için göndermiştir. Bunlara iman edenlerle iman etmeyenlerin bir olmayacağını, iman etmeyenlerin dünya ve ahiret nimetlerinden mahrum kalacaklarını, inkâr ve küfürlerinin de cezasını göreceklerini beyan ederken onlara va'd edilen yerin ateş olduğunu söylemektedir. Ayrıca Allah, “Ey Muhammed, sen inkârcıların azaba uğrayacaklarından asla şüphe etme” buyurarak iman etmeyenlerin cezalarını mutlaka göreceklerini ifade etmektedir. Çünkü Allah'ın va'di haktır ve Allah va'dinden asla dönmez.⁴¹⁷

Allah, Kur'an'da Hristiyan ve Yahudilerden kendi kutsal kitaplarının bir bölümünü gizleyenler ve onu az bir ücret karşılığında satanlar hakkında büyük bir azabın olacağına işaret etmiş, bu çerçevede Allah'ın indirdiğine ilavelerde bulunan veya eksiltelenlerin ebedî olarak cehenneme girecekleri va'îdinde bulunmuştur. Ayrıca Allah'a evlat isnadında bulunarak O'na yaratılmışlık özelliği yükleyenlerin günahlarının kesinlikle affedilmeyeceği vurgulanmış, inananların da onların cezalandırılması hususunda şüphe duymaması gerektiği ifade edilmiştir.

2.3. Allah'ın Adaletini Vurgulayan Ayetler ve Yorumları

Allah'ın verdiği sözleri yerine getirip getirmeyeceğini bildiren ayetlerin anlaşılması, O'nun hükümlerinde ve davranışlarında belirlemiş olduğu ilkeleri yerine

⁴¹⁵ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I, 401.

⁴¹⁶ Hûd 11/17:

"أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ"

⁴¹⁷ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II, 119-120.

getirip getirmemesiyle yakından ilgilidir. İnsanlara işledikleri fiillere yönelik verilecek va'd veya va'îdin tam bir şekilde gerçekleşmesi O'nun adaletini tesis etmesine bağlıdır. Dünya, ahiret hayatında kulların konumunun belirlemesi açısından bir sınav mahalli olup burada onların yapıp ettiklerinin tam karşılığının verilmesi söz konusu olamamaktadır. Çünkü zalim bu hasletini ölünceye kadar sürdürebilmekte, kâfir ölünceye kadar inkârına devam etmekte, günahkârlardan bazıları ölünceye kadar kötü fiil işlemeye devam edebilmekte, fakat bunlar için takdir edilen ceza uygulamadan yoksun olabilmektedir. Dolayısıyla her bir kişinin işlemiş olduğu iyi veya kötü (hasen veya kabih) her türlü fiilin karşılığının verilmesi, yani va'd ve va'îdin tahakkuk etmesi ancak yüce yaratıcının adaletini gerçekleştirmesiyle mümkün olacaktır. Mükâfat ve cezayı gerçekleştiren Tanrı'nın adil olması da zorunludur. Eğer adaletinde herhangi bir sapma olursa bu durum O'nun zalimliğine işaret eder ki bu da Allah hakkında muhaldir.

Ancak Kur'an ayetlerinin hiç birinde Allah'ın doğrudan doğruya adil olduğu ifade edilmez. Bu ise asla O'nun adil olmadığı anlamına gelmez. Aksine ayetler O'nun adil olduğuna değil asla hiçbir kimseye, hiçbir nefse zulmetmeyeceğine vurgu yapar. O'nun bu vasfına işaret eden bazı ayetlere kısaca bir göz atalım:

a. *“Bir günden sakının ki, onda Allah'a döndürüleceksiniz, sonra kimseye zulmedilmeden herkese hak ettiği tam olarak verilecektir.”*⁴¹⁸ Ayetteki *“Allah'ın o günde herkese kazandığı tastamam verilecek”* ifadesiyle muradın *“Her mükellefin kendisine yaptığı şeylerin karşılığına tam tamına mutlaka ulaşacağıdır. Nitekim O, “İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecektir ve kim de zerre ağırlığınca şer yapıyorsa, onu da görecektir”*⁴¹⁹ buyurmaktadır. Bu bağlamda Hak Teâlâ'nın sözünün manası *“Her nefse, kazandığı tastamam ödenir”* şeklinde yorumlanır.⁴²⁰

Va'îdiyye fırkasının bu ayetle günahkârlar için de bir tehdidin bulunduğu kesin olarak hükmettiğini söyleyen Râzî, Ehl-i Sünnet'in mümin kişinin mutlaka imanının mükâfatını görmesi gerekeceği düşüncesine bağlı olarak günahkârların cehennemde ebedî kalmayacaklarına kesin olarak hükmettiğini beyan etmektedir. Ayrıca Ehl-i Sünnet âlimleri ilahî va'îdin zikrinden sonra *“Onlara haksızlık da edilmeyecek”* buyurulmasına istinaden Allah'ın mahlûkatın gerçek maliki ve sahibi olduğunu ve Mâlik olanın,

⁴¹⁸ Bakara 2/ 281:

"وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ"

⁴¹⁹ Zilzal 99/ 7-8:

"فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ"

⁴²⁰ Râzî, *et-Tefsiri'l-Kebir*, VII, 114.

mülkünde istediği ve dilediği şekilde tasarruf etmesi durumunda bunun kesinlikle zulüm sayılmayacağını söylemektedir.⁴²¹

b. “Kendilerini temize çıkaranlara ne dersin? Hayır, Allah dilediğini temize çıkarır ve kimseye kıl payı kadar haksızlık edilmez.”⁴²² Nisa 49. ayetteki “Kimseye kıl payı kadar haksızlık edilmez” ifadesi “kendilerini tezkiye edenler, bu tezkiyelerine mukabil hiçbir zulme uğramaksızın hak ettikleri ceza ile cezalandırılırlar” ve “Allah kendilerini tezkiye ettiği kimselere taatlarına karşılık sevap verir ve sevaplarını hiç eksiltmez” şeklinde anlamlandırılabilir.⁴²³

c. “Gerçek şu ki Allah insanlara zerre miktarı kötülük etmez, fakat insanlar kendilerine kötülük ediyorlar.”⁴²⁴ Bu ayet, Allah Teâlâ’nın hiç kimseyi kötülükleri ve gayr-ı meşru şeyleri yapmaya mecbur etmediğine, fakat insanların kendi irâde ve istekleri ile bunlara yönelip yerine getirdiklerine delâlet eder.⁴²⁵

Zemahşerî “gerçek şu ki Allah insanlara zerre miktarı kötülük etmez” ifadesiyle Allah’ın insanların kitap ve resul göndermek gibi maslahatlarına yönelik herhangi bir şeyi eksiltmeyeceğini, ancak insanların küfür ve yalanlama nedeniyle kendilerine zulmettiklerini söylemektedir. Ayrıca o, yalanlayanlar için va’îdin gerekeceğini söyleyerek Allah’ın adalet ve sözü gereği onları kıyamet günü azaptan kurtarmayacağını, O’nun insanlara zulmetmeyeceğini, ancak işledikleri günahlar nedeniyle insanların kendilerine zulmettiklerini dile getirir.⁴²⁶

d. “O gün herkes gelip kendisini savunacak, herkese yaptığığın karşılığı eksiksiz ödenecek, onlara haksızlık edilmeyecektir.”⁴²⁷ Nahl 111. ayetteki “Herkes ne yaptıysa kendisine eksiksiz verilecektir” ifadesi “her nefse işlediği şeyin karşılığı eksiksiz ve noksansız olarak verilecektir” manasına gelir. Ayrıca ayetteki “Onlar asla haksızlığa uğratılmayacaklar” cümlesi Hak Teâlâ’nın herkese, hakkını eksiksiz olarak vereceğine yani O’nun adil olduğuna delalet eder. Bu anlayış Mutezile’nin va’îd hususundaki görüşüne delalet eden en kuvvetli delillerden biridir. Ancak Allah’ın, günahkârın cezasını

⁴²¹ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, VII, 114.

"أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْكُورُونَ أَنْفُسَهُمْ بِاللَّهِ يَزْكِي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا"

⁴²³ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, XX, 131.

⁴²⁴ Yunus 10/44:

"أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْكُورُونَ أَنْفُسَهُمْ بِاللَّهِ يَزْكِي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا"

⁴²⁵ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, XVII, 108.

⁴²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 348.

⁴²⁷ Nahl 16/111

"يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ"

şefaati sebebi ile kaldıracak olması durumunda bu ifade de yanlış olacaktır.⁴²⁸ Şefaati sebebiyle günahların affedilip edilmeyeceği hususu ileride işlenecektir.

Yine “herkese yaptığı için karşılığı eksiksiz ödenecek, onlara haksızlık edilmeyecektir.” ifadesiyle büyük günah sahibi kimselerin bu günahları nedeniyle cehennemde ebedî kalacağı şeklindeki Mutezile’nin görüşünün reddedildiği, çünkü “onlara haksızlık edilmeyecektir” şeklindeki ayet cümlesine istinaden büyük günah sahibinin iyiliklerinin ve taatlerinin karşılığını görmeyip kötülüklerinin karşılığını görmesinin de mümkün olmadığı ifade edilmektedir.⁴²⁹

e. “Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”⁴³⁰ Bu ayette kıyamet günü kurulan terazilerin adaleti tesis etmek anlamına geldiği, kimseye haksızlık edilmeyeceği ve dünyada gerçekleştirilen iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığının artırma ve eksiltme olmadan adaletli bir şekilde eksiksiz ödeneceği vurgulanmaktadır. Nitekim artırma ve eksiltmenin cehalet, ihtiyaç ve zulmü içerisinde barındırdığı, Allah’ın bu sıfatlarla nitelendirilemeyeceği, çünkü O’nun zâtıyla Âlim ve Gani olması nedeniyle adil olduğu söylenmektedir.⁴³¹

Ayrıca “yapılan iyiliğin ve kötülüğün bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız” ifadesinin temsili olduğu söylenmiş ve Allah’ın yapılan şeyleri kayıt altına alıp koruması nedeniyle iyilik ve kötülüklerin hiçbir şekilde kaybolmayacağı ve yok olmayacağı kastedildiği dile getirilmiştir.⁴³²

f. “Bugün hiç kimse en küçük bir haksızlığa uğratılmaz. Sadece yapıp ettiklerinizin karşılığını görürsünüz.”⁴³³ Yasin suresi 54. ayette, kıyamet günü herkesin dünyada yaptığı amelin karşılığını alacağı ve kimseye haksızlık yapılmayacağı bildirilmektedir. Sâlih amel işleyenlerin mükâfatını, kötü amel işleyenlerin de cezasını görecekleri ve kimsenin zerre kadar amelinin zayi olmayacağı vurgulanmaktadır.⁴³⁴

g. “Artık rabbinin nuruyla yer aydınlanır, hesap kitap ortaya konur, peygamberler ve şahitler getirilir, insanlar hakkında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre

⁴²⁸ Râzî, *et-Tefsirü l-Kebir*, XX, 128-129.

⁴²⁹ Mâturîdî, *Te’vilatü l-Kur’an*, VIII, 204.

⁴³⁰ Enbiya 21/47:

"وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ"

⁴³¹ Mâturîdî, *Te’vilatü l-Kur’an*, IX, 288.

⁴³² Mâturîdî, *Te’vilatü l-Kur’an*, IX, 288.

⁴³³ Yasin 36/54:

"فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ"

⁴³⁴ Semerkandî, *Bahru l-Ulûm*, III, 103.

hüküm verilir, onlara asla haksızlık edilmez."⁴³⁵ Bu ayette geçen nûr lafzının adalet manasında kullanılması, sonrasında gelen "*Kitap konuldu, peygamberler ve şâhidler getirildi...*" ifadesiyle ilişkilidir. Bu bağlamda şahitlerin getirilişi sırf adaletin ortaya çıkarılması maksadıyla olduğundan ayetin sonundaki "*onlara asla haksızlık edilmez*" ifadesinin de Allah'ın nuru ile bu zulmün ortadan kaldırılacağına delâlet ettiği vurgulanmıştır. Nitekim Allah ayetine, adaletin varlığını bildirerek başlayıp zulmünün olmayacağını beyan ederek son vermiştir.⁴³⁶

Allah, Kur'an'ın birçok ayetinde insana asla zulmetmeyeceğini ve onlara yaptıklarının karşılığını eksiksiz vereceğini Va'detmektedir. Böylece insan yaptıklarına karşılık olarak ödüllendirilecek veya cezalandırılacaktır. Eğer Allah kullarına karşı adaleti gözetmeseydi, insanın var olmasının ve imtihana çekilmesinin hiçbir anlamı da kalmazdı. Çünkü O, mükâfat ve cezayı kulların ortaya koydukları davranışlara göre verecektir. Dolayısıyla kulun dünya hayatında işlediği fiiller onun hem dünya hem de ahiretteki yaşamına yön verebilecektir. Sonuç itibariyle Allah kullarının eylemlerinin karşılığını eksiksiz bir şekilde vereceğini beyan etmekte olup hiç kimsenin kıl kadar da olsa haksızlığa uğratılmayacağını sözünü de vermektedir.

⁴³⁵ Zümer 39/ 69

"وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ"

⁴³⁶ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XXVII, 20-21.

BÖLÜM III

ALLAH KELAMINDA DEĞİŞMEZLİĞİN TEOLOJİK YANSIMALARI

Allah'ın kelamında / sözlerinde değişme olup olmayacağı konusu İslam inanç sistemine görüşleriyle yön veren kelimelerinde daha çok va'd ve va'id meselesi bağlamında ele alınmış ve değerlendirilmiştir.⁴³⁷ Nitekim Mutezile'nin eserlerinde bu konu “el-va'd ve'l-va'id” şeklinde müstakil bir başlık altında tartışılmıştır. Mutezile, beş temel inanç ilkesinden biri olarak va'd ve va'idi zikretmiş, bu esas içerisinde iman, fık, küfür, kebir, tevbe, ihbât, tekfîr (iyiliklerin günahlara kefareti olması), sevap, ikab, şefaati, ahiret ahvali gibi konuları ele almıştır.⁴³⁸ Ayrıca konunun büyük günahla da ilgili olması nedeniyle Mutezile'nin diğer prensiplerinden olan “el-Adl (Adalet)”⁴³⁹ ve “el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn”⁴⁴⁰ başlıklarında da konuya atıflarda bulunulmuştur. Sünnî kelâm kitaplarında ise bu konu, daha çok sem'iyât bölümü içerisinde sevab-ikab, hüsn-kubuh, büyük günah işleyenin dünyada ve ahiretteki durumunun ele alındığı “el-esmâ ve'l-ahkâm” başlığı altında işlenmiştir.⁴⁴¹

Allah'ın belirlemiş olduğu va'd ve va'idin akılla mı yoksa nakille mi bilinebileceği, büyük günah işleyen kimsenin ebedîyen cehennemde kalıp kalmayacağı ve ahirette azap görüp görmeyeceği, va'd ve va'id ayetlerinin umumîliği ve hususîliği, mükâfat ve cezalandırmanın nasıl ve ne şekilde olacağı, ne kadar süreceği, tevbe, şefaati, Allah'ın yaratma ve yönetmesinde geçmişten süregelen ve değişmeyen uygulamalarının olup olmadığı (sünnetullah /adetullah, fitratullah ve sıbgatullah) ve Şia kaynaklı bir düşünce olan Allah'ın belirli bir şekilde meydana geleceğini haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi (beda') gibi meseleler de Allah'ın sözlerinde değişme olup olmayacağıyla ilgili problemler arasındadır. Yine Kur'an-değişim ilişkisi bağlamında Mihne olaylarıyla ortaya çıkan Allah kelamının ezeliyeti veya yaratılmışlığı meselesi (Halku'l-Kur'an) ile Allah'ın önceden belirlediği şer'î bir hükmü daha sonra

⁴³⁷ Kutlu, “Va'd ve Vaid”, II, 415.

⁴³⁸ Bkz. Kâdî Abdülcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 611-693.

⁴³⁹ Bkz. Kâdî Abdülcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 301-608.

⁴⁴⁰ Bkz. Kâdî Abdülcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 697-738.

⁴⁴¹ Bkz. Bakıllânî, Ebu Bekr Muhammed, *Kitabu't-Temhid*, Mektebetü's-Sekafiyye, Beyrut 1957, s. 346-351; Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tabsiratü'l-Edille*, tah. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB. Yay., Ankara 2003, c. II, s. 368-396.

belirlediği şer'î bir hükümle kaldırması / değiştirmesi (nasih-mensuh) konusu da Allah'ın va'd ve va'idinin değişip değişmeyeceğiyle bağlantılıdır.

Va'd ve va'id meselesiyle ilgili ilk tartışmaların büyük günah meselesine bağlı olarak siyasi düzlemde ortaya çıktığı söylenebilir. Müslümanlar arasında meydana gelen ilk ihtilâfların da en önemlisinin büyük günah işleyen kişinin durumu hakkında olduğu kabul edilir. Emevî ve Hâşimî soyu arasında devam eden iktidar mücadelesi, özellikle Hz. Osman döneminden itibaren daha da ilerlemiş ve iç savaşın yaşanmasına neden olacak kadar alevlenmiştir. Hz. Ali döneminde meydana gelen iç savaşlar sonucunda ise Müslüman olarak ölen, öldürülen ve dolayısıyla büyük günah işlemiş olanların dünya ve ahiretteki konumları tartışılmaya başlanmıştır.⁴⁴²

Kelam ekolleri, Allah'ın sözünden dönüp dönmeyeceği meselesine kendi sistematik metodları çerçevesinde yaklaşmışlar ve savundukları inanç ilkeleri bağlamında çözüm üretme yoluna gitmişlerdir. Ayrıca tartışmalar esnasında mezhep mensubu âlimlerce savundukları görüşlerin doğruluğunun ispatlanmasıyla bu görüşlerin İslam toplumu tarafından kabul görmesi de hedeflenmiştir. Bu bağlamda her ekol kendini Kur'an'daki va'd ve va'id ayetlerine bağlı olarak Allah'ın inananlara yaptığı va'dler sebebiyle cennet ehli olarak görmüş, va'id ayetlerinde bildirilen ebedî azap tehdidinden dolayı da kendi grubuna mensup olmayanları küfür ve şirk ile itham etmiş, bunlarla beraber diğer kâfir ve müşriklerin cehennem ehlinde olduklarını iddia etmişlerdir.

Problemin tarihsel gelişimine bakıldığında ilk önce Hariciler'in büyük günah işleyen kimselerin kâfir ve cehennemlik olduğunu iddia etmeleri ile başlayan tartışmalar daha sonra va'd ve va'id ayetlerinde belirtilen mükâfat ve tehdidin kapsamı çerçevesinde sürdürülmüş ve kâfirler için bildirilen va'id ayetlerinin kapsamına müminlerin girip girmeyeceği ile va'din sadece müminler, va'idin de sadece kâfirler için mi olduğu meseleleri de tartışılır hale gelmiştir.⁴⁴³

Va'danlayışı bakımından bütün mezhepler birbirine yakın görüşler öne sürerken va'id konusunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Mürcie va'id meselesinde Allah'ın Kur'an'da geçen va'idlerini değiştireceğini ve büyük günah işleyenlere azap etmeyebileceği görüşünü kabul etmiştir. Nitekim İslâm âlimlerinden bazıları da bu görüşe uyarlar.⁴⁴⁴

⁴⁴² Kutlu, "Va'd ve Vaid", II, 414.

⁴⁴³ Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammet, *Usuli'd-Din*, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türasi, Kahire 2003, s. 135-136.

⁴⁴⁴ Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin*, tah. Ahmed Cad, Darü'l-Hâdis, Kahire 2008, s. 90.

Mu‘tezile de iyilik işleyenin mükâfatsız ve kötülük yapanın da cezasız kalmasının Allah’ın adaletine aykırı olduğu, O’nun va‘d ve va‘îdinden dönmesinin asla mümkün olmadığı görüşünü savunmuştur.⁴⁴⁵

Ehl-i Sünnet ise mümin ve itaatkâr olarak ölen birinin sevap ve mükâfata erişeceğini, iman etmeden ölen kimsenin cehennem azabına layık olacağını, büyük günah işleyip tevbe etmeden ölen kimsenin durumunun ise Allah’ın takdirine göre ortaya çıkacağını iddia etmektedir.⁴⁴⁶

Allah’ın kelamında değişme konusu Allah’ın ilim, irade ve kudret sıfatlarıyla da ilişkilendirilmiş ve değerlendirilmiştir. Şî‘ anlayıştaki Allah’ın ilim, irade ve tekvininin değişebileceği inancına karşın Ehl-i Sünnet, Allah’ın ilminde bir değişikliğin olmayacağını, ancak cennetlik kimsenin cehennemlik, cehennemliğin de cennetlik olabileceği gerçeğine istinaden Levh-i Mahfuz’da yazılanların da değişebileceğini kabul etmektedir. Kelamcılar ise bilgiyi kadîm ve hâdis olmak üzere ikiye ayırırken kadîm bilgide (Allah’a ait olan ilimde) bir değişikliğin ve izafetin olmadığını iddia etmektedirler.⁴⁴⁷

Kur’an’ın indirilme sebepleri arasında kabul edilen daha önceki kutsal kitapların tahrifi meselesi de ilahî kelamın değişmezliğiyle ilişkilendirilen diğer önemli bir konudur. Peygamberlerin ölümünden sonra bazı kutsal kitapların değiştirilmesi veya tahrif edilmesi, sonrasında gönderilecek bir peygambere yeni bir kitabın vahyedilmesini gerekli kılmış, bu süreç Hz. Peygamber’in ve Kur’an’ın indirilmesine kadar devam etmiştir. Son peygamberle birlikte indirilen bu son kitap da bizzat Allah tarafından koruma altına alınmış ve herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar ulaşagelmıştır. Bu bağlamda geçmişte yaşanan kutsal metinlerin değişmesi (tahrif edilmesi) problemi de konumuzla ilgili meselelerden biridir.

Ayrıca Allah katında değişmeyen dinî dünya hayatına yansımaları olarak kabul edilen şeriatın zamansal ve dönemsel olarak değişmesi Allah kelamında değişmezlik konusuyla bağlantılıdır.

Genel manada bu bölümde konunun kelimelerince nasıl yorumlandığının anlaşılması adına Mutezile ve Ehl-i Sünnet gibi İslamî fırkaların va‘d ve va‘îd

⁴⁴⁵ Bkz. Kâdî Abdülcabbâr, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse*, 135-136.

⁴⁴⁶ Cüveynî, İmamü’l-Haremeyn, *Kitabu’l-İrşad*, Mektebetü’l-Haneci, Mısır 1950, s. 392-393.

⁴⁴⁷ Aktepe, Orhan, Kelam İlmi Açısından Beda Anlayışı, *SÜİFD.*, c. XIII, S. 23 (2011/1), ss. 97-116, s. 107-112.

çerçevesinde Allah'ın sözlerinde bir değişme olup olmayacağıyla ilgili görüşleri analiz edilip değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1. Allah Kelamında Değişmezliğin Bağlantılı Olduğu Konular

Allah kelamında değişmezlik mevzuna girmeden konunun anlaşılmasına yardımcı olacağını düşündüğümüz büyük günah, Kur'an'ın yaratılmışlığı, beda, nasih-mensuh, kutsal kitapların tahrifi, sünnetullah, fitratullah, sıbgatullah, tevbe ve af, şefa'at ve Allah'ın zulmetmeyeceği anlayışı gibi meselelere konumuz bağlamında değinilecektir.

3.1.1. Büyük Günah İşleyenin Durumu

Allah'ın insanın dünya hayatında işleyeceği günahlara karşılık cezalandırmasının / va'idinin değişip değişmeyeceğiyle ilgili olan ve inananlar arasındaki ilk ihtilaflardan biri olarak kabul edilen büyük günah işleyen kişinin / mürtekib-i kebire'nin durumu meselesi özellikle va'id konusunun anlaşılmasında temel teşkil edebilecek bir öneme sahiptir. Çünkü iman edip büyük günah işleyen bir kimsenin dünya ve ahiret hayatında karşılaşacağı tavrın bilinmesi, insanın yaşamını şekillendirmesinde, psikolojik olarak güven duygusunun gelişmesinde, Tanrı konusunda anlayışının netleşmesinde, toplumla olan münasebetlerinin adalet duygusuna bağlı bir şekilde oluşmasında vb. hususlarda büyük bir etkiye sahiptir.

İslam toplumu içerisinde yaşanan siyasi kargaşalar sonrasında meydana gelen iç savaşlarla birlikte tartışılmaya başlanan büyük günah meselesinde hangi fiillerin büyük günah olduğu ve bunları işleyenin dinî bakımdan durumunun ne olduğu konusunun ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda ilahî emirlere aykırı olan bütün günahları büyük günah sayanların başında gelen Hariciler, Kur'an'ın mürtekib-i kebirenin tevbe etmeden ölmesi durumunda kâfirlere verilen azaba maruz kalacağını bildirdiğini savunarak böyle kimsenin dünyada ve ahirette kâfir muamelesi göreceğini iddia etmişlerdir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁸ Mâturîdî, Ebu'l-Mansur, *Kitabu't-Tevhid*, tah. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, İrşad Yay., İstanbul 2001, s.428.

Harici anlayışa tepki olarak, büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah'a bırakıp onlar hakkında fikir beyan etmeyen Mürcie, büyük günah işleyen kimselerin bu günahlarından dolayı dünyada zarar görmeyip ahirette de cehenneme girmeyeceklerini öne sürmüştür. Onlara göre kâfirlerin yaptıkları iyiliklerin kendilerine yarar sağlamadığı gibi müminlerin işledikleri günahlar da onlara zarar vermeyecektir. Mürcie bu hükmün, Kur'an'ın cehenneme dinî gerçekleri yalanlayanların gireceğine ve Allah'ın şirk dışındaki günahları bağışlayacağına yönelik haberine dayanarak naklen sabit olduğunu, ayrıca aklen de bu hükmün doğru olduğunu iddia etmektedir.⁴⁴⁹

Harici ve Mürciilerin büyük günah meselesi bağlamında ileri sürdüğü görüşlere karşı Mu'tezile, mürtekib-i kebirenin imandan çıktığını, fakat küfre girmeyip imanla küfür arasında bir yerde (el-menzile beyne'l-menziyeteyn'de) bulunduğunu kabul etmektedir. Onlar, mümini kasten öldüren kimse ile miras hükümlerinin açıklandığı ayetlerin sonunda mirasla ilgili olarak belirlenen ilahî sınırları aşan kimselerin de ebediyen cehennemde kalacağını bildiren ayetlere istinaden büyük günah işleyen kimsenin tevbe ettiği takdirde iman dairesine döneceğini, tevbe etmeden ölürse de kâfir muamelesi göreceğini savunmuşlardır.⁴⁵⁰ Ayrıca Mutezile, büyük günahlardan kaçınan müminlerin küçük günahlarının affedileceğini iddia etmiştir.⁴⁵¹

Burada en önemli nokta onların fâsıkı mümin ile kâfir arasında bağımsız bir kategoriye dahil etmiş olmalarıdır. Tüm ekoller fâsıkı günahkâr kavramıyla aynı manada kullanırken, Mutezile mürtekib-i kebire ile fâsık kavramının birbirinin karşılığı olduğunu söyler.⁴⁵² Onlar büyük günah sahibini imandan çıkaran, ancak küfre dâhil etmeyen bu anlayışını "*İman etmiş kimse fâsık kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler*"⁴⁵³ ayetine dayandırmaktadır.

Mutezile ve Haricilerin tamamı büyük günah işleyip tevbe etmeden ölen kimse hakkında kâfir hükmünü verirken böyle kimselerin ahirette azaba uğramalarının zorunlu olduğunu iddia etmişler ve Allah'ın bu kimseyi affetmeyeceğini söylemişlerdir. Onlar bu iddialarına Allah'ın büyük günah işleyenlere karşı azap tehdidinde bulunduğunu ve O'nun mürtekib-i kebireye azap etmeyip affetmesi durumunda va'idinden dönmesi ve haberinde yalancı çıkmış olması gerekeceğini, bu durumun da Allah için muhal olduğunu

⁴⁴⁹ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 425.

⁴⁵⁰ Bkz. Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 695

⁴⁵¹ Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yay., İstanbul 2014, s. 175.

⁴⁵² Yürük, İsmail, *Şemsü'd-Din Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri (Allah ve İman Anlayışı)*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum 1987, s. 226.

⁴⁵³ Secde 32/18:

"أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ"

öne sürmüşlerdir.⁴⁵⁴ Bu nedenle büyük günah işleyenin ebedîyen cehennemde kalacağını ileri sürmeleri sebebiyle bu iki fırkaya va'îdiyye veya ashâbü'l-va'îd şeklinde isimlerin verildiği de görülmektedir.⁴⁵⁵

Ehl-i Sünnet içerisinde yer alan Eş'arî kelamcılara göre ilahî emirlerle bağdaşmayan her davranış büyük günah kapsamına girmekle birlikte bunlardan bazıları birbirine kıyasla küçük günah olarak da kabul edilmektedir.⁴⁵⁶

Onlar, küçük ve büyük günahların tevbe olmaksızın Allah tarafından affedilebileceğini söyleyerek buna Allah'ın kendisine şirk koşulması dışında dilediği kimse için diğer tüm günahları bağışlayabileceğini beyan etmesini delil getirmişlerdir. Dolayısıyla şirk dışındaki bütün günahlar af kapsamına girmekte olup affedilmeyi tevbe şartına bağlamak da mümkün değildir. Nitekim küfür de tevbeyle affedilmektedir. Aksi durumda bağışlanmayacağı söylenen şeylerle bağışlanabileceği söylenen şeyler eşitlenecektir. Bu durumun ise akıl sahibi birinin sözü olamayacağı gibi Allah'ın sözü olarak kabul edilmesi mümkün değildir.⁴⁵⁷

Mâturîdîler, dinin yasakladığı konuda kesin delil bulunan ve hakkında dünyevî veya uhrevî ceza öngörülen fiillerin büyük günah, dolayısıyla bütün günahların kebare statüsünde kabul edilmesinin naslara aykırı olduğunu belirtmişlerdir. Büyük günah, kişiyi isyan ve günaha sevk etse de bu durumdaki bir mümini mutlak manada fâsık ve fâcır olarak nitelemek mümkün değildir. Çünkü iman, peygamberin getirdiği zaruri olarak bilinen hususları kalben tasdik etmekten ibaret olup amel imanın bir parçası değildir. Dolayısıyla kişi ilahî emre aykırı bir davranışta bulunurken de imanını devam ettirmektedir. Nitekim imanla ameli bir arada zikreden ayetlerde bu iki kavramı gramer açısından birbirine bağlayan atıf ve şart edatları, imanla amelin ayrı şeyler olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca adam öldürmek gibi büyük bir günahı işleyenlerin kısas cezasına çarptırıldığı bildirilirken bunu yapanlardan “müminler” diye bahsedilmesi ve onlardan iman vasfının kaldırılmamış olması bunun en önemli delillerindendir.⁴⁵⁸

Selefiye âlimleri ise mürtekib-i kebareyi fâsık diye nitelendirmekle birlikte onun dünyevî ve uhrevî konumunu Ehl-i Sünnet kelamcıları gibi değerlendirerek büyük günah

⁴⁵⁴ İcî, Adududdin, *el-Mevakıfî İlmi'l-Kelam*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut trs., s. 378.

⁴⁵⁵ Bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 105; Kutlu, “va'd ve vaid”, II, 414.

⁴⁵⁶ Cüveynî, *İrşad*, 391-392.

⁴⁵⁷ Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevakıf*, Darü'l Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2012, c. VII-VIII, s. 340.

⁴⁵⁸ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, 368-375.

sahibinin dinden çıkmadığını ve dünyevî cezanın yanı sıra tevbe yoluyla da günden kurtulma imkânının bulunduğunu söylemişlerdir.⁴⁵⁹

Netice itibariyle büyük günah işleyen kimsenin durumu onun tevbe edip etmemesiyle bağlantılı bir mesele olarak tartışılmış ve bu durumdaki kişilere uygulanacak cezanın durumu da insanın dünya hayatındayken yapacağı tevbeyle ilgili olarak Allah'ın kelimindeki va'îd ayetleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Mürtekeb-i kebirenin dünyevî konumuyla ilgili tartışmalar doğrultusunda onun ahirette Allah'ın va'îdine muhatap olup olmayacağı O'nun keliminde belirttiği hususlar çerçevesinde ceza görüp görmeyeceği tartışmalara yol açmaktadır. Zira bir taraftan Allah'ın *"Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."*⁴⁶⁰, *"Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar"*⁴⁶¹ ve bunun yanında peygamberin *"Benim şefaati ümmetinden büyük günah işleyen kimseler içindir"*⁴⁶² şeklindeki sözü, Allah'ın kelimindeki değişmezliği şiddetle savunma açısından problem oluşturmaktadır. Bu bağlamda büyük günah işleyen ahiretteki konumunu Kur'an ayetleri çerçevesinde değerlendirdiğimizde bu tür eylemleri yapan kimselerin va'd ve va'îd anlayışı doğrultusunda incelenmesi daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Ancak hangi şekilde olursa olsun günahkârın affedilmesi de Allah'ın va'di içerisinde yer almaktadır.

3.1.2. Halku'l-Kur'an

İslamiyetin çeşitli dinî ve felsefî kültürlerle karşılaşması sonucu II. / VII. asrın başlarında ortaya çıkan Halku'l-Kur'an meselesi temelde ilahî sıfatlarla bağlantılı olup genelde sıfatların ezeli veya hâdis kabul edilmesine bağlıdır. Bunun bir sonucu olarak ilahî

⁴⁵⁹ Bebek, Adil, "Kebire" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, s. 164, ss. 163-164, Ankara 2002.

⁴⁶⁰ Nisâ 4/48:

"إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا"

⁴⁶¹ Zümer 39/53:

"... لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا"

⁴⁶² İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, tah. Şu'ayb el-Arnaût vd., I-V, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009, Züh'd 37; Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, tah. Şu'ayb el-Arnaût vd., I-VII, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimaşk 2009, Sünnet 23; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *Sünenü't-Tirmizî*, tah. Ahmed Muhammed Şâkir vd., I-V, Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, Mısır 1962-1977, Sıfatü'l-kıyâme 11.

sıfat ve fiillerin zat ile kaim olup olmamasına ilişkin tartışmalar kelim sıfatının, dolayısıyla Kur'an'ın mahlûk olup olmadığına dair ihtilafları beraberinde getirmiştir.⁴⁶³

Ehl-i Sünnet, kelamın Allah'ın ezeli bir sıfatı olduğunu, ancak insanların yaşadıkları zamana, toplumlara ve kullandıkları dillere bağlı olarak kelimullahı farklı isimlendirdiklerini söyleyerek bu isimlendirmelerin kelimullahın harf ve sesler cinsinden olduğu, parçalara ayrıldığı ve onun toplumlara göre değiştiği anlamına gelmeyeceğini savunur.⁴⁶⁴

Mutezile ise Allah kelamının muhdes ve mahlûk olduğunu, dizilmiş harfler ve seslerden oluştuğunu iddia etmiştir.⁴⁶⁵ Onlara göre şayet kelimullah ezeli olsaydı Allah'ın ezelde emretmesi, yasaklaması ve haber vermesi gerekeceğinden var olmayan bir şeyi emretmek veya yasaklamak akli bakımdan saçma ve tutarsız olacaktır.⁴⁶⁶

Ehl-i Sünnet ve Mutezile gibi inanç ekolleri Kur'an'ın yaratılıp yaratılmadığı tartışmalarını halk ve mahlûk kavramlarına farklı anlamlar yükleyerek sürdürmüşlerdir. Ehl-i Sünnet bu kavramın “sonradan olma, yalan ve ölümlülük” gibi bazı anlamlarının olduğunu savunurken Mutezile de kavramın “takdir” anlamına geldiğini iddia etmektedir.⁴⁶⁷

Ehl-i Sünnet'e göre işlenen iyiliklere karşı Allah'ın va'di, kötülüklere karşı tehdidi olan va'idi, O'nun ezeli sözleridir. Dolayısıyla onlar, Allah'ın, emirlerin yerine getirilmesi durumunda ödüllendirme yapacağını, yasakların işlenmesi nedeniyle de cezalandırmasının olacağını savunmuşlardır. Bu sebeple kurtuluşa eren ve sevap kazanan O'nun Va'di olan ödüllendirme sözü, helak olan veya cezayı hak eden de O'nun va'idi olan cezalandırma sözü sebebiyle bu sonuca ulaşır.⁴⁶⁸

Bu iddia karşısında Mutezile de ezelde kelamın mevcut olmadığını, Allah'ın sonradan meydana gelen muhdes bir kelimla emretmiş, yasaklamış, söz vermiş ve tehditte bulunmuş, kurtulmanın kendi işlediği fiilin sonucu kurtuluşa erdiğini, kaybedenin ise kendi eylemleri neticesinde zarar gördüğünü ve cezayı hak ettiğini dile getirmektedir.⁴⁶⁹ Mutezile'ye göre halk, “takdir” demek olduğundan mahlûk da “bir maksatla ya da artma ve eksilme olmadan kendine uygun sebeple takdir edilmiş fiil”

⁴⁶³ Yavuz, Yusuf Şevki, “Halku'l-Kur'an”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, s. 371-372, ss. 371-375, İstanbul 1997.

⁴⁶⁴ Şık, İsmail, *Mâturîdî İnanç Sistemi (Lamişi Örnekleminde Hanefî-Mâturîdî Kelamı)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s.152-153.

⁴⁶⁵ Kâdî Abdülcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 528.

⁴⁶⁶ Şık, *Mâturîdî İnanç Sistemi*, 155.

⁴⁶⁷ Öge, Sinan, *İlâhî Kelâmın Yapısı*, İnsan Yay., İstanbul 2008, s.122.

⁴⁶⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 37.

⁴⁶⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 37.

anlamına gelmektedir. Yaratma da takdirden ibaret olunca Kur'an'ın mahlûk olarak vasıflanması sahih olmaktadır.⁴⁷⁰

Mahlûk kelimesinin anlamı hususundaki ihtilaf nedeniyle Ehl-i Sünnet'in görüşüne uygun bir şekilde Kur'an'a mahlûk denmesine karşı çıkanlar olduğu gibi mahlûk kavramı yerine hâdis ve muhdes kelimelerinin kullanımını uygun görüp mahlûk kavramının kullanımını tercih etmeyenler de vardır. Taftazânî, Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunan Mutezile'den bazılarının dahi hâdis ve muhdes kavramlarını kullanmayı tercih ettiğini aktarmaktadır.⁴⁷¹

Allah kelamının mahlûk olduğu konusunda Mutezile ile aynı görüşe sahip olan Şîa İmamiyye âlimlerinden Tusî (ö. 672/1274) de Kur'an için mahlûk kavramının kullanılmamasına, zira mahlûk kelimesinin içeriğinde “yalan” ile “asıl söyleyenden başkasına ait olma” gibi ilahî kelam hakkında düşünölemeyecek manaların bulunmasını gerekçe göstermiştir.⁴⁷²

Allah Teâla'nın zâtıyla mütekellim olduğu iddialarına karşı Mutezile, Allah'ın zâtıyla mütekellim olması durumunda O'nun bazısı için açık, bazısı için kapalı olan kelamının tür ve çeşitleriyle mütekellim olması gerektiğini, dolayısıyla âlim oluşunun da böyle olacağını söylemektedir. Ayrıca Allah'ın kelamının kadîm olması durumunda kelamının ilim sıfatı gibi O'nun zâtının aynı olacağını, kıdemin nefsî sıfatlardan olması nedeniyle bu sıfatların birinde ortak olmasının ise temasülü ve bu sıfatların kıdem bakımından Allah'a ortak olmalarının gerekeceğini savunmuşlardır.⁴⁷³

Kâdî Abdulcabbâr'a göre Allah'ın zâtıyla âlim olması durumunda O'nun malumatının sınırsız, dolayısıyla O'nun malumatı bilmesinin de vacip ve böylece Allah'ın iyi, kötü ve yalanla mütekellim olması gerekecektir. Ancak Allah bu nitelendirmelerden münezzehtir. Çünkü mütekellimin zâtıyla sadık olduğu sabit olmadığında kâzib / yalancı olması caiz olur.⁴⁷⁴

Ayrıca Mutezile, “Allah'ın zâtıyla sadık olduğu sabit olduğundan O'nun hakkında kizb / yalan imkânsızdır” şeklindeki iddiasına karşılık, Allah'ın zâtıyla âlim olup cahil olmasının imkânsızlığını; Allah'ın sadık oluşu hakkında bu sabit olmayınca da zâtıyla

⁴⁷⁰ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 546.

⁴⁷¹ Taftazânî, Sadettin, *Şerhu'l-Makasid*, III, 108.

⁴⁷² Tusî, Nasiruddin, *el-İktisad fi ma Yete'alleku bi'l-İtikad*, Darü'l-Edvai, Beyrut 1986, s. 67-68.

⁴⁷³ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 549.

⁴⁷⁴ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 552.

mütekellim olmasının zâtıyla sadık olmasından veya zâtıyla kazib / yalancı olmasından daha tercih edilebilir bir durum olamayacağını dile getirir.⁴⁷⁵

Allah'ın zâtıyla sadık olma hususunda öncelikli olduğu, Allah'ın gökleri ve yeri yaratmasına benzer bir şekilde önceden haber verdiği şeylerin daha sonra gerçekleştiği söylemine karşılık; Kâdî Abdulcabbâr, Allah'ın henüz yaratmadığı bir anda gelecekle ilgili “yarattık” ifadesini kullanmasının onun yalancı olduğuna işaret kabul edilebileceğinden, bu durumun Allah hakkında muhal olduğunu dile getirir. Ona göre “*Nuh’u kavmine gönderdik*”⁴⁷⁶ ayetindeki “gönderdik” kavramıyla “göndereceğiz” manası kastedilseydi bu ifadenin “gönderecek” şeklinde olması ve bunun sonucunun da şu an değişmiş olması gerekecektir. Böyle bir durumda ise Allah'ın yalancı olması söz konusu olacaktır ki Allah bundan münezzehtir.⁴⁷⁷

Sonuç olarak Kur'an'ın yaratılıp yaratılmadığı meselesi bağlamında onun yaratılmışlığı iddiaları içerisine sonradan olma, yalan ve değişme gibi anlamların girebileceği endişesi Allah'ın kelimada değişmezlik algısıyla tenakuz oluşturacaktır. Nitekim Allah kelamının ezeli oluşu ve sonradan yaratılmışlarda bulunan özellikleri barındırmaması konuyu değişmezlik açısından önemli kılmaktadır. Hâlbuki Mutezile'nin Kur'an'ın mahlûk olduğu şeklindeki iddiası Allah'ın kelam sıfatına yansıyacak, neticede bu kelimada değişiklik kaçınılmaz olacaktır. Kelamın temel argümanı olan her hâdisin değişkenlik özelliğine sahip olduğu düşüncesi Allah kelamının da değişebileceği anlayışını beraberinde getirecektir.

Ehl-i Sünnet'in Allah kelamını nefsi ve lafzi şeklinde ikiye ayırması Mutezile'ye verilecek en güzel cevap olup bunlardan nefsi kelamın asla değişmeyeceğini vurgulamak hem Allah'ın zâtında hem de kelimada değişmeyi bertaraf eden bir düşüncedir. Böylece nefsi kelimada değişimin inkârı va'd ve va'id konusundaki kelimada değişimin inkârını beraberinde getirecektir.

3.1.3. Beda'

Beda inancı ilk defa Şii ekolde Hz. Hüseyin (ö 61/680)'in intikamını almak suretiyle Ehl-i Beyt taraftarları nezdinde itibar kazanan ve Keysan diye adlandırılan

⁴⁷⁵ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 553.

⁴⁷⁶ Hud 11/25.

⁴⁷⁷ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 553-554.

Muhtar es-Sekafi (ö. 67/687) tarafından ortaya atılmıştır. Muhtar, bir savaş öncesinde askerlerine Allah'ın kendilerini zafere ulaştıracağını söylemiş, savaştan zaferle çıkınca da "Allah'tan aldığım bilgilerle işin böyle olacağını size bildirmemiş miydim?" diyerek keramet iddiasında bulunmuştur. Fakat Irak valisi Mus'ab b. Zübeyr (ö. 72/691)'in ordusu karşısında mağlup olunca da "Allah bana zafer va'd etmişti, ancak daha sonra kendisine bu değişik sonuç zahir oldu" sözüyle Allah'ın ilim ve iradesinde değişiklik meydana geldiğini ima etmiştir. Ayrıca bu görüşüne "*Allah dilediğini siler, dilediğini sabit kılar*"⁴⁷⁸ ayetini de delil getirmiştir.⁴⁷⁹

Muhtar es-Sekafi'nin bedayı kabul etmesi onun gelecek hakkında bilgilere sahip olduğunu iddia etmesi nedeniyledir. Taraftarlarına bir şeyin olacağını haber verdiği durumlarda eğer söylediği ortaya çıkarsa bunu iddialarının doğruluğuna delil olarak kullanmakta, eğer söylediklerinin tersi bir durum söz konusu olursa da Allah için beda'nın meydana geldiğini öne sürmekteydi. Bu minvalde o, beda' ile neshi de birbirinden ayırmamaktadır.⁴⁸⁰

Muhtar es-Sekafi'den sonra beda' fikrinin ikinci kaynağı olarak Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) gösterilir. Şiîlere göre imam Ca'fer, oğlu İsmail (ö. 138/755-56)'in kendisinden sonra imam olacağını söylemiş, fakat İsmail babası hayatta iken ölünce Ca'fer es-Sâdık olayı beda' telakkisiyle açıklamıştır.⁴⁸¹ Onun taraftarları ise "O bize yalan söylediği için imam olamaz, çünkü imamlar yalan söylemezler" diyerek onu suçlamışlar ve terk etmişlerdir. Ayrıca bedâ'nın Allah hakkında caiz olamayacağını söyleyerek onun bu sözünün bâtil olduğunu ve bu nedenle onu imam olarak kabul etmediklerini söylemişlerdir.⁴⁸²

Genel manada Hişâm b. el-Hakem (ö. 179/795), Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî (ö. m. VIII. asrın sonları [?]) ve Şeytânü't-Tâk lakaplı Muhammed b. Nu'mân er-Râfîzî (ö. 160/777) gibi Şiî fırka liderleri ve onların takipçileri beda' anlayışını Allah'ın ilim, irade, kudret ve halk (yaratma) gibi sıfatları üzerinden değerlendirerek, Allah'ın ezelde âlim olması durumunda bilinenlerin de ezeli olacağı düşüncesine istinaden O'nun ilim sıfatının hâdis olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁸³

⁴⁷⁸ Ra'd 13/39:

"يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ"

⁴⁷⁹ Bağdâdî, Abdulkadir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, s. 33-34.

⁴⁸⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 146-147.

⁴⁸¹ Şeyh Saduk, *Kitabu't-Tevhid*, 336

⁴⁸² Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Musa, *Fıraku's-Şîa*, Nşr. Mektebetü'l-Ezheriyye lit-Türas, tab. Daru't-Taba'ati'l-Muhammediye, Kahire 2008, s.73-74

⁴⁸³ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 31-32.

Hatta Hişâm b. el-Hakem Allah'ın varlıklar hakkındaki bilgisinin bu varlıkların mevcudiyetiyle başladığını söyleyerek bedâ'yı daha da ileri bir seviyeye taşımıştır. Ona göre Allah'ın kulların yaptığı işleri önceden bilmesi kulların seçme hakkını ve sorumluluklarını ortadan kaldıracaktır.⁴⁸⁴ Bu anlayışa göre Allah'ın bilgisinde değişme olabileceğini kabul etmek, bedâ' inancısını kabul etmek anlamına gelecektir. Ancak Şîa'nın tamamının aynı görüşü paylaştığını söylemek de mümkün değildir.⁴⁸⁵

Eş'arî (ö. 324/935-36) bedâ' konusunda Şîa'nın üç gruba ayrıldığını söyler. Birinci gurup; Allah hakkında bedâ'nın mümkün olduğunu ve görüş değiştirebileceğini iddia ederek Allah'ın bir vakitte bir şeyi yapmayı irade edip sonra o şey için bedâ' gerçekleştiği için / görüş değiştirdiği için o şeyi meydana getirmediğini öne sürmüşlerdir. Nitekim Allah, önce şer'î bir hükmü emredip sonra onu neshederse (yürürlükten kaldırırsa) bu konuda görüş değiştirmiş demektir. Yaratılmışlardan biri, olacağı bilinen bir şeyi öğrenmemişse, bu konuda Allah'ın görüş değiştirmesi / bedâ' mümkündür. Ancak insanların öğrendiği bir konuda bedâ' ise kesinlikle caiz değildir.⁴⁸⁶

İkinci gurup, Allah'ın olacağı bilinen, hatta olmayacak şeylerde, bedâ'nın mümkün olduğunu savunmuşlardır. Onlar bu tür bir bedâ'nın, kulların öğrendikleri ve öğrenmedikleri durumlarda (olmayacak olan şeylerde) da caiz olduğunu söylemişlerdir.⁴⁸⁷

Üçüncü gurup ise bedâ'nın mümkün olmadığını ifade etmiş ve böyle bir durumdan Allah'ı tenzih ederek O'nun beda'dan uzak olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁸⁸

Beda' inancı, Allah'a bilgisizlik ve eksiklik nisbet etmeyi gerektirdiği için Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Zeydiyye tarafından reddedilmiştir.⁴⁸⁹ Mu'tezile'nin önemli isimlerinden biri olan Câhız (ö. 255/869)'ın, Şîa'nın beda' inancını kabul etmesine karşın rec'at ve tenasüh konusunda delillerinin ne olduğu ile bedâ' konusundaki iddialarının neye dayandığını sorarken⁴⁹⁰ aynı zamanda onların bu görüşünün kabul edilemez olduğunu söyleyip Allah için beda'nın mümkün olmadığını savunduğu bilinmektedir.

⁴⁸⁴ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, 45.

⁴⁸⁵ Hâyyât, Ebu'l-Hüseyin, *Kitabu'l-İntisar ve'r-Red ala Ravendiye'l-Mulhîd*, tah. Henrik Samuel Nyberg, Mektebetü'd-Darü'l-Arabiyye, Kahire 1925, s. 127; Aktepe, "Kelam İlmi Açısından Beda Anlayışı", 102.

⁴⁸⁶ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 32.

⁴⁸⁷ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 32.

⁴⁸⁸ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 32.

⁴⁸⁹ İlhan, "Beda", V, 290.

⁴⁹⁰ Hakyemez, Cemil, "Beda Düşüncesi ve Şîî İmammet Tartışmalarındaki Yeri", *HÜİFD*, Çorum 2006/2, c. V, S: 10, ss. 29-49, s. 37.

Ehl-i Sünnet de Allah'ın sıfatlarının kadîm ve ezeli olduklarını iddia ederek bu sıfatların hâdis olması durumunda, kadîm ve ezeli olan Allah Teâlâ, bu sonradan var olanlar için bir mahal olma durumuna düşeceğinden bunun muhâl olduğunu söylemektedir. Ayrıca onlara göre hâdis olan her şeyin varlığı da yokluğu da caiz iken kadîm ve ezeli olanın varlığı ise zorunludur.⁴⁹¹

Kadîm varlığın bir özelliği de yenilenme ve değişimi kendi zâtında barındırmamaktır. Ehl-i Sünnet, ilahî sıfatların tek, kadîm ve ezeli olduklarını kabul edip Allah'ın zat ve sıfatlarında herhangi bir yenilenme ve değişimin olmadığını savunmuşlar ve bu nedenle de bedâ'yı kabul etmemişlerdir.⁴⁹² Buna karşın bedâ' fikrini savunanlar ya ilahî sıfatlarda değişimlerin olduğunu ya da Allah'ın birden fazla ilim sıfatı bulunduğunu iddia etmek zorunda kalmışlardır.⁴⁹³

Beda' inancının her ne kadar Kur'anî bir dayanağının olduğu iddia edilse de bu anlayış herhangi bir özel vasfı olmayan şahıslar tarafından dile getirilmiştir. Sırf kendi icraatlarının doğru ve isabetli olduğunu ispat etmek amacıyla ileri sürülen bu inanç Allah'ın kelamına yani va'd ve va'id ile ilgili sözlerine ve O'nun peygamberinin getirdiği mesaja uygun düşmemektedir. Ayrıca Allah'ın herhangi bir hükmü değiştirmesi anlamına gelen nasih-mensuh anlayışı ile beda' inancı birbirinden tamamen farklıdır. Belki de beda' düşüncesinde olanlar kendi anlayışlarının toplumsal kabulü açısından nasih-mensuh durumuyla özdeşleştirmeye çalışmışlardır.

3.1.4. Nasih-Mensuh

Bütün semavî dinlerin inanç konuları / iman esasları bir olduğundan ve inanç sistemlerinin Allah'ın birliği / Tevhid temeline dayandığından bu hususta herhangi bir değişikliğin meydana gelmesi mümkün değildir. Bu bağlamda bütün peygamberlerin daveti de aynı hususları içerir.⁴⁹⁴ Ancak milletlerin ihtiyacının zaman ve şartlara göre farklı olması nedeniyle bir dönemde bir topluma uygun düşen bir hükmün diğer bir millet için uygun olmadığı görülmektedir. Çünkü her toplumun kültürel yapısı birbirinden farklıdır. Nasıl ki her peygamber gönderildiği toplumun dili ile konuşuyor, aynı

⁴⁹¹ Gazâlî, Ebu'l-Hamid, *el-İktisad fi'l-İtikad*, tah. İnsaf Ramazan, Darü'l-Kuteybe, Beyrut 2003, s. 106.

⁴⁹² Şehristânî, Abdu'l-Kerim, *Nihâyetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire 2009, s. 109.

⁴⁹³ Aktepe, Kelam İlmi Açısından Beda Anlayışı, 110.

⁴⁹⁴ Özdeş, Talip, *Kur'an ve Nesh Problemi*, Fecr Yay., Ankara 2005, s. 38.

coğrafyada ve aynı örf'e bağlı yaşıyorsa getirdiği hükümler de bu minvalde şekillenmektedir. Bu çerçevede şariatler de lütuf ve maslahat olduğundan ve tarih boyunca milletlere bildirilen ilahî hükümler kulların maslahatı için teşri edildiği gerçeğinden hareketle zaman ve mekânın değişmesiyle birlikte teşriî hükümlerin de değişebildiği bir gerçektir.⁴⁹⁵

Ayrıca “ezmanın teğayyuruyla, ahkâmın tebeddülü inkâr olunamaz / zamanın değişmesiyle, hükümlerin de değişmesi inkâr olunamaz” şeklinde hükümlerin değişebilirliğini ifade eden önemli bir hukuki tespit de yapılmıştır.⁴⁹⁶ Nitekim bu değişimi nesh kavramıyla izah edenler olduğu gibi Allah'ın ilminde ve kelimasında meydana geldiğine inanılan değişimlere (beda'ya) bağlayanlar da söz konusu olmuştur.⁴⁹⁷

Mutezile'nin neshin zamanı sınırlamak manasında nesh ile var olan şer'i bir hükmün kadirilmediği, ancak şer'i bir sürenin sona erdirildiği düşüncesinde olduğunu aktaran Cüveynî (ö. 478/1085), bununla mükelleflerin şariatle muhatap olmaları durumunda onun zahirî yönden onlar üzerinde ebedî olarak geçerli olacağını, ancak neshin olmasıyla şeriatin sadece geçmiş zamanı ifade eden bir lafızla varid olacağının kastedildiğini söylemektedir.⁴⁹⁸

İslâm'ın ilk dönemlerinde Kur'an'da neshin mevcut olduğu düşüncesi neredeyse herkes tarafından kabul edilmişken, IV. / X. yüzyılın başlarında vefat eden Mu'tezilî âlim Ebû Müslim el-İsfahânî bu düşünceye karşı çıkmış ve Kur'an'da neshin olmadığını söyleyerek konunun tartışılır hale gelmesini sağlamıştır.⁴⁹⁹

Bu bağlamda dört farklı görüşün ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bunlar:

- a. Kur'an'da neshin vuku bulmadığı,
- b. Kur'an'ın inzalinden sonra okunmasının ve hükmünün ortadan kaldırıldığı,
- c. Nasih ve mensuhun Kur'an'da olmayıp sadece Levh-i Mahfuz'da meydana geldiği,
- d. Kur'an'da neshin meydana geldiği düşünceleridir.⁵⁰⁰

Nasih ve mensuh'un geçerli olup olmadığı konusunda Şia'nın iki fırkaya ayrıldığını aktaran Eş'arî, ilk ve selefi şiihlerin Allah'ın bir şeyin önce olacağını, sonra

⁴⁹⁵ Kâdî Abdülcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 577.

⁴⁹⁶ Şimşirgil, Ahmet –Ekinci, Ekrem Buğra, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yay., İstanbul 2008, s. 79.

⁴⁹⁷ Şengül, İdris, “Ulumu'l-Kur'an Konusu Olarak Nasih ve Mensuh”, *Diyanet İlmi Dergisi*, Ankara 2002, c. XXXVIII, S. 3, ss. 91-112, s. 92.

⁴⁹⁸ Cüveynî, *İrşad*, 339.

⁴⁹⁹ Çetin, Abdurrahman, “Nasih”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, s.580, ss. 579-581, İstanbul 2006.

⁵⁰⁰ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 32.

olmayacağını haber vermesinde olduğu gibi neshin haberlerde mümkün olabileceğini, ikinci gurubun ise Allah'ın önceden olacağını, sonradan olmayacağını haber vereceği şeyden birinin yalan olması gerekeceğinden neshin haberlerde mümkün olmadığını iddia ettiğini beyan etmektedir.⁵⁰¹

Kur'an'ın sünnet ile nesh edilip edilmeyeceği hususunda insanların dört guruba ayrıldığını ifade eden Eş'arî ise bu guruplardan ilkinin Kur'an'ın sünnet ile değil, sadece Kur'an ile nesh edileceğini savunduğunu dile getirir. O, ikinci gurubun sünnetin Kur'an'ı nesh edebileceğini ve hükmünü geçersiz kılabileceğini ancak Kur'an'ın sünneti nesh edemeyeceğini ve hükmünü geçersiz kılamayacağını iddia ettiğini, üçüncü gurubun Kur'an'ın sünneti nesh edebileceğini ancak sünnetin Kur'an'ı neshedemeyeceği görüşünde olduğunu, dördüncü gurubun ise Allah'ın Kur'an'ı sünnetle, sünneti de Kur'an'la nesh edebileceği inancına sahip olduğunu aktarır.⁵⁰²

Neshin varlığını kabul eden âlimlerin tamamı Kur'an'ın Kur'an'ı ve sünnetin de sünneti neshedebileceğini savunurken Kur'an'ın sünneti veya sünnetin Kur'an'ı neshetmesi konusunda ise görüş ayrılığına düşmüşlerdir.⁵⁰³ Sünnetin temel görevinin Kur'an'ın anlaşılmasını sağlamak olduğu fikrine sahip bazı düşünürler de sünnetin Kur'an'ı nesh etmesine karşı çıkarken bazı âlimler Kur'an'ın sünneti neshetmesi yanında mütevâtir sünnetin de Kur'an'ı neshedebileceğini dile getirmişlerdir.⁵⁰⁴

Ayrıca İslâm âlimleri, ayetler arasında neshin gerçekleşip gerçekleşmediğinin belirlenmesi için bazı temel şartlar ortaya koymuşlardır. Hz. Peygamber'den veya sahabeden bir ayetin neshedildiğine dair sahih bilginin gelmiş olması, nasih konumundaki ayette önceki hükmün kaldırıldığına dair lafzın yer alması ve çelişkili gibi görünen iki ayetten birinin diğerinden sonra indiğinin kesin olarak bilinmesi şeklinde kriterler koyarak bunlardan birinin olması durumunda neshin gerçekleşebileceğini ifade etmişlerdir.⁵⁰⁵

Kur'an'da neshin varlığını kabul etmeyen İsfahânî ise Fussilet suresinde Kur'an'a bâtılın ne önünden ne ardından yol bulabileceğini ifade eden ayete istinaden neshi kabul etmenin, Kur'an'ın hükmünün iptal edilmesi ve ayetlerin birbiriyle çelişmesi anlamına

⁵⁰¹ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 40.

⁵⁰² Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 339.

⁵⁰³ Subhî es-Salih, *Kur'an İlimleri*, 261-262.

⁵⁰⁴ Çetin, "Nesih", XXXII, 580.

⁵⁰⁵ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Nevasihu'l-Kur'an*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2006, s.23-24.

geleceğini ve neshin mevcudiyetine delil getirilen ayetlerin ise Kur'an'ın daha önceki şeriatlar ile o şeriatlardaki hükümlerin neshedildiğine yönelik olduğunu öne sürmüştür.⁵⁰⁶

Yine ayetlerin birbirini iptal edip hükümsüz bırakması anlamında neshin kabul edilmesinin Allah hakkında beda' anlayışını kabul etmek manasına geleceği düşüncesiyle Allah kelamı hakkında neshin söz konusu olamayacağı ve Allah'ın bilgisizlik, hata, yanılma, unutma ve çelişkiye düşme gibi noksanlıklarla vasıflandırılmayacağı anlayışı da neshi kabul etmeyenler tarafından dile getirilmiştir.⁵⁰⁷

Onlara göre maslahatı olan bir şey emredildiğinde emirden sonra o şeyin yasaklanması, emredenin fikrinin değiştiğini göstereceğinden bu durum emredilen şeyde maslahat değil mefsedet olduğu anlamına gelecektir. Böyle bir şey ise Allah hakkında caiz değildir.⁵⁰⁸

Genel manada nesh, Allah'ın önceden belirlediği bir hükmü daha sonra değiştirmesi olduğundan O'nun hükmünün değişmesi sözlerinin değişmesi anlamına gelmemektedir. Nitekim Allah insanları farklı kültür ve özellikler içerisinde yaratmış ve onlara farklı şeriatler belirlemiştir. Ayrıca bunun bir imtihan vesilesi olduğunu beyan etmiştir. Allah'ın farklı toplumlara farklı hükümler belirlemesi O'nun sözlerinde değişme olduğuna delalet etmez, bilakis "sabit din dinamik şeriat" ifadesinin gerçekliğini ve doğruluğunu ortaya koyar. Ayrıca bu durum Allah'ın kelimadaki değişikliği değil toplumların örf ve âdetlerinin, sosyal ve kültürel yapılarının farklılığına binaen O'nun hükümlerinin değişebileceğinin bir göstergesidir.

3.1.5. Allah Kelamında Tahrif

Allah kelamı olan Tevrat ve İncil gibi kutsal kabul edilen kitaplarda yapılmış olan değişiklikler Allah kelimada değişme olup olmadığı veya olmayacağıyla ilgili meselelerden biridir. Ancak Tevrat ve İncil metinlerindeki bu tahrifat / değişiklikler Allah'ın sözlerinden vazgeçmesi şeklinde olmayıp beşeri müdahaleler ile ortaya çıkmıştır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XXVII, 133.

⁵⁰⁷ İbn Arabî, Muhammed b. Abdullah b. Ahmed, *en-Nasih ve'l-Mensuh*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2009, s.192-193.

⁵⁰⁸ Bakıllanî, *Kitabu't-Temhid*, 186.

⁵⁰⁹ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1997, s. 313.

Bu çerçevede önceki kutsal metinlerin veya anlamlarının Yahudi ve Hristiyanlar tarafından bozulmasıyla / değiştirilmesiyle ortaya çıkan bu mesele, Müslüman-Ehl-i kitap ilişkilerinde önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu, Yahudi ve Hristiyan kutsal kitaplarının tahrif, tebdîl ve tağyîr edildikleri şeklindeki Kur'an ifadeleriyle daha da ilerlemiştir.⁵¹⁰

İslam düşüncesinde tahrif konusunu sistematik halde inceleyen ilk kişinin İbn Hazm (ö. 456/1064) olduğu iddia edilse de⁵¹¹ Câhız, İncil üzerinde tahrifin meydana geldiğini söyleyerek tahrif konusunu ele alan ilk İslâm düşünürü olmuştur.⁵¹²

Câhız, Hristiyanların kutsal kitapları olan İncillerdeki tezatlıkların ve ihtilafların, unutma ve yanılma ihtimali bulunan dört kişiden aktarılması nedeniyle oluştuğu kanaatindedir.⁵¹³

Tevrat ve İncil'de meydana gelen tahrif hususundaki anlayışları üç guruba ayırabiliriz:

- a. Metnin tamamı veya büyük çoğunluğunun tahrif edildiğini iddia edenler,
- b. Tevrat ve İncil'in metninin değil yorumunun tahrif edildiğini söyleyenler,
- c. Kutsal kitaplarda kısmî tahrifin yapıldığını savunanlar.⁵¹⁴

Tevrat ve İncil metnlerinin büyük bir kısmının tahrif edildiğini savunan İbn Hazm, bu metinlere güvenilemeyeceği gibi aslî şekillerine dönüştürülmelerinin de mümkün olmadığını söyler.⁵¹⁵ Ayrıca o, bu kitaplarda tahrif ve tebdîlin olmadığını ileri süren Müslümanların cahil olduklarını iddia ederek onların bu tür söylemlerinin Kur'an ve sünneti dikkatle incelemediklerinden kaynaklandığını ifade eder.⁵¹⁶

İbn Haldun (ö. 808/1406) ise "Yahudilerin Tevrat'ı tebdîl ettikleri malumdur" ifadesindeki tebdîlin zahiri manasına göre anlaşılamayacağını söyleyerek Tevrat'ın metninin değil yorumunun tahrif / tebdîl edildiğini iddia etmektedir. Yine o, bazı âlimlerin âdet ve geleneğin vahyedilmiş bir dine mensup olanların kutsal kitaplarına karşı

⁵¹⁰ Kaplan, *Kelam açısından Tahrif ve Kutsal Kitapların Mevsukiyeti Meselesi*, 205.

⁵¹¹ Ignaz Goldziher, "Ehl-i kitab'a Karşı İslam Polemiği II", çev. Cihat Tunç, *İslami İlimler Dergisi*, 1982, S. V, ss. 249-272, s.252; Kaplan, İbrahim, *Kelam açısından Tahrif ve Kutsal Kitapların Mevsukiyeti Meselesi*, 205.

⁵¹² Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, TDV. Yay., Ankara 1998, s.147.

⁵¹³ Câhız, Amr b. Bahr, *el-Muhtar min Kitabi'r-Redd ale'n-Nasara*, tah. Muhammet Abdullah Şerkavî, Daru'l-Ceyl, Beyrut 1991, s. 28.

⁵¹⁴ Tarakçı, "Tahrif", XXXIX, 423.

⁵¹⁵ İbn Hazm, Ebu Muhammed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, c. I, s. 138.

⁵¹⁶ İbn Hazm, *el-Fasl*, 138-139.

böyle bir şey yapmalarına mani olacağını savunarak Tevrat'ta tahrif yapıldığına karşı çıktıklarını aktarır.⁵¹⁷

Kitaplarda kısmî tahrifin yapıldığı iddia eden İbn Teymiyye (ö. 728/1328)'ye göre ise tahrif, dinî kurallarda değil tarihî bilgilerde meydana gelmiştir. Ona göre Tevrat ve İncil'de kısmî açıdan lâfzî tağyîr ve tebdîlin olabilmesi mümkün iken hükümler konusunda böyle bir durum söz konusu olamaz. Nitekim o, bu görüşlerini Yahudiler için Tevrat'ta Allah'ın hükmünün bulunduğunu açıklayan ayet⁵¹⁸ ve Hristiyanların İncil'e uymalarını emreden ayeti⁵¹⁹ örnek vererek delillendirmiştir.⁵²⁰

Tevrat ve İnciller'de metin tahrifi yapıldığını kabul eden diğer bir âlim Şehristânî'dir. Ona göre Yahudilerin tahrif, tebdîl ve tağyîr ettikleri bölümlerin dışında Tevrat'ta Hz. Muhammed'e ve onun getirdiği kurallara işaret eden deliller bulunmaktadır. Fakat Yahudiler bu delilleri yanlış anlayıp yorumlamışlar ve böylece hem metin hem de yorum tahrifi yapmışlardır.⁵²¹

Tevrat ve İncil'in tahrif, tebdîl ve tağyîr edilmesi konusunda tahrifin lafzen ve manen yapıldığını söyleyen Mâturîdî⁵²² ise son ilahî kelam olan Kur'an'ın tahrifi ve tebdîlinin söz konusu olamayacağını, çünkü Allah'ın Kur'an'ı bu tarz eylemlerden koruduğunu ifade etmektedir.⁵²³ O, bu düşüncesine “Şüphe yok ki Kur'an'ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız”⁵²⁴ ayetiyle “Ona önünden ve ardından da tutarsızlık gelmez”⁵²⁵ ayetlerini delil getirmiştir.⁵²⁶

Ayrıca Kur'an'nın önceki kitaplarda tahrif olmamış ve değiştirilmeden kalmış kısımlarını tasdik etmekle birlikte şahitlik ve koruyuculuk vasfının da olduğunu söyleyen

⁵¹⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2014, c.I, s. 168.

⁵¹⁸ Mâide 43

"وَكَيْفَ يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَٰئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ"

"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde seni nasıl hakem tayin ediyorlar; bunun ardından da yüz çevirip gidiyorlar. Onlar asla inanmış değildirlir."

⁵¹⁹ Mâide 5/47:

"وَأُوحِيَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ أَنِ اتْلُ مَا أَنزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يُحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ"

"İncil'e tâbi olanlar da Allah'ın onda indirdiği hükümlerle hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların kendileridir."

⁵²⁰ İbn Teymiyye, Takıyiddün, *El-Cevabu's-Sahih Limen Beddele Dine'l-Mesih*, tah. Ali b. Hasan b. Nasır, Darü'l-Asıma, Riyad 1999, c. III, s. 9

⁵²¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, II, 233.

⁵²² Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, IV, 181.

⁵²³ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, VII, 244-245; XIII, 357.

⁵²⁴ Hicr 15/9:

"إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ"

⁵²⁵ Fussilet 41/42:

"لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ"

⁵²⁶ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 368.

Mâturîdî, böylelikle Kur'an'ın önceki kitaplardaki tahrif edilenlerle edilmeyenleri de ayıklamış olduğunu savunmaktadır.⁵²⁷

Tevrat ve İncil'deki tahrifin lafız ve mana yönü olmak üzere iki şekilde gerçekleşebileceğini söyleyen Râzî ise⁵²⁸ Kur'an'ın korunduğu gibi başka hiçbir kitabın korunmadığını belirtir. Ona göre Kur'an'ı değiştirmek ve bozmak üzere birçok Ateist, Yahudi ve Hristiyanın arzuları ve hırslarının bulunmasına rağmen Onun tashifi / kelimelerin yanlış yazılması, tahrifi / harflerin ve kelimelerin yerinin değiştirilmesi ve bozulması Allah'ın va'd ettiği üzere söz konusu olmamış ve olmayacaktır. Ayrıca Râzî, Kur'an'ın her yönden tahriften korunmuş olarak kalmasının onun en büyük mucizelerden biri olduğunu da ifade etmektedir.⁵²⁹

Tahrif meselesi her ilahî kitap için gündeme getirilen ve Allah'ın kelamında değişmezliğin bulunabileceğini çağrıştıran bir konudur. Bu problem zamanımızda dahi güncelliğini korumaktadır.

Aslında diğer din mensuplarının kendi kutsal kitaplarının değişmediğine dair iddiaları, daha ziyade İslam ilahîyatçılarının Kur'an'ın mucizevî yönünü ortaya koymak amacıyla Tevrat ve İncil'in değiştiğine dair anlayışları neticesinde kendini göstermiştir.

Kur'an'ın dışındaki diğer iki kutsal kitabın muhtevalarına baktığımızda Tevrat'ın içeriğinde Hz. Musa sonrası gönderilen peygamberlerin getirdiği mesajları da buluyoruz. Hâlbuki Tevrat Hz. Musa'ya inzal edilmiş bir kitap olduğundan sonraki peygamberlerin mesajlarının yer almaması gerekirdi. Ayrıca Hz. Musa'ya indirilen ve indirildiğinde şüphe olmayan tek mesajın “On Emir / Evamiri Aşere” olduğunda ihtilaf yoktur.

İncil'e gelince bu kutsal kitabın tek olmadığı; Matta, Markos, Yuhanna ve Luka adlarıyla bilinen Hz. İsa'nın havarilerinin bir ürünü olduğu İznik konsiliyle tescil edilmiştir.⁵³⁰ Bu durum da gösteriyor ki İnciller dört farklı şahıs tarafından kaleme alınmış ve hatta bunlar arasındaki tenakuzlar inceleme konusu olmuştur.⁵³¹ Bu bağlamda İncil'in durumunu peygamberimizin sözlerini aktaran İslam külliyatındaki hadislere benzetebiliriz.⁵³² Nasıl ki hadislerde ravilerin güvenilirliği tartışma konusu ise aynı şekilde İncil yazarlarının güvenilirliği de ihtilaf konusudur. Ancak bu durum Kur'an ile diğer vahiy mahsülü olan Tevrat ve İncil'in ifadelerinin tamamen birbirinden farklı

⁵²⁷ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, IV, 243.

⁵²⁸ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, III, 144.

⁵²⁹ Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir*, XIX, 165.

⁵³⁰ Sinanoğlu, Mustafa, “İznik Konsili” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, s.551, ss. 549-552, İstanbul 2001.

⁵³¹ Bkz.Kuzgun, Şaban, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 2000.

⁵³² Tümer, Günay- Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara 2002, s. 286.

olduğu anlamına gelmez. En azından her üç kitapta Allah keliması olup sadece Tevrat ve İncil'in bir kısmının sonraki gelenler tarafından tahrif edildiğini söyleyebiliriz. Buradaki tahrifin miktarı konusunda ise kesin bir söz söylemek mümkün değildir.

Allah keliması olan Kur'an'ın değiştirilmediğine dair pek çok kanıt bulunmaktadır. Öncelikle bizzat Kur'an'ın kendisi değişimi reddetmektedir. Buna ilave olarak ilahî vahiy peygamberimizin emriyle kayıt altına alınmış ve muhafaza edilmiştir. Diğer taraftan Kur'an'ın benzerini yazmaya kalkışan insanlara bizzat vahiy meydan okuyarak Kur'an'ın kendisini hatta bir tek suresinin benzerini getirmelerini istemiş, fakat hiçbir kimse bunu başaramamıştır. Bütün bunlar gösteriyor ki Kur'an Allah kelimasıdır ve hiçbir değişime uğramamıştır.

3.1.6. Sünnetullah / Âdetullah

Sünnetullah ifadesinin kavramlaşma süreci dikkatli bir şekilde incelendiğinde Kura'n'ın nüzulüyle bu kavramın genel manada nedensellik ilkesine bağlı olarak kanuniyet fikrini çağrıştırdığı dile getirilebilir.⁵³³ Hicri III. asırla birlikte felsefi konuların İslam toplumunda tartışılmasıyla birçok felsefi kavram Arapça'ya uyarlanmaya başlamış ve varlık konusuna bağlı olarak ortaya çıkan âlemin işleyişiyle ilgili tartışmalar öncelikli konular arasına girmiştir.⁵³⁴ Daha sonra ise âlemin işleyiş tarzına Allah'ın müdahalesinin olup olmadığı, yani Allah'ın âlem için önceden belirlemiş olduğu kanunlarda bir değişikliğin meydana gelip gelmediği ile bu kanunlara aykırı bir vaka olan mucizenin mümkün olup olmadığı gibi meseleler tartışılır hale gelmiştir. Bu tartışmalarda olaylar arası nedenselliği ifade etmek için olağan, olagelen, alışılmış ve normal anlamlarına gelen adet kelimesi de tercih edilmiştir.⁵³⁵

Mutezilî bir âlim olan Rummânî (ö. 384/994), Kur'an'ın mucize oluşunun bir yönünün de onun nazım bakımından olağanüstü olduğuyla ispat edilebileceğini söylemektedir. O, 'adet' kelimesinin alışlagelen, şimdiye kadar görülen, olağan anlamlarına geldiğini savunarak bu kelimeyi fiziksel kanunlar anlamında kullanmıştır.⁵³⁶

⁵³³ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam*, sad. Sabri Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013, s. 212.

⁵³⁴ Bayrakdar, Mehmet, *İslam Felsefesine Giriş*, TDV Yay., Ankara 2001, s. 76.

⁵³⁵ Özsoy, *Sünnetullah, Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, 67.

⁵³⁶ Rummânî, Ali b. İsa, "en-Nuket fi I'cazi'l-Kur'an", *SelasResail fi icazi'l-Kur'an*, tah. Muhammet Halefullah-Muhammet Z. Selam, Darü'l-Mearif, Kahire 1119, s. 102-103.

Yine Eş'arî bir kelimacı olan Cüveynî'nin de mucizeyi ispatlamaya çalışırken âdet kelimesini tabiat kanunları anlamında Allah'a izafe ederek O'nun kendi âdetini bozmasıyla mucizenin vuku bulduğunu söylemesi,⁵³⁷ bu kavramı tabiat kanunları manasında kullandığını göstermektedir.⁵³⁸ Bu bağlamda Müslüman düşünürler, bir taraftan Allah'ın sünnetinde değişiklik olmadığını sıklıkla vurgulayan âdetlerin karşısında mucizenin varlığı ve hakikati arasında ortaya çıkan tenakuzu gidermeye çalışmışlardır.⁵³⁹

Kur'an'da ise Allah'ın verdiği sözü anlamına gelen kelimetullah ile ilişkilendirilen sünnetullah ifadesi, Allah'ın davranış biçimi anlamında kullanılmaktadır.⁵⁴⁰

Kur'an'ın Sünnetullah kavramının geçtiği ayetlere⁵⁴¹ bakıldığında Allah'ın kendi sünnetinde bir değişimin ve sapmanın olmayacağına vurgu yapıldığı görülür. Allah'ın zaman içerisinde hangi durumlarda nasıl davranacağına ilişkin kendisine ve ilahî tavrın muhatabı olması nedeniyle de insanlığa söz verdiği görülmekte, Allah'ın kendisine ve insanlığa verdiği söz anlamına gelen kelimetullah'ta olduğu gibi kendilerine ayrıcalık bekleyenlere yönelik olarak sünnetullah'ta da bir değişme olmayacağı ifade edilir.⁵⁴²

Sünnetullah meselesinde Allah'ın ezeliliğini vurgulayan Kur'an, bu durumu şöyle tasvir etmektedir: Allah, ezelde âlem merkezli olarak zaman içerisinde nasıl davranacağını belirlemiş ve bu davranış biçimini değiştirmeyeceğine yönelik söz vermiştir. O, tarihin başlamasıyla verdiği söze bağlı kalarak değişmez bir tavır sergilemekte olup bu duruş gelecekte de aynı olacaktır.⁵⁴³ Nitekim Allah'ın sözü tarih yasalarını, sünnetullah da tarihin bu yasalar içerisinde işlemesine karşılık geldiği

⁵³⁷ Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn, *el-Luma fi Kavaidi Ehli's-Sünnet ve'l-Cemaat*, tah. Fevkiye Hüseyin Mahmut, Darü'l-İlmi'l-Kütüb, Beyrut 1987, s. 124.

⁵³⁸ Özsoy, *Sünnetullah, Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, 68.

⁵³⁹ Okşar, Yusuf, *İslam Kelamında Nedensellik ve Adetullah*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), ÇÜSBE, Adana 2008, s. 89.

⁵⁴⁰ İbn Teymiyye, *Mecmu'atu'r-Resail ve'l-Mesa'il*, Darü'l-Ahyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs., c. V, s. 8-15; Özsoy, *Sünnetullah, Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, 132.

⁵⁴¹ Ahzab 33/62:

"سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا"

"Daha önce gelip geçenler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Allah'ın kanununda asla değişme bulamazsın."

Fatır 35/43:

"اسْتَكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَجِئُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا"

"Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için (böyle davranıyorlardı). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. Onlar ancak öncekilere uygulanan kanunu bekliyorlar. Sen Allah'ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın. Sen Allah'ın kanununda hiçbir sapma bulamazsın."

⁵⁴² En'am 6/115; Yunus 10/64.

⁵⁴³ Özsoy, *Sünnetullah, Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, 133.

söylenebilir.⁵⁴⁴ Bu bağlamda sünnetullahın fiilî ve iradevî yönünün olduğu, fiilî yönünün değişmeyeceği vurgulanırken “*Allah yaratılıştta dilediğini arttırır*”⁵⁴⁵ ayetine istinaden sünnetullahın irade yönünün Allah’ın takdirine bağlı olduğu ve insan tarafından tamamen bilinmediği için her an değişebileceği söylenmiştir. Ayrıca ayet bağlamında artacak olanın da sünnetullahın iradeden fiile dönüşü olduğu öne sürülmüştür.⁵⁴⁶

Kur’an’ın sünnetullahın değişmezliğini vurgulamasına rağmen bu kavramın tabiat kanunları şeklinde tanımlanmasına bağlı olarak bazı farklı yaklaşımların varlığından bahsetmek mümkündür. Sünnetullahın değişmezliği ile mucize arasında ortaya çıkan çelişki karşısında bu durumu izah etmek amacıyla sünneti, amme ve hassa şeklinde ikiye ayıranlar olduğu gibi onu tevil ederek izah etmeye çalışanlar da olmuştur.⁵⁴⁷

Bu yorumlardan biri Kur’an’ın sünnetullah ilkesiyle vermek istediği fikrin insanların sünnetullahı değiştiremeyecekleri düşüncesini içermekle beraber Allah’ın da herhangi bir kimsenin hatırına önceden belirlemiş olduğu davranış tarzını değiştirmeyeceğidir.⁵⁴⁸ Çünkü din, âlemde meydana gelen önemli hâdiselerin Allah’ın ezelî ilminde takdir ettiği sünnetullahı göre gerçekleştiğini, bu âlemde olan herşeyin ancak O’nun dilemesiyle var olduğunu ve şekil kazandığını, O’nun iradesi dışında hiçbir hâdisenin meydana gelmediğini söylemektedir.⁵⁴⁹ Bu çerçevede Allah’ın hikmeti, adaleti ve ilmi gereği koyduğu kanunlarda bir değişikliğin olamayacağı gayet aşikârdır.⁵⁵⁰

Allah’ın dilediğini yapma gücüne sahip olarak her an bir işte olması ile zaman içerisinde tutumunun değişmeyeceğini söylemesi birlikte düşünüldüğünde O’nun kurduğu sistemi kararlılıkla devam ettirdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim Allah’ın güç sahibi olması, nizamı bozmasıyla eşdeğer kabul edilmemelidir. Çünkü Allah bu düzenin böyle işlemlerini irade buyurarak bu işleyişi değiştirmeyeceğini va‘d etmiştir ve bu işleyiş Allah’tan başka hiçbir varlık müdalede bulunma hakkına sahip değildir.⁵⁵¹ Bu

⁵⁴⁴ Özsoy, *Sünnetullah, Bir Kur’an İfadesinin Kavramlaşması*, 134.

⁵⁴⁵ Fâtır 35/1:

"وَرَبَّاعٍ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ"

⁵⁴⁶ Öztürk, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, 508.

⁵⁴⁷ Özsoy, *Sünnetullah, Bir Kur’an İfadesinin Kavramlaşması*, 159.

⁵⁴⁸ Özsoy, *Sünnetullah, Bir Kur’an İfadesinin Kavramlaşması*, 161.

⁵⁴⁹ Abduh, Muhammed, *Risaletü't-Tevhid*, Daru İbn Hazm, Beyrut 2001, s. 221-222.

⁵⁵⁰ Güler, İlhami, *Allah’ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014, s. 118.

⁵⁵¹ Fâtır 35/41:

"إِنَّ اللَّهَ يُمِصُّكَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا"

"Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O’ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır."

bakımdan Allah'ın verdiği söze muhalefet etmesinin de bir irade ve kudret meselesi olarak anlaşılması Kur'an'ın meseleye bakışıyla çelişecektir.⁵⁵²

Kur'an'da hem tabiî varlıklar hem tarihte meydana gelmiş olaylar için geçerli olan ilahî kanunlara vurgu yapılarak her iki konuda da sistemin belli bir düzen ve kural çerçevesinde işlediği belirtilir. Bireylerin yaşamı ve ölümü için biyolojik kanunlar bulunduğu gibi toplumların yaşaması ve helakı için de Allah'ın iradesine bağlı sosyal kanunlar mevcuttur. Doğuştan medenî bir varlık olan insan için belirlenmiş sosyal kanunlar için de sünnetullah ifadesi kullanılmaktadır.⁵⁵³

Kur'an'da tabiat kanunları ile sosyal kanunlar arasında bağ kurularak sosyal kanunlara uyulmaması halinde tabiat kanunlarının devreye girip helakı hazırladığına işaret edilmektedir.⁵⁵⁴

Ayrıca ayetlerde bu kanunlar geçmiş milletlerin başından geçen olaylarla ortaya konmakta ve peygamberlerin bu yasaları öğretmek için gönderildiği, bunlara göre yaşayan toplulukların mutluluğa erdiği veya kanunları çiğneyenlerin yok olup gittiği/helak olduğu da haber verilmektedir.⁵⁵⁵

Böylece sünnet kavramının geçtiği insan iradesine konu olan hususlarda insanın eylemlerinin bir sonucu olarak tezahür eden dinî içerikli fert, gurup veya toplum çapındaki ilâhî prensipler vurgulanarak düzenli ve süreklilik arzeden bir şeyin bulunduğu hali aynen sürdürmesi,yani değişmemesi gerektiği dile getirilmiştir. Ayetler bağlamında sünnetullah kavramının kâfirlerle ilgili tehdit ve uyarı, müminleri tebşir ve teselli nitelikli olduğu ve insanın bireysel veya sosyal hayatıyla ilgili ilâhî prensipleri oluşturan sosyal kanunların ve bu kanunlar karşısında Allah'ın ilkeli tutumunun asla değişmeyeceği de ifade edilmektedir.⁵⁵⁶

3.1.7. Fıtratullah

Yarmak, ikiye ayırmak, yaratmak, icat etmek manalarına gelen ve fatr / فطر kökünden isim olan fıtrat kelimesi, yaratılış, belirli kabiliyet, tıynet, tabiat ve huy anlamına gelmekte olup ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, karakterini ve

⁵⁵² Özsoy, *Sünnetullah, Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, 177-178.

⁵⁵³ Çelebi, İlyas, "Sünnetullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, s.159-160, ss. 159-160, İstanbul 2010

⁵⁵⁴ Bkz. İsra 17/77; Feth 48/23.

⁵⁵⁵ Bkz. Al-i İmran 3/152; Hicr 15/13.

⁵⁵⁶ Akçay, "Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah Kavramlarının Anlamlandırılması Üzerine", 361.

henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk durumlarını belirtmek için kullanılır.⁵⁵⁷ Türkçe’de kullanılan fitraten kelimesi de hem âlemin bir bütün olarak Tanrı tarafından yaratılışı gibi fizik evrenin yaratılışıyla, hem de insan, hayvan ve bitkilerle ilgili canlı-cansız bütün varlıkların yaratılışıyla ilgilidir.⁵⁵⁸

Fıtrat, fitr ve fitraten kelimeleri Allah’la ilgili O’na ait bir özelliği ve fiilini ifade etmesi bakımından O’nun yaratma tarzı ve Allah’ın bu yaratma tarzı sonucu ortaya çıkan varlığın sahip olduğu özellik anlamlarını da taşımaktadır.⁵⁵⁹ Nitekim Rum suresi 30. ayette fitrat, Allah’ın insanlar üzerinde yarattığı varlık yapısı, karakter ve değişmez ilkeler anlamında kullanılmış ve bu prensiplerin asla değişmeyeceği vurgulanmıştır.⁵⁶⁰

Fıtrat kavramının genel kabul görececek şekilde ıstılahî tanımı yapılamamış olmakla birlikte “*O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah’ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler*”⁵⁶¹ ayetinden hareketle kavramın “İslam üzere yaratılış, elest’teki ma’rifetullah üzere yaratılış, iman ve küfür üzere yaratılış ve doğuştan İslam dinine yetenekli yaratılış hali” gibi tanımlamaları yapılmıştır.⁵⁶²

Fıtrat’tan maksadın İslam üzere yaratılış olduğunu söyleyen âlimlerin çoğunluğa göre kâfir veya mümin ebeveynden doğan her çocuk, Allah’ın elest bezminde bütün insan zürriyetlerinden aldığı misak çerçevesinde İslam fıtratı üzere doğmakta, bu çocuk buluşmadan önce öldüğü takdirde bu fıtrat üzerine ölmüş olmaktadır.⁵⁶³ Burada İslam fıtratı üzere doğması ifadesiyle de bütün insanlarda yaratılıştan gelen bir olan Allah’a inanma şuuru ile O’na bağlılık ve teslimiyet duygusu kastedilmiştir.⁵⁶⁴

Elest’teki ma’rifetullah üzere yaratılış anlamındaki fıtrat, Allah’ın ilk yaratılıştaki her insan için belirlediği değişmesi mümkün olmayan farklı inanç ve bu inançların karşılığı olan nihaî mutluluk veya bedbahtlık anlamına da gelmektedir.⁵⁶⁵ Bu bağlamda İsfahânî fıtratı, Allah’ın insanların kalplerine yerleştirmiş olduğu imanı tanıma bilinci

⁵⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, III, 632-636.

⁵⁵⁸ Gürpınar, H. Rahmi, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2011, s. 872; Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2003, s. 431.

⁵⁵⁹ Akçay, “Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah Kavramlarının Anlamlandırılması Üzerine”, 362.

⁵⁶⁰ Öztürk, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, , 130.

⁵⁶¹ Rum 30/30:

"فَاقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ"

⁵⁶² Akçay, Mustafa, "İmanın oluşumunda Fıtratın Rolü", *SÜİFD*, 1996, S. I, ss. 273-294, s. 276-277.

⁵⁶³ Takıyuddin es-Subkî'nin fıtratullah meselesiyle ilgili bu bigiyi "*Küllü mevludin Yuledu Ale'l-Fitra*" isimli eserinde zikrettiği aktarılır. Ancak bu eserine ulaşamadığından "*Fetava's-Subkî*" isimli eserinde aynı meseleyi bu yönüyle ele aldığı tespit edilmiştir. Bkz. Subkî, Takıyuddin, *Fetava's-Subkî*, Darü'l-Marife, Beyrut trs., c. II, s. 360-365.

⁵⁶⁴ Akçay, "Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah Kavramlarının Anlamlandırılması Üzerine", 364.

⁵⁶⁵ Hökelekli, Hayati, "Fıtrat", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, s. 47, ss. 47-48, İstanbul 1996.

şeklinde tanımlamakta ve Rum Suresi 30. ayette geçen “fıtratullah” ifadesinin Allah’ı bilme ve tanıma kabiliyetinin insanların kalplerine yerleştirildiğine işaret ettiğini savunmaktadır.⁵⁶⁶

İman ve küfür üzerine yaratılış anlamındaki fıtrattan maksadın Allah’ın Âdem’in neslinden, dünyaya gelmeden önce iman ettiğine dair aldığı ikrar ve misak olduğu söylenmiştir. İslam âlimlerinden bazıları da fıtratı insanların yaratılışındaki iman ve küfürle ilgili ana ilkeler olarak yorumlamış ve insanların saadet veya şekavet, ma’rifet veya inkâr, iman veya küfür üzere yaratılmış olduğunu dile getirmişlerdir.⁵⁶⁷

Hilkati ilk yaratılış, fıtratı ise her insanın yaratılış itibarıyla selim bir halde bulunması ve İslam’ı kabule doğuştan kabiliyetli olması anlamında ele alan Zemahşerî ise Allah’ın bütün insanları tevhid ve İslam dinini kabul edecek, ondan uzaklaşıp kaçmayacak ve onu inkâr etmeyecek bir halde yaratmasının fıtratın anlamı olduğunu söylemiş ve insanların, cinlerden ve insanlardan oluşan şeytanların aldatmasıyla bu fıtrat halinden uzaklaşabileceğini vurgulamıştır.⁵⁶⁸

Kur’an ayetlerine bakıldığında din, halk, fıtrat, hanif, kelimelerinin birbirini tamamladığı ve açıkladığı görülmektedir. Ayrıca fıtrat ve halk kelimeleri Allah’a nispet edilerek O’na özgünlüğü vurgulanmış, din ve hanif kelimesi içlem-kaplam ilişkisi bağlamında birbirlerini nitelerken Allah’ın yaratması ve fıtratı da bu ikisini nitelemiş ve buradaki yaratmanın insanın dinî nitelikli yaratılışı olduğu açıkça belirtilmiştir.⁵⁶⁹

Nitekim söz konusu ayetlerin bütününde kullanılan ifadelerin tamamının din ve inançla ilgili muhtevada oluşu, fıtratın dinî karakterini ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle ayette ifade edilen fıtrat, bunun insanın dinî yaratılışıyla ilgili ilahî bir prensip olup bu tarz yaratmanın Allah tarafından başka bir müdahaleyle değiştirilmeyeceğidir. Böylece insanın dinî yaratılışının değiştirilmemesi prensibinin de bir sünnetullah olduğu gözden irak tutulmamalıdır.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 640.

⁵⁶⁷ Şeyh Saduk, *Kitabu’t-Tevhid*, 330;

⁵⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 830.

⁵⁶⁹ Özen, Saliha, *Fıtrat (Dini Kabiliyet) Kavramının Psikolojik Açılımı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), RTEÜSBE, Rize 2012, s. 50.

⁵⁷⁰ Akçay, “Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah Kavramlarının Anlamlandırılması Üzerine, 367-368.

3.1.8. Sıbgatullah

Sözlükte bir şeyi boyamak anlamına s-b-ğ / صبغ kökünden türeyen sıbğa / صِبْغَة kelimesi, boya ve renk gibi anlamlara gelmekte olup Allah'ın boyası manasındaki sıbgatullah terkihiyle Allah'a yaklaştıran her şeyi kastederek Allah'ın dinî, şeriatı, hilkatı demektir.⁵⁷¹ İsfahânî ise sıbgatullah ifadesinin, Allah'ın insanlarda yarattığı ve diğer varlıklardan ayırıcı bir niteliği ifade eden fitrat kavramıyla aynı anlama geldiğini belirterek Hristiyanların dine yeni giren kişiyi veya bir çocuk doğduğunda onu yedinci günde vaftiz ettiklerini ve bunun bir çeşit boyayla boyama olduğuna inandıklarını aktarmaktadır.⁵⁷²

İslam âlimleri de sıbgatullaha Ehl-i kitabın hak dinin özellikleriyle uyuşmayan inanç ve davranışlarını temsilen Allah'ın dinî, Allah'a iman ve O'nun insan fitratına yerleştirdiği özellik anlamlarını vermişlerdir. Ayrıca onlar bu terkinin Hristiyanların çocuklarını suya batırmak suretiyle vaftiz etmeleriyle temizleyip arındırarak dinlerine dâhil ettiklerini belirtmek için kullandıklarını, ancak onların suyunun ve boyasının insanları temize çıkarmayacağını, bilakis sıbgatullah kelimesinde İslam boyasının insanları temizleyeceği ve huzura kavuşturacağı anlamının olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁷³

Sıbgatullah terkihi Kur'an'da⁵⁷⁴ Allah'ın insan yaratılışına hâkim kıldığı özellik veya varlık yapısını, karakterini ifade etmek için kullanılmıştır.⁵⁷⁵

Ayrıca ayetteki bu terkinin siyak ve sibakı incelendiğinde bu ilahî beyanda Ehl-i kitabın Hz. Peygamber'e ve müminlere karşı asılsız iddialarına cevap verildiği, Allah katında hak dinin özelliklerine dikkat çekildiği ve Hz. Peygamber'in mesajı ile Yahudi, Hristiyan ve müşriklerin dinî söylemlerinin karşılaştırıldığı görülmektedir.⁵⁷⁶

Sıbgatullah meselesi hakkında İslam düşünürleri farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Sünnî inanç sisteminin oluşumunda önemli bir paya sahip olan Mâturîdî, konuyla ilgili görüşleri zikrederken kavramın dinullah, fitratullah, Allah'ın Yahudi ve

⁵⁷¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, V, 398-400.

⁵⁷² Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 475.

⁵⁷³ Sinanoğlu, Mustafa, "Sıbgatullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, s. 85, ss. 85, İstanbul 2009

⁵⁷⁴ Bakara 2/138:

"صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ"

"Allah'ın boyasıyla boyandık. Kim boyası bakımından Allah'tan daha güzeldir? Biz yalnız O'na kulluk ederiz"

⁵⁷⁵ Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, 473.

⁵⁷⁶ Bkz. Bakara 2/135-139.

Hristiyanlara karşı getirdiği hüccetullah ve sünnetullah şeklinde anlaşıldığını söylemiş ve tercih edilenin dinullah olarak ifade olunan İslam olduğunu açıklamıştır.⁵⁷⁷

Yine o, “boyası Allah’ın boyasından daha güzel olan kimdir?” manasındaki beyanın “dinî, sünneti ve kesin delilleri Allah’ınkinden daha güzel olan kimdir?” anlamına geleceğini söyleyerek bu dinî, şaşkınlık ve gaflet içinde bulunup hiçbir kesin delil ve hükme dayanmayan dinlere benzemeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁷⁸

Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcilerinden biri olarak kabul edilen İbn Hazm, sıbğatullah kavramını fitratullahla ilişkilendirerek açıklamış ve iki kelimenin de iman anlamına geldiğini söyleyerek insanların elest bezminden beri bu iman üzere doğduklarını ifade etmiştir.⁵⁷⁹

Mutezilî düşüncenin önemli temsilcilerinden biri olan Zemahşerî de sıbğatullah terkinin “Allah’ın arındırması” manasına geldiğini, çünkü imanın nefisleri temizlediğini belirtmiş ve Hristiyanların vaftiz ayinine atıf yaparak Müslümanların “Allah’a iman ettik, O, benzeri olmayan iman boyası ile bizi boyadı ve manevî kirlere arındırırdı” veya “Allah bizi iman boyası ile boyadı, sizin boyanız ile boyanmadık” şeklinde söylemekle emredildiklerini ifade etmiştir.⁵⁸⁰

Eş’arî ekole mensup olan Fahreddin Râzî ise sıbğatullah ile “fitrat” ve “Allah’ın dinî” anlamları arasında bir anlam yakınlığı bulunduğunu söyleyerek Müslümanların emredildiği fitratın aklî ve şer’î delillerin gerektirdiği bir nitelikte olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca o, bu terkinin “Allah’ın hücceti ve delili” anlamını kabul etmekle birlikte “Allah’ın dinî ve insanın yaratılışına koyduğu fitratı” manasında alınmasının, “dinullah” olarak izah edilmesinden anlam bakımından daha uygun düşeceği kanaatindedir.⁵⁸¹

Genel manada sıbğatullah terki İslamiyet ile Ehl-i kitabın temsil ettiği Yahudilik ve Hristiyanlık arasında fikrî ve dinî bir hesaplama aracı olarak ifade edilmiş olsa da bu kavram İslamî çerçevede Allah katındaki hak din ve O’nun tarafından insan yaratılışına yerleştirilen selim fitrata işaret etmek için kullanılmıştır. Sıbğatullah, Allah’ın, insanoğluna ilahî bir ilke ve kanuniyeti ifade edecek tarza daima aynı dinî özelliğe sahip

⁵⁷⁷ Mâturîdî, *Te’vilatü’l-Kur’an*, I, 254.

⁵⁷⁸ Mâturîdî, *Te’vilatü’l-Kur’an*, I, 254-255.

⁵⁷⁹ İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 386.

⁵⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 99-100.

⁵⁸¹ Râzî, *et-Tefsirü’l-Kebir*, IV, 95-96.

olarak yaratılıştan verdiği bir boya / renk ile renklendirmesidir ki bu da fitrat olarak da anlaşılan fitrî din, yani İslam olmaktadır.⁵⁸²

Sonuç olarak sünnetullah, fitratullah ve sıbğatullah kavramları Kur'anî birer kavram olup bunların ilk ikisinde değişme olmasının muhalliğine vurgu yapılmaktadır. Allah kelamında sünnetullah, fitratullah, va'd ve va'id gibi kavramların kullanılmasının akabinde "tebdîl", "tahvîl", "tağyîr" ve "hulf" gibi ifadelerin yer aldığı dikkat çekmektedir. Bunlar değiştirme, halden hale geçirme, bozma ve cayma gibi anlamlara gelmekle birlikte genel manada farklılaşmayı ifade etmekte olup Allah Teâla bu farklılaşmayı kendi zâtı için olumsuzlamaktadır. Dolayısıyla ister sünnetullah ister fitratullah olsun bunlar doğrudan doğruya Allah'ın irade ve kudretinin âleme yansımından başka bir şey olmayıp müdahalenin tamamen kendisine ait olduğuna vurgu yapar. Öyleyse âlemin yaratılışı ve evrendeki her bir varlığın; örneğin yer ve göklerin, ayın, güneşin, yıldızların, rüzgâr ve yağmurların kısacası kâinat içerisinde küçük veya büyük her türlü varlığın mevcudiyeti ve varlığını devam ettirmesi tamamen bu iki yasa sayesinde mümkün olmaktadır. Bu da gösteriyor ki yasaların değişmesi evrenin ve onun içinde bulunan her şeyin tamamen yokluğunu gerektirecektir.

Sıbğatullaha gelince Kur'an bu terkinin akabinde değişimin muhalliğini belirtmese de değişimin olabileceğine de işaret etmez. Sıbğatullah Allah'ın boyası anlamına geldiğinden O'nun zâtına ait bir değişiklikten söz etmek mümkün değildir. Ancak Allah'ın boyasıyla boyanmak konusunda insanların irade ve kudretinin etkili olması burada olumsuzluğun bulunmamasının bir gerekçesi olabilir. Çünkü yukarıdaki fitratullah ve sünnetullah insanın irade ve tercihiyle şartlanmadığından dolayı Allah'a ait olan bu fiillerin değişmesi de muhaldir. Fakat sıbğatullah böyle değildir. O ilahî yönüyle asla değişmezken insanî yönüyle ve onun tercihiyle değişime uğrayabilmektedir. Buradaki değişim tamamen insanın kendisinde meydana gelmektedir.

3.1.9. Tevbe ve Af

İnsan hem iyilik hem kötülük yapma temayülüne sahip bir varlıktır. Tarihsel süreç içinde insanın günah işleyip daha sonra işlediği günahı nedamet duyarak Allah'tan af, diğer varlıklardan ise özür talebinde bulunması onun genel karakteri haline gelmiştir. Bu gerçek, insanlık var olduğu sürece de değişmeyecektir. Nitekim ilk peygamber ve ilk

⁵⁸² Akçay, "Sünnetullah, Fitratullah, Sıbğatullah Kavramlarının Anlamlandırılması Üzerine", 377.

insan Hz. Âdem ve eşinin yasaklanmış bir davranışta bulunmaları, bu davranış sonucunda cezalandırılmaları ve söz konusu davranıştan pişman olarak af dilemeleri günah-ceza, pişmanlık-af kavramlarının insanlık tarihi ile temellendirildiğinin en açık göstergelerindendir.⁵⁸³ Bu bağlamda insanın işlediği kötülüklerin Allah ile kul arasındaki iman bağına zedeler ve onu her zaman va'dinî ve ahdinî yerine getiren yüce yaratıcıdan uzaklaştırır. İşte bu bağlamda tevbe, bu uzaklaşmaya son verme çabası olarak değerlendirilebilir. Çünkü tevbe, imanın bir tezahürü, bezm-i eleste Allah'a verilen sözün hatırlanması, yapılan ahdin tazelenmesi ve nefsin kirlerden arındırılması çabasıdır.⁵⁸⁴

Kur'an'da tevbe etme hakkının ve ilahî affa mazhar olabilme imkânının bilerek ve inatla değil de cehalet yüzünden kötülük yapan kimseye verildiğine işaret edilmektedir.⁵⁸⁵ Kur'an, günahları için tevbe etmeyen veya tevbe edip daha sonra tevbesini bozarak inkârcı ve günahkâr davranışlarını sürdürenleri şiddetle eleştirmekte ve onları maddî ve manevî cezalarla tehdit ederek korkutmaktadır. Ayrıca o, günahkârların kalbine nüfuz edebilmek için cezbedici va'dlerde bulunarak onları kazanmayı ve psikolojik olarak Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesini amaçlamaktadır. Nitekim Kur'an inananların mükâfatlandırılacaklarını, ahirette cennete gireceklerini ve orada mutlu bir hayat süreceklerini söylerken tehdit ve teşvik metodunu kullanmış ve insanların dinî yaşamını da güvence altına almıştır.⁵⁸⁶

Tevbe ve af müessesesi, günahların affedilmesiyle verilmesi gereken va'îdin / cezanın kaldırılması bakımından va'd ve va'îd meselesiyle bağlantılıdır. Çünkü Allah, insanın ortaya koyduğu zerre miktarı iyilik veya kötülüğün karşılığını göreceğini va'd etmektedir.⁵⁸⁷ Kötülüğün karşılığı olacak cezanın insanın tevbe etmesi yoluyla af edilebilmesi, Allah'ın önceden belirlediği ve haber verdiği cezalandırma sisteminin ortadan kalkması veya değişmesi şeklinde yorumlanabilecektir.⁵⁸⁸ Ancak buradaki değişim kulun iradesi ve Allah'ın dilemesiyle ortaya çıkacağından Allah'ın tevbe karşılığında günahları affetmesi O'nun va'îdinden vazgeçmesi değil, va'dini yerine getirmesi olarak anlaşılmalıdır. Bu çerçevede Mâturîdî, insanın dünya hayatında işlemiş olduğu günah sonrasında yaptığı hatanın farkına vararak kalben pişman olması ve bir

⁵⁸³ Özarslan, Selim, "Kur'an'da Tevbe Kavramına Kelâm Açısından Bir Yaklaşım", *FÜSBD*, Elazığ 2002, c.XII, S. 1, ss. 353-382.

⁵⁸⁴ Topaloğlu, "tövbe", XLI, 280.

⁵⁸⁵ Bkz. Nisâ 4/17; En'âm 6/54; Nahl 16/119.

⁵⁸⁶ Yapıcı, Asım, *İslam'da Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Rolü*, Beyan Yay., İstanbul 1997, s. 83-84.

⁵⁸⁷ Bkz. Zilzal 99 / 7-8.

⁵⁸⁸ Kâdî Abdulcabbâr, *Muhtasar fî Usulî'd-Din*, Darü'l-Hilal, Kahire 1971, s. 262.

daha onu yapmamaya azmetmesi, elini g nahtan çekmesi, diliyle Allah'tan bağışlanma talep etmesi ve bedenen g nahtan uzaklaşması anlamında kullanılan tevbe-i nasuh ile kulun af dilemesi durumunda affedilebileceğini ifade etmektedir.⁵⁸⁹

Tevbe ve af konusu kelim ekollerinden tarafından farklı yorumlanmıştır. Mürcie, Allah'ın büyük günahları tevbe ile bağışlamasının O'nun keremi olup olmadığı konusunda iki fırkaya ayrılmış, bir fırka Allah'ın büyük günahları tevbe ile bağışlamasını O'nun keremine, diğ r fırka ise kulun affedilmesini bağışlanmayı hak kazanması şartına bağlamıştır.⁵⁹⁰

Hakkında va' d bulunan her günahın büyük, bulunmayan günahın da k  k olduğunu iddia eden Mutezile, Allah'ın va' d taraftarlarını ebedî olarak cehenneme sokacağını söylemektedir.⁵⁹¹ Onlar tevbeyi kabul etmenin Allah için vacip olduğu konusunda hemfikirken⁵⁹² tevbenin cezayı d   r p d   rmediğı konusunda kendi içerisinde ihtilaf etmişlerdir.

Bağdat ekolü Allah'ın asilere hak ettiklerini vermesini vacip görerek O'nun cezaları affetmesini caiz görmediklerinden tevbenin cezayı d   rmede etkisinin olmayacağına ve Allah'ın tevbe esnasında lütfuna bağılı olarak cezayı d   receğine inanmaktadırlar.⁵⁹³

Basra ekolü ise tevbenin bizzat kendisinin cezayı d   receğinden günah işleyen kimsenin hak ettiğı cezanın d  mesi için mutlaka tevbe etmesi gerektiğini söyler. Onlar tevbenin cezayı düşürücü olmaması durumunda Allah'ın lütufta bulunmamasının, hatta tevbe eden kişiyi cezalandırmasının iyi olması gerekeceğini,⁵⁹⁴ lakin Allah'ın asileri ceza ile tehdit etmesine istinaden tevbe edenin ve k  k günah i leyeninin cezalandırılmasını va' din kapsamından çıkarılacağı düşüncesine götüreceğinden böyle bir durumun doğru olmayacağını savunmuşlardır.⁵⁹⁵

Ayrıca Mutezile, bir g nahtan tevbe edip sonra o günaha dönen kimsenin bu g nahtan sorumlu tutulup tutulmayacağı konusunda iki fırkaya ayrılmıştır. Birinci fırka tevbe edip dönmüş olduğu g nahtan sorumlu tutulacağını, diğ r fırka ise tevbe etmesi nedeniyle geçmiş olan g nahtan sorumlu tutulamayacağını iddia etmektedir.⁵⁹⁶

⁵⁸⁹ M tur   , *Te'vilatü'l-Kur'an*, XV, 260.

⁵⁹⁰ E 'arî, *Makalatü'l- slamiyyin*, 91.

⁵⁹¹ E 'arî, *Makalatü'l- slamiyyin*, 161.

⁵⁹² Cüveynî, * r ad*, 403; Nesefî, *Bahru'l-Kelam*, 148.

⁵⁹³ K    Abdulcabbâr, * erhu'l-Usuli'l-Hamse*, 644-645.

⁵⁹⁴ K    Abdulcabbâr, * erhu'l-Usuli'l-Hamse*, 789-790.

⁵⁹⁵ K    Abdulcabbâr, * erhu'l-Usuli'l-Hamse*, 663-664.

⁵⁹⁶ E 'arî, *Makalatü'l- slamiyyin*, 160.

Ehl-i Sünnet ise Allah'ın, işlediği bir günah nedeniyle pişman olup bir daha aynı günahı işlememeye karar vermiş bir kimsenin “*kulların tevbesini kabul eden, kötülükleri affeden ve yaptıklarınızı bilen O'dur*”⁵⁹⁷ ayetine istinaden tevbesini kabul edeceğine dair söz verdiğini, ancak bu durumun Allah için bir zorunluluk olmadığı görüşünü kabul etmektedir.⁵⁹⁸ Mutezile, Ehl-i Sünnet'in Allah'ın büyük günah sahiplerini affedebileceği hususuna bağlı olarak O'nun va'idinden dönebileceği söylemini eleştirmiş / kınamıştır. Ancak Nesefî'ye göre onların bu tutumu küstahlıktan başka bir şey değildir.⁵⁹⁹

Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın va'dinde ya da söz vermesinde ahdi bozma söz konusu olamaz, fakat va'idinde, tehdit ve korkutmasında cayma olabilir. Çünkü tehdidin gerçekleşmesi terk etme veya cayma, ahdi bozma anlamına gelmeyeceği gibi bu durum Allah'ın kerem, şeref ve lütufta bulunması demektir. Ayrıca bir günahdan tevbe edip diğer bir günahta ısrar edenin tevbe ettiği günah hakkındaki tevbesinin de Allah'ın, arada zaman bakımından herhangi bir fasıl olmaksızın tevbenin kabulünü va'd etmesi çerçevesinde geçerli olduğu söylenmiştir.⁶⁰⁰

Muhakkik âlimler de affin mümkün olduğunu söyleyerek günahından affedilenin va'id / ilahî tehdit kapsamına girmediğini, Allah'ın affıyla günahkâr kimsenin umumî va'idten tahsis edildiğini savunmuşlardır. Onlara göre tahsis istisna yerine geçtiğinden günahkârlardan bazılarının affedilerek va'id kapsamının dışında tutulması hulf sayılmaz.⁶⁰¹ Bu bağlamda bütün ömrünü günah işleyerek geçiren bir kimsenin işlediği bu günahlar karşısında sergileyeceği tek bir pişmanlık ya da tevbe, onun işlediği bütün haramlar karşısında kazandığı günahları yok edebilecektir.⁶⁰²

Tevbe, va'd ve va'id konusuyla doğrudan bağlantılı bir mesele olup özellikle Allah'ın va'idi olan cezalandırmanın ortadan kalkmasını sağlayan bir ilahî fırsat olarak değerlendirilebilir. Allah insanın hata işleyebilen bir varlık olması nedeniyle iman ettikten sonra hatasının farkına varıp pişmanlık duyması halinde yaptığı hatanın doğurduğu günahı bağışlayabileceğini ifade etmiştir. Belki de bu tevbe Allah'ın günahla ilgili va'dine rağmen insanın dünya hayatındayken duyduğu pişmanlıkla ahiretteki va'idten kurtulmasını sağlayacaktır. Ancak burada kabul edilecek tevbenin pişmanlık

⁵⁹⁷ Şura 42/25:

"وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ"

⁵⁹⁸ Cüveynî, *İrşad*, 403.

⁵⁹⁹ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, 377.

⁶⁰⁰ Pezdevî, *Usulî'd-Din*, 235.

⁶⁰¹ Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidaye fi Usulî'd-Din*, çev. Bekir Topaloğlu (Mâturîdîyye Akaidi), MÜİFV. Yay., İstanbul 2013, s. 161-162.

⁶⁰² Cüveynî, *İrşad*, 391.

üzere bir daha aynı hatayı yapmamaya niyet edilmesiyle değer kazanacağı da unutulmamalıdır.

Allah'ın, kulun hatası karşısında rahmetine istinaden onu affedebileceğini söylemesi Allah'ın va'îdinden döndüğü şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü O, insanı var etmeden af mekanizmasını sistemin içerisine yerleştirmiş olduğundan O'nun kulunun günahlarını tevbe yoluyla bağışlaması O'nun va'îdinden döndüğü anlamına değil, va'dinî yerine getirdiği manasına gelecektir.

Ayrıca Allah'ın “*Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Umulur ki rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar...*”⁶⁰³ ayetinde olduğu gibi “umulur ki” ifadesi tevbenin kabulü hususunda kesinsizliği ifade eder. Bu ise Allah'ın hangi konu olursa olsun kendi irade ve meşietini sınırlamamayı hedeflediğini ifade edebilir.

3.1.10. Şefaât

Suç işleyen birisinin günahlarının bağışlanmasını talep etmek, bir kimseyi iyi ve hoş olan şeylerden faydalandırmak, kötü ve zararlı olan şeylerden de uzaklaştırmak anlamlarında kullanılan şefaât,⁶⁰⁴ kulun dünya hayatında işlemiş olduğu büyük veya küçük günahlarının ahirette Allah'ın veya izin verilen kimselerin aracılığıyla bağışlamasıdır. Bu anlamda İslam âlimleri ahirette şefaatin söz konusu olacağı hususunda görüş birliği içerisinde iken şefaatin kimlere ve ne zaman yapılacağı noktasında ihtilafa düşmüşlerdir.⁶⁰⁵ Onlar bu kavramı, insanın dünyada işlediği kötü fiillere karşılık olarak verilecek cezanın affedilmesi, hafifletilmesi ya da iyi fiiller için verilecek mükâfâtın arttırılması olarak farklı şekillerde yorumlamışlardır.⁶⁰⁶

Mutezilî âlimler, konuyu va'd ve va'îd başlığı altında ele alırken⁶⁰⁷ tevbe etmeden ölen büyük günah sahibi kimselere ahirette şefaatin olmayacağını, şefaatin tevbe eden müminler için olacağını ve mükâfâtın arttırılması şeklinde cennette vuku bulacağını iddia

⁶⁰³ Tahrim 66/8:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَلَىٰ رَبِّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُم سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ..."

⁶⁰⁴ Kâdî Abdalcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 688.

⁶⁰⁵ Kâdî Abdalcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 688.

⁶⁰⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, “Şefaât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, s. 414, ss. 412-415, İstanbul 2010.

⁶⁰⁷ Kâdî Abdalcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 789-790.

etmişlerdir.⁶⁰⁸ Mutezile'ye göre, tevbe eden mü'minler, Mürciye'ye göre ise namaz kılan günahkârlar şefaate erişeceklerdir.⁶⁰⁹

Mutezile'ye göre şefaate inancı, Allah'ın adaleti ile va'd ve va'îdi gereği cezaya müstehak olan kimseyi cezalandırmaması, dolayısıyla günahkârlar hakkındaki sözünün gereğini yerine getirmemesi sonucunu doğurur. Nitekim şefaate, adaletle uyuşmayan bir uygulama olup aynı zamanda va'd ve va'îde de aykırı bir işlemdir. Bu sebeple Mutezile, bir yandan şefaati isbat eden âyetleri tevil etmeye çalışırken diğer yandan şefaatin bulunmadığını ifade eden ayetleri esas almış ve hiç kimsenin ahirette günahkâr kimseler için şefaate ederek onu cezadan kurtaramayacağını,⁶¹⁰ çünkü sevabı hak etmeyeni ödüllendirmenin kabih olduğunu ve mükellefin cennete lütuf olarak giremeyeceğini savunmuştur.⁶¹¹

Ayrıca onlar, cennet veya cehenneme girdikten sonra buralardan çıkışın imkânsız olduğunu, dolayısıyla büyük günah sahibinin cehenneme gittikten sonra oradan çıkmasının Allah'ın va'îdine bağlı olarak mümkün olmadığını iddia etmişlerdir.⁶¹² Bu yaklaşıma göre, büyük günah sahibinin, tevbe dışında başka bir kurtuluş ümidinin kalmadığı ve tevbe etmeden ölen kimsenin şefaate de mazhar olmasının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.⁶¹³

Ehl-i Sünnet âlimleri ise “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar”⁶¹⁴ ayetine istinaden Allah'ın kulları üzerinde tahkimi olduğu gerçeğinden hareketle kullarına azap etmemesinin câiz olduğunu, dilerse onları cezalandıracağını veya affedebileceğini,⁶¹⁵ dolayısıyla büyük günah işleyen müminlere tövbe edip etmemelerine bakılmaksızın şefaate edilebileceğini savunmuşlardır.⁶¹⁶

Bu çerçevede Ehl-i Sünnet, Mutezile'nin büyük günah sahiplerine şefaate edilmesi durumunda Allah'ın va'd ve va'îdine ters düşeceği şeklindeki söyleminin cehalet

⁶⁰⁸ Kâdî Abdulcabbâr, *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, Nşr. Fuad Seyyid, Darü't-Tunusiyye, Tunus 1974, s. 207-208.

⁶⁰⁹ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 789-790.

⁶¹⁰ Abdulhamid, İrfân, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. M. Saim Yeprem, Marifet Yay., İstanbul 1981, s. 108.

⁶¹¹ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 689.

⁶¹² Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 666.

⁶¹³ Taşdelen, Mehmet, Mutezile'de Şefaate Anlayışı, *EÜSBD*, Kayseri 2015, c. V, S. 10, ss.81-101, s. 96.

⁶¹⁴ Nisa 4/48:

"إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا"

⁶¹⁵ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, 368; Âmidî, *Gayetü'l-Meram fî İlmi'l-Kelam*, 265-266.

⁶¹⁶ Nesefî, *Bahru'l-Kelam*, 150.

olduğunu,⁶¹⁷ zira büyük günah işleyen kimseye şefaate edilmesinin ilahî lütuf ve kerem sayesinde gerçekleşeceğini ifade etmiştir.⁶¹⁸

Ayrıca Ehl-i Sünnet, büyük günah işleyen kimselere resullerin, nebilerin ve Allah'ın izin verdiği kimselerin şefaatte bulunabileceğini, bu nedenle de Allah'ın o kulları affederek cennetine koyabileceğini kabul etmektedir.⁶¹⁹

Kur'an'da da kıyamet günü Allah'tan başka hiçbir dost ve şefaatin bulunmayacağı belirtilmekte,⁶²⁰ o gün şefaatin ancak Allah'ın izni ve rızasıyla gerçekleşeceği ve O'nun izni ve rızasına bağlı olarak tevhide benimseyenlere şefaatte bulunulacağı beyan edilmektedir.⁶²¹ Allah'ın ve O'nun izin verdiği kimselerin şefaate etmesiyle⁶²² günahkâr kulun, günahlarının karşılığı olan cezadan kurtulacak veya cezası hafifleyecektir.

Kur'an'daki şefaate ayetlerin geneline bakıldığında Allah'ın ve O'nun izin verdiği kimselerin şefaate hakkı bulunmaktadır. Bu durum hesap gününün mutlak hâkimi olan Allah'ın şefaate etme iznini dilediğine vermesiyle şefaatin tamamen Allah'ın mağfireti, affı ve merhameti çerçevesinde gerçekleşeceğini göstermektedir. Allah'ın şefaate etme yetkisi verdiği kimse de böylece O'nun tarafından onurlandırılmış olmaktadır. Nitekim şefaate etme, Allah'ın mutlak adaletine dayanan yargılamasında Allah'ın kanaatini değiştirmeye yönelik bir şey değildir.⁶²³ Çünkü Hz. Peygamber kendisinin müminlerden büyük günah işleyenlere şefaate edeceğini haber vermektedir. Her ne kadar peygamberlerin ve Allah'ın rızasını kazanan diğer müminlerin Allah'ın iznine bağlı olarak şefaate edeceği söylene de bu hususta Allah'ın adaleti çerçevesinde yaklaşacağını söylemiş ve şefaate etme hususundaki tavrını önceden belirlemiştir. Bu sebeple Allah'ın şefaate etmesinin O'nun va'idinden cayacağı anlamına geldiği düşünülmemelidir.

Diğer taraftan Kur'an'da Allah şefaate ilgili ayetlerin hemen akabinde "Allah dilerse..." ifadesine yer vermektedir. Bu şart, şefaatin bir zorunluluk değil imkân dâhilinde olduğuna işaret eder. Şefaate va'd ve va'id arasında konum farkı bulunmaktadır. Yani şefaate imkân dâhilinde iken va'd ve va'idde bir mecburiyet söz konusudur. Bu

⁶¹⁷ Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *el-İbane an-Usuli'd-Diyane*, Mektebetü Dari'l-Beyan, Mısır 1990, s.163.

⁶¹⁸ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 367-368.

⁶¹⁹ Pezdevî, *Usuli'd-Din*, 166; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, 397.

⁶²⁰ Bkz. Zümer 39/ 43-44.

⁶²¹ Bkz. Zuhuruf 43/86.

⁶²² Bkz. Meryem 19/87.

⁶²³ Özsoy, Ömer – Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, Fecr Yay., Ankara 2016, s. 272.

nedenle şefaât ve Allah'ın kelimâ olan sözlerinde değişmezlik hususunu aynı kategoride değerlendirmek yanlış olacaktır.

3.1.11. Allah'ın Adaletli Olması / Zulmetmemesi

Adalet, yargı ve hesaplaşma ahiret hayatının önemli unsurlarından olup Tanrı'nın varlığını çağrıştıran en önemli argümanlardır. Hristiyan ve mistik akımlar gibi bazı dinî çevrelerin Allah'ın merhametini öne çıkararak adalet, yargı ve hesaplaşmayı basite indirgeme çabaları, zayıflığı ve ahlaksızlığı beraberinde getirmiştir. Hâlbuki Tevrat ve Kur'an sürekli olarak zulüm, haksızlık ve büyüklenmeye karşı Allah'ın intikamını, gazabını, cezasını ve adaletini gündeme getirmiştir. Kur'an'da ortaya konan Allah tasavvuru, Hristiyanlığın adaleti dışlayarak odaklandığı merhameti de kapsayacak şekilde “adaletin Allah'ı” olmasıdır.⁶²⁴

Kur'an-ı Kerim'de adalet sıfatından yoksun olan kişinin dilsiz, aciz ve hiçbir işe yaramayan bir köleye benzetilerek böyle birinin, adalet faziletini kazanmış ve doğru yolu bulmuş olanla bir tutulamayacağı bildirilmiş,⁶²⁵ adaletin bir kemal sıfatı olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda adalet, başkalarının gelişi güzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlak kanununa itaatla gerçekleşen ruhi denge ve ahlakî kemaldır.⁶²⁶

Yine Kur'an'a göre adaletin ölçüsü yahut dayanağı hakkaniyet olduğundan hidayete hak sayesinde ulaşılabileceği gibi adalet de hakka uymakla sağlanır.⁶²⁷ Birçok ayette hak ve adaletin mutlaklığı öylesine vurgulanmıştır ki bizzat Allah'ın ahirette hiçbir haksızlığa mahal vermeyecek şekilde adaletle hükmedeceği ve onun bu Va'dinin kesin olduğu ifade edilmiştir.⁶²⁸

Kur'an'da Allah'ın adaletinden bahsedilirken O'nun adil olmasından daha çok kullarına ve diğer yarattıklarına zulmetmediği ve zulmetmeyeceği ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede “Şüphesiz Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler”⁶²⁹, “Allah zerre kadar bile olsa zulmetmez...”⁶³⁰, “Ahirette

⁶²⁴ Özsoy-Güler, *Konularına Göre Kur'an*, 250.

⁶²⁵ Bkz. Nahl 16/76.

⁶²⁶ Çağrı, “Adalet”, I, 341-342.

⁶²⁷ Bkz. A'raf 7/159.

⁶²⁸ Bkz. Yunus 10/ 54-55; Enbiya 21/47; Zümer 39/69.

⁶²⁹ Yunus10/44:

"إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ"

⁶³⁰ Nisa 4/40:

insanlar kıl kadar da olsa zulme uğratılmaz”⁶³¹, “Allah kullarına hiçbir şekilde zulmedici değildir”⁶³² ve “Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim”⁶³³ ayetlerinde olduğu gibi Kur’an’da zulüm kavramı, adaleti tesis edecek olan zat-ı ilâhiyyeden nefyedilmektedir.⁶³⁴ Yani bu ayetler doğrultusunda Allah’ın asla hiçbir kimseye zulmetmeyeceği konusundaki sözü O’nun va’dinden başka bir şey olmayıp bu konuda herhangi bir değişikliğin olmayacağı söylenebilir.

Ayrıca Allah’ın kimseye zerre kadar zulmetmeyeceği, yapılan iyilikleri eksiltmeyeceği, günah işlemeyen kullarına azap etmeyeceği, bir amaç veya hikmet olmadan kimseye elem vermeyeceği ve hiçbir kulunu günah işlemeye ve kötülük yapmaya zorlamayacağı söylenmektedir.⁶³⁵

İslam âlimleri, Allah’ın olumsuz hiçbir sıfatının bulunmadığı gibi yarattıklarına kötülük yapma veya adaletsiz davranma anlamına gelebilecek her türlü fiilden münezzeh olduğu fikrinde ittifak etmişlerdir. Çünkü zulüm; bilgisizlik ve eksiklik ihtiyaçtan kaynaklanan bir fiildir. Hâlbuki Allah bu tür sıfatlardan uzaktır.⁶³⁶

Bununla birlikte Allah’ın zulme kadir olması, insanları dinî bakımdan sorumlu tutması, onların günah işlemesine iradesinin taalluk etmesi, insanlara ait iyi ve kötü fiilleri yaratması, insanları saptırması ve ahirette kâfir çocuklarına azap edip etmeyeceği gibi konuların Allah’a zulüm isnat etme anlamına gelip gelmediği hususu kelâm ekolleri mensuplarınca tartışılmıştır.⁶³⁷

Ayrıca Allah’ın dinîne inanmayan veya emirlerine karşı gelenlere dünyada ve âhirette vereceği ceza da O’nun adaleti ve fiillerindeki hikmetle bağlantılı biçimde ele alınmış ve inananla inanmayanın, itaat edenle etmeyenin bir veya eşit tutulmamasının ilâhî adalet ve hikmetin gereği olduğu kabul edilmiştir.⁶³⁸

Mutezile’den birçoğu Allah’ın zulme ve yalana kadir olduğunu, ancak bunu yapmayacağını söylemişlerdir. Onlar, “Allah’ın zulmetmesi ve yalan söylemesi

⁶³¹ Nisa 4/77:

"إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ"

⁶³² Enfal 8/51:

"لِمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تَظْلُمُونَ فَتَبَارَكَ"

⁶³³ Kaf 50/29:

"وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَالِمٍ لِّلْعَبِيدِ"

⁶³⁴ Abdalbâkî, *Mu’cemü’l-Müfehres*, 436.

⁶³⁵ Salimî, Ebu’ş-Şekür, *et-Temhid fî Beyanı’t-Tevhid*, tah. Ömer Türkmen, TDV. Yay., Ankara 2017, s. 25.

⁶³⁶ Mâturîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 345-346; Kâdî Abdalcabbâr, *Fadlu’l-İ’tizâl ve Tabakâtü’l-Mu’tezile*, 140

⁶³⁷ Yavuz, “Zulüm”, XLIV, 510.

⁶³⁸ Sinanoğlu, Mustafa, “Ta’dil ve Tecvir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, s. 367, ss. 366-368, İstanbul 2010

"مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلَ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَالِمٍ لِّلْعَبِيدِ"

durumunda ne olurdu?” şeklindeki soruya bunları asla yapmayacağı cevabını vererek bunun salih bir Müslüman hakkında kullanılması nasıl hoş değilse Allah hakkında da kullanılmasının hoş olmayacağı düşüncesini ön plana çıkarmışlardır. Bu bağlamda “O, zulüm yapsaydı” sözü çirkindir. Hatta zulüm etmeyeceğine delalet eden delillerle birlikte zulüm yapmış olsaydı, o zaman da zulüm edeceğine delalet eden deliller olur, böylece Allah’ın zalim olması gerekirdi.⁶³⁹

Mutezilî bir düşünür olan İsa b. Sabih el-Murdar el-Basrî (ö. 226/841), Allah’ın fail-i muhtar olması nedeniyle haksızlık yapabileceğini, o zaman da zalim bir Allah’ın ortaya çıkacağını, ancak O’nun haksızlık yapmayacağına dair delillerin bulunması nedeniyle haksız hiçbir şey yapmayacağını dile getirmiştir.⁶⁴⁰

Ebu’l-Huzeyl el-Allâf (ö. 235/849-850) da Allah’ın zulme, zorbalığa, yalana, zorbalık yapmaya, zulmetmeye ve yalan söylemeye kadir olduğunu, ancak hikmet ve rahmetinden dolayı bunu yapamayacağını ve bunlardan birini yapmasının da muhal olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴¹

İbrahim en-Nazzâm (ö. 231/845) ise Allah’ın insanlar için mümkün olan en iyi şeyi yapacağını, ancak cennetin nimetleri ile cehennem azabını arttırmayacağını ve cehennem eşğinde duran bir çocuğu oraya itemeyeceğini söylemektedir.⁶⁴² Bu bağlamda o, Allah’ın haksızlık yapmayacağı, çünkü kötülük ve yalanın sadece eksikliği olan cisimlerde ortaya çıktığı ve Allah için bu durumun söz konusu olamayacağı, dolayısıyla Allah’ın adil olduğu ve zulüm yapamayacağı kanaatindedir.⁶⁴³

Ali el-Esvârî (ö.245/845) ve Câhız gibi bazı Mutezilî düşünürler Allah’ın zulüm işleyemeyeceğini ve yalan söyleyemeyeceğini,⁶⁴⁴ O’nun ezeli bilgisiyle kudreti çatışır mı sorusunun ise abes olduğunu söylemişlerdir.⁶⁴⁵

Ayrıca Ebu Bekr el-Esamm (ö. 200/816) da Allah’ın soyut anlamda değil de gerçekte zulüm işlemeyeceğini savunurken⁶⁴⁶ Muhammed b. Şebib (ö. 170/786) Allah’ın zulmetmeye, zorbalık yapmaya ve yalan söylemeye kadir olduğunu, fakat zulüm ve yalanın ancak kendisinde eksiklik bulunan kimseden meydana gelebileceğini, fakat Allah için bir eksikliğin söz konusu olamayacağını beyan etmiştir.⁶⁴⁷ O, bu durumu açıklamak

⁶³⁹ Eş’arî, *Makalatü’l-İslamiyyin*, 313.

⁶⁴⁰ Tritton, Arthur Stanley, *İslam Kelamı*, çev. Mehmet Dağ, AÜİF. Yay., Ankara 1983, s. 120.

⁶⁴¹ Eş’arî, *Makalatü’l-İslamiyyin*, 313.

⁶⁴² Bağdâdî, Abdulkadir, *Usulî’l-Din*, Darü’l-Kütübî’l-İlmiye, Beyrut 2002, s. 264.

⁶⁴³ Tritton, *İslam Kelamı*, 93.

⁶⁴⁴ Eş’arî, *Makalatü’l-İslamiyyin*, 312.

⁶⁴⁵ Tritton, *İslam Kelamı*, 125.

⁶⁴⁶ Tritton, *İslam Kelamı*, 127.

⁶⁴⁷ Eş’arî, *Makalatü’l-İslamiyyin*, 313.

için Allah'ın sadece bir eşeğin şu eve girebileceğini söylediği halde o eve bir insan girmesi durumunda bu insanın eşek olacağı anlamına gelmeyeceği örneğini verir.⁶⁴⁸

Bağdat Mutezilesinden Ebu Cafer İskafî (ö. 240/854)'ye göre Allah zulme kadirdir, ancak O'ndan zulüm meydana gelmez. Nitekim kendilerinde akıl bulunan varlıklar ve Allah'ın mahlûkata vermiş olduğu nimetler Allah'ın zulmetmeyeceğine delalet etmektedir. Ona göre zulüm ile zulmün meydana gelmeyeceğini bildiren şeylerin bir arada olması aklen mümkün olmadığından Allah'ın zulmetmeyeceği düşüncesi de aklen sabittir.⁶⁴⁹

Kâdî Abdulcabbâr da Allah'a zulüm isnadında bulunanın küfre girdiğini söyleyerek Allah'ın zulüm sahibi olması durumunda zulme ait olan zem / kötüleme ve istihfaf / hafife alma gibi hükümlerin O'na raci olacağını dile getirmektedir. Nitekim o, Allah'ın bunlardan ve hatta sadece zulüm değil aynı zamanda yalan ve abes gibi bütün çirkin fiillerden münezzeh olduğu kanaatindedir.⁶⁵⁰

Adalet ve zulmün bir arada bulunmasının imakansızlığına istinaden Sünnî kelimcilerin çoğu ise adalet sıfatıyla nitelenen Allah'ın gücü dâhilinde olmasına rağmen iradesiyle zulmü terk ettiği iddiasının da aklen muhal olacağını söylemiş ve Allah hakkında zulmün muhal olduğunu savunmuşlardır.⁶⁵¹

Ayrıca başkasının mülkünde tasarrufta bulunmak suretiyle bir fiil gerçekleştirmenin zulüm olarak anlamlandırılmasına istinaden bütün mülkün sahibinin Allah olması nedeniyle O'nun kendi mülkü üzerinde zulüm işleyemeyeceği kabul edilmiştir.⁶⁵²

Mülkün Allah'a ait olması, insanların ve özellikle müminlerin kardeş olmaları, şahsî servetlerde fakirlerin haklarının bulunması, Allah'ın ihsanı emretmesi gibi prensiplere dayanan ve insanın toplum içindeki iktisadî ve sosyal durumu dikkate alınmaksızın herkese insanca yaşama, temel ihtiyaçlarını sağlama imkânı veren sosyal adalet anlayışında ölçü, dengedir.⁶⁵³ Bu alanlarda eşitliği gözetmek adaletin gereği gibi görünse de buradaki adalet, mutlak bir eşitlik anlamı taşımamaktadır. Nitekim İbn Miskeveyh (ö. 421/1030) de “Bir mühendis az düşünüp az iş yapmasının onun bu durumu, yönetiminde çalışan ve onun çizdiği projeyi uygulayan işçilerin çok çalışmasına

⁶⁴⁸ Tritton, *İslam Kelamı*, 127.

⁶⁴⁹ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, s. 314.

⁶⁵⁰ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 349.

⁶⁵¹ İbn Furek, Muhammed b. Hasan, *Mücerredü'l-Makalat*, tah. Ahmed Abdurrahim Sayih, el-Mektebetü's-Sekafi'd-Dinîyye, Kahire 2005, s. 150.

⁶⁵² Tehânevî, *Keşşâf*, 1152-1153.

⁶⁵³ Karaman, Hayrettin, “Adalet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, s. 343, ss. 343-344, İstanbul 1988.

denk olacağı örneğini vermekte ve adaletin verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade ettiğini belirtmektedir.⁶⁵⁴

Mâturîdî ise bir şeyin bir konumda hikmet, diğer bir konumda sefeh, yine bir konumda adalet, diğerinde zulüm olabileceğine, buna karşın Allah’a bilgisizlik, zulüm ve sefeh gibi olumsuz vasıfların asla ârız olmayacağına dikkat çekmektedir.⁶⁵⁵ Ona göre Allah’ın fiillerindeki bu iki zıt kavramın ayırt edilmesinde beşerî cehalet nedeniyle ferдин kendi düşüncesine göre bir şeyin hikmet veya sefeh, adalet veya zulüm olduğuna hükmetmesi her zaman isabetli olmayabilir. Ayrıca Mâturîdî Allah’ı zulüm, sefeh ve yalanla nitelemenin yanlışlığının akılla da bilineceğini dile getirerek onun bedihî ve istidlâlî olarak bunun çirkinliğine hükmedeceğini söylemiştir.⁶⁵⁶

Netice itibarıyla her ne kadar bazı kalamî meseleler bu bağlamda tartışılrsa da Cenâbı Hakk’ın zulümden münezzeh olduğu ve fiillerinden dolayı O’na zulüm isnat edilemeyeceği inancı naslarla sabittir. Bu sebeple ilâhî fiiller hakkında değerlendirme yapılırken Allah’ın fiillerinin yarattıklarının fiilleriyle mukayese edilmesi oldukça sıkıntılı sonuçlar doğuracaktır.⁶⁵⁷

Bu meyanda bütün varlık ve olayları kuşatan mutlak ve mükemmel bilgiye sahip olmayan insanın bir yönden zulüm ve şer gibi gördüğü fiillerin başka yönlerden bir hikmete dayanması da mümkündür.⁶⁵⁸ Allah hakîm olduğundan O’na ait bütün fiillerin hikmet çerçevesi içinde ele alınması, O’nun yarattıklarına karşı adil olup zulmetmediğinin anlaşılmasında daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Çünkü Allah kelimasında “*Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim*”⁶⁵⁹ buyurarak verdiği sözlerden caymayacağını ve hiç kimseye zulmetmeyeceğini vurgulamaktadır.

3.1.12. Allah’ın İlminde Değişme

Bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek anlamına gelen ilim,⁶⁶⁰ ilahî bir sıfat olması bağlamında “Allah’ın duyular âlemine ve duyuyu ötesine ait bütün nesne ve

⁶⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibu’l-Ahlak*, tah. Ammad Hilali, Menşuratü’l-Cemel, Beyrut 2011, s.341.

⁶⁵⁵ Mâturîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 345.

⁶⁵⁶ Mâturîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 345-346.

⁶⁵⁷ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse*, 312-313.

⁶⁵⁸ Bkz. Bakara 2/216.

⁶⁵⁹ Bkz. Kaf 50/29.

⁶⁶⁰ İsfahanî, *Müfredât*, 580.

olayları bilmesi” olarak tanımlanırken Kur’an’da Allah’ın en mükemmel bir biçimde bilen bir varlık olduğu âlim, habir, şehid, hafız, muhsi ve vasi’ gibi isimlerle ifade edilmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde ilim, zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük-büyük, gizli-açık her şeyi ve her hâdiseyi hakkıyla bilmek manasına gelir.⁶⁶¹ İlim, Allah Te’âlâ’nın zâtı ile kâim ve onun bilinen şeylere taalluku ile her şeyin ve her türlü halin Cenâb-ı Hakk’a ma’lum ve münkeşif olduğu bir sıfattır.⁶⁶²

Kur’an’da Allah’ın ilim sıfatı çok geniş bir alanda kullanılmakta ve çeşitli münasebetlerle onun kapsamına giren birçok nesne ve olaya temas edilmektedir. Örneğin göklerde ve yerde bulunan her şeyi,⁶⁶³ insanların kalplerinde gizledikleri veya açıkladıkları bütün düşünceleri,⁶⁶⁴ yer ve gökte varlık alanına çıkan veya orada mevcut olup da sonradan yok olan her şeyi,⁶⁶⁵ insanların bildiklerini ve bilmediklerini bildiği ifade edilmektedir.⁶⁶⁶

Kur’an’da ilahî bilgi, bazen Allah’ın ezeli ve her şeyi kapsayan bilgisinin yazılı bulunduğu bir kitap veya üzerine yazı yazılan, silinmekten ve değişikliğe uğramaktan korunmuş düzgün satır anlamındaki Levh-i Mahfuz benzetmesiyle ifade edilmektedir. Bu anlatımlardaki amacın Allah’ın bilgisindeki kesinliğin ve O’nun bilgisinin değişmeyeceğinin vurgulanması olduğu söylenebilir.⁶⁶⁷

Ayrıca Levh-i Mahfuzun yer aldığı ayetlerin genel muhtevasına bakıldığında kâinatta meydana gelecek bütün varlık ve olayların bu kitapta yazıldığı anlaşılmaktadır. Yani Levh-i Mahfuz varlığın tümünü düzenleyen genel kanunların bulunduğu bir mahal olarak düşünülebilir.⁶⁶⁸ Gökte ve yerde küçük-büyük bulunan her şey, insanların ecelleri, fertlerin ve milletlerin başına gelecek musibetlerin tamamı Allah’ın ilminde yer almış ve Levh-i Mahfuz denilen bir kütüğe kaydedilmiştir.⁶⁶⁹

Kâinatın maddî ve manevî olgularına ait bilgilerin kendisinde korunmuş halde tespit edilmesi yönüyle Levh-i Mahfuz, özellikle insan fiillerinin kaydedildiği, âlemin

⁶⁶¹ Yavuz, Yusuf Şevki, “İlim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, s. 108, ss. 108-109, İstanbul 2000.

⁶⁶² Lekânî, Abdüsselâm b. İbrâhim, *Cevheretü’l-Tevhîd*, Matbaatü’s-Saade, Mısır 1949, s. 94; İzmirli, İ. Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, 358.

⁶⁶³ Bkz. Neml 27/75.

⁶⁶⁴ Bkz. Taha 20/7.

⁶⁶⁵ Bkz. Sebe 34/2.

⁶⁶⁶ Bkz. Hac 22/76.

⁶⁶⁷ Özsoy-Güler, *Konularına Göre Kur’an*, 59.

⁶⁶⁸ Şahrur, Muhammed, *el-Kitab ve’l-Kur’an Kiraatun Mu’asıra*, Nşr. El-Ahali, Şam trs., s. 80.

⁶⁶⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, “Levh-i Mahfuz” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, s. 151, ss. 151, Ankara 2003.

DNA'sı ve evrenin hafızası olarak kabul edilebilir.⁶⁷⁰ Bu bağlamda O'nun bilgisi dışında bir yaprağın düşmeyeceği, karadaki ve denizdekileri ile yerin karanlıklarında olan tane, yaş ve kuru her şeyin apaçık bir kitapta olması açısından Allah'ın ilmi içerisinde yer aldığı⁶⁷¹ ve yaratılmışların bilgilerinde meydana gelen değişim ve yenilenmede olduğu gibi Allah'ın ilminin ezeli olması nedeniyle herhangi bir değişime uğramayacağı beyan edilmektedir. Nitekim bir şeye ait bir bilgi ve haber bilinenin ve haber verilenin değişmesiyle değişmekte olduğundan değişimi kabul eden şeyin kıdemi de asla düşünülemez.⁶⁷²

İslam âlimleri Allah'ın ilminde değişme olup olmayacağı konusunda farklı izahatlarda bulunmuşlardır. Emevi halifelerinden Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720)'in Allah'ın ezeli ilminin zorunlu olduğunu, maluma tabi olmayacağını ve O'nun ilminde bir değişimin imkânsız olduğunu söylediği aktarılır.⁶⁷³

Cehmiyye'nin kurucusu olan Cehm b. Safvan (ö. 128/745-46) da Allah'ın ilminin hâdis olduğunu, bu sebeple bir varlığı yaratmadan önce onun hakkında bilgi sahibi olmadığını savunur.⁶⁷⁴ O, Cenab-ı Hakk'ın bir şeyi yaratmadan önce bilmeyeceğini söyleyerek önce bilip sonra yaratması halinde ilminin aynı şekilde kalıp kalmayacağını problem oluşturacağı kanaatindedir. Ona göre eğer ilim olduğu gibi kalacaksa ve onda herhangi bir artma olmayacaksa bu da bilgisizlik anlamına gelecektir. Zira gelecekte olacak şeyi bilmek mevcudu bilmekten başkadır. O halde ilim aynı şekilde kalmayacaksa değişmiş olacak, değişen ise yaratılmış olup öncesiz olmayacaktır.⁶⁷⁵

Allah'ın eşyayı oluşundan önce, ezeli olarak bildiğini söyleyen Ebu Hanîfe (ö. 150/767) ise O'nun eşyayı takdir edip oluşturduğunu söylemektedir. Ayrıca o, Allah'ın dilemesinin, ilminin, kazasının, takdirinin ve Levh-i Mahfuz'daki yazısının olmaması halinde dünya ve ahirette hiçbir şeyin meydana gelmeyeceğini, ancak Levh-i Mahfuz'dakilerin hüküm olarak değil vasıf olarak yazılı olduğunu ve O'nun kaza, kader ve dilemek gibi sıfatlarının keyfiyetinin bilinemeyeceğini savunmaktadır. Ona göre Allah yok olanı yokluğu halinde yok olarak ve yarattığı zaman da onun nasıl olacağını; var olanı da varlığı halinde var olarak ve onun yokluğunun da nasıl olacağını bilir. Bu

⁶⁷⁰ Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, MÜİFV. Yay., İstanbul 2009, s. 148; Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, 309.

⁶⁷¹ Bkz. Enam 6/59.

⁶⁷² Râzî, Fahrüddin, *el-Metalibu'l-Aliye mine'l-İlmi'l-İlahi*, tah. Ahmed Hicazî es-Seka, Darü'l-Kütübî'l-Arabi, Beyrut 1987, c. III, s. 205

⁶⁷³ Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, 82.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Telbisü İblis*, Darü'l-Kalem, Beyrut trs., s. 80.

⁶⁷⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 73.

durumların hiçbirisi Allah'ın ilminde bir değişim meydana getirmez. Çünkü değişim ve başkalaşma mahlûklarda meydana gelir. Bu nedenle Allah'ın ilminde herhangi bir değişiklik meydana gelmeksizin veya O'na yeni bir bilgi arız olmaksızın ayakta duranı, ayakta durduğu durumda kâim, oturanı oturma durumunda oturan olarak bilir.⁶⁷⁶

Mutezile'den Cafer b. Harb (ö. 236/850-51) de Allah'ın bildiği bir şeyi ve yapmayacağını söylediği bir şeyi yapabileceğini, olmayacağını bildiği bir şeyin yapacağını bildiği bir şeyin parçası olması halinde bu durumda onun meydana geleceğinin beyanının önceden gelmiş olması gerektiğini söylemektedir.⁶⁷⁷

Ali el-Esvarî ise Allah'ın mümin olmayacağını bildiği bir kimse mümin olabilir mi? şeklindeki soruya “bu kimse sorumlu değildir ve mümin olamaz” cevabını vermiştir. O bu cevapla genel anlamda Allah'ın ne olacağını bildiği ve istediğini yaptığını, özel durumda ise Allah'ın insanlara inanmayı emrettiğini ve bazılarının inanmadığını, ancak bu iki durumu birbiriyle birleştirmenin mümkün olmadığını savunmaktadır.⁶⁷⁸

Yine Mutezile'den Ebu'l-Abbas Muhammed en-Naşî (ö. 293/906) de Allah'ın bir şeyi yapmayacağını bilmesi durumunda o şeyi yapmayacağını ve Allah'ın bildiği dışında bir şey yapmayacağını iddia etmektedir.⁶⁷⁹

Eş'arî de Allah'ın bilgisinin yaratılmamış, ezeli bir bilgi olduğunu, her şeye taalluk ettiğini ve bilinen şeylerdeki değişme ile değişmeyeceğini söylemektedir.⁶⁸⁰ Bu bağlamda Eş'arî, cennete gideceği ezelden takdir edilmiş birinin cehenneme, cehenneme gideceği ezelden takdir edilmiş birinin de cennete gidemeyeceğini savunmaktadır.⁶⁸¹

Allah'ın fiillerinin sağlam ve muhkem olması sebebiyle O'nun ilim sahibi olması gerektiğini söyleyen Eş'arî'nin⁶⁸² bu tezini Gazâlî şöyle açıklamaktadır: “Varlıklar kadîm ve hâdis olmak üzere, iki kısma ayrılırlar. Kadîm O'nun zâtı ve sıfatı olduğuna göre, başkasını bilen bir kimsenin, kendi zâtını ve sıfatlarını daha iyi bilmesi gerekir. Allah'ın kendisinden başkasını bildiği de bilinen bir gerçektir. Çünkü “başkası” teriminden kastedilen, O'nun üstün sanatı, düzenli ve muhkem fiilidir. Bu da Allah'ın ilmine delâlet eder.”⁶⁸³

⁶⁷⁶ Ebu Hanîfe, Nu'man b. Sabit, *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri-el-Fıkhü'l-Ekber*, ter. Mustafa Öz, MÜİFV. Yay., İstanbul 2013, s. 54.

⁶⁷⁷ Tritton, *İslam Kelamı*, 121.

⁶⁷⁸ Tritton, *İslam Kelamı*, 125.

⁶⁷⁹ Tritton, *İslam Kelamı*, 135.

⁶⁸⁰ Şehristânî, *Nihayetü'l-İkdam fi İlmi'l-Kelam*, 209.

⁶⁸¹ Tritton, *İslam Kelamı*, 172.

⁶⁸² Eş'arî, *el-Luma' fi'r-Redd âlâ Ehli'z-Zeyğî ve'l-Bida'*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2000, s. 18-19.

⁶⁸³ Gazâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikad*, 82-83; Yürük, *Şemsü'd-Din Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî'nin Belli Başlı Kelamî Görüşleri (Allah ve İman Anlayışı)*, 141.

Filozofların, Vâcibü'l-Vücûd'un ilim sıfatı hakkındaki görüşleri, kelâmcılarla aralarında uzun tartışmaların meydana gelmesine sebep olmuştur. İslâm filozoflarına göre Allah, küllî eşya ve hâdiseyi bildiği halde, O'nun ilmi, münferid ve cüz'î olan ve daima değişme gösteren cüz'îyyâta, Allah'ın ilminde değişme meydana getireceği için taalluk etmez.⁶⁸⁴

İbn Sînâ (ö. 428/1037) Allah'ın değişen şeyleri bilmesinin, O'nun ilminde değişme meydana getireceğini, ilmin değişmesiyle de zâtın değişmelere mahal olacağını söylemiştir. Hâlbuki Allah'ın zâtı değişmeyi kabul etmez. Ayrıca değişen şeyleri, değişmeyenler vasıtasıyla bilmesini söylemek de Vâcib'e eksikliğin isnad edilmesi demektir.⁶⁸⁵

Kelâmcılara göre, filozofların bu iddiası doğru değildir. Çünkü zamanın teceddüd ve tebeddülü dolayısıyla meydana gelenlerin değişikliğinden, Vâcib'in bir sıfattan diğer bir sıfata değişikliği gerekmez. Meydana gelen şeylerin değişmesi, Allah'ın ilim sıfatını değiştirmez. Değişme, sadece itibârî ve izâfî şeyler olan taalluklarda söz konusudur.⁶⁸⁶

Râzî de, Allah'ın ilmine, O'nun sağlam ve muhkem fiilleriyle istidlâl ettiği gibi,⁶⁸⁷ hayat sıfatı ile muttasıf olmasını da delil olarak zikretmiştir. Allah hayat sıfatıyla muttasıf olduğundan, her şeyi bilmesi mümkündür. O'nun bilgisinin belli birtakım şeylere mahsus olup, diğer bir kısmına şâmil olmaması, bir tahsis edici sebebe ihtiyaç göstereceğinden bu durumda Allah'ın kemâlinin başkasına muhtaç olması dolayısıyla zâtının nâkıs olması gerekir. Öyleyse Allah küllîleri ve cüz'îleri bilir.⁶⁸⁸

Allah'ın ilminde meydana gelecek değişim, bir taraftan O'nun zâtına yönelik değişimi zorunlu kılarken, diğer taraftan O'nun verdiği sözlerin de değişmesini zorunlu hale getireceğinden bu durum merkezi bir problem olarak karşımıza çıkar. Nitekim Allah'ın ilminin değiştiğini söylemek O'nun zâtının hâdis olmasına ve sözlerinden vazgeçebilmesine zemin hazırlayacaktır. Çünkü değişim yaratılmışlara ait bir özellik olduğundan Allah'ın varlıklar hakkındaki bilgisinin değişmesi, Allah'a noksanlık ve acizyet vasıflarının yüklenmesini ve O'nun muhtaç olmasını gündeme getirecektir. Hâlbuki O, ezeli bir ilimle her şeyi yaratmadan önce bilmekte ve her şey O'nun bilgisine tabi olmaktadır. Bu sebeple Allah'ın ilminde değişimin olmayacağını söylemek O'nun

⁶⁸⁴ Türker, Mubahat, *Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe ve Din Münâsebeti*, AÜDTCF Yay., Ankara 1956, s. 202.

⁶⁸⁵ İbn Sina, *en-Necât*, Daru'l-Cil, Beyrut 1992, s. 103; Yürük, İsmail, *Şemsü'd-Din Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri (Allah ve İman Anlayışı)*, 139.

⁶⁸⁶ Sırrı Giridi, *Nakdû'l-Kelâm fî Akâ'id-i'l-İslâm*, Mektebe-i Sanayi Matbaası, Trabzon 1300h., s. 91.

⁶⁸⁷ Râzî, *el-Muhassal*, çev. Hüseyin Atay, Kelâm'a Giriş, AÜİF Yay., Ankara 1978, s. 169-170.

⁶⁸⁸ Râzî, *Me'âlimü Usûli'd-Dîn*, Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, Kahire trs., s. 52.

va‘d ve va‘îdlerinde de bir değişimin olmayacağına delalet edecektir. Dolayısıyla O’nun yarattığı varlıklarda meydana gelen değişim Allah’ın önceden belirlemiş olduğu bir vakıa olup O’nun ilminin, va‘d ve va‘îdin gerçekleşmesine yansıdığı söylenebilir.

3.2. Va‘d ve Va‘îd Bağlamında Allah Kelamında Değişmezlik

Allah’ın sözlerinde değişimin olup olmayacağı meselesi, daha ziyade va‘d ve va‘îd kavramıyla bağlantılıdır. Daha önce gerek Allah’ın ilmi gerek adaleti ve gerekse O’nun kelamını ilgilendiren diğer konular üzerinde değişimin olup olmayacağı hususuna değinmiştik. Burada ise va‘d ve va‘îd bağlamında bir değişimin olup olmadığına temas etmek istiyoruz. Çünkü bu konunun akılla bilinip bilinemeyeceği, ilgili naslarda geçen ifadelerin umumî veya hususî anlamlar ihtiva edip etmedikleri ve Allah’ın iradesi ve kudreti bağlamında sözünden cayma ya da yalan söyleme imkânının olup olmadığı gibi meseleler va‘d ve va‘îdin detayında yer alan problemlerdir.

3.2.1. Va‘d ve Va‘îd’in Aklen Bilinip Bilinemeyeceği Problemi

İslam âlimleri, Va‘d ve va‘îdin akılla mı yoksa vahiyle mi bilineceği konusunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Onlardan bazıları bunların akılla bilinebileceğini savunurken bazıları da nakil olmadan bilinemeyeceğini iddia etmişlerdir. Bu meyanda Eş‘arî, Allah’ın kâfire olan va‘îdin akılla mı yoksa haberle mi bilineceği konusunda Mutezile’nin altı farklı guruba ayrıldığını söyler:

- a. Bazı Mutezilîler küfür veya başka bir büyük günahın tamamına azap edilmesini aklen vacip görürler.
- b. Mutezile’den bir kısmı küfür için azabı vacip görürken diğer günahlar için azabın aklen vacip olmadığını söylemişlerdir.
- c. Bir grup da günahkârın kesintisiz azap görmesi ile itaatkârın azaptan kurtulmuş olması ve günahkârın yok olması ile itaatkârın bâkî olmasında olduğu gibi ayırt edilmesi gereken şeylerin çok olması nedeniyle aklın sadece iyi ve kötüyü, dost ile düşmanı ayırt etmesi vaciptir demişlerdir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁹ Eş‘arî, *Makalatü’l-İslamiyyin*, 161.

d. Günaha maruz kalan kimse affetmediği müddetçe kulun haklarının bağışlanmayacağı görüşünü savunanlar kisası da vacip görmüşlerdir.

e. Abbad b. Süleyman (ö. 250/864) ise af ehlinin ne olursa olsun Allah'ın her günaha karşılık verdiğini, hatta fail ile başkasını birbirinden ayırdığını bildiğini, fakat cezanın ne olduğunu bilmediklerini, çünkü onun haber yoluyla bilinebileceği düşüncesine sahip olduğunu söyler.

f. Mutezilî başka bir gurup da kâfirlerin azabının ancak haber yoluyla bilinebileceğini iddia etmektedir.⁶⁹⁰

İbrahim en-Nazzâm'ın takipçilerinden biri olan Cafer b. Mübeşşir (ö. 234/848-49) din gelmeden önce de küfür sebebiyle cehennemde ceza görmek ve orada ebedî kalmak gibi va'îd hususlarının aklen bilineceğini, Nazzâm'a tabi olan diğer kimseler ise va'îd konusunun ancak nakille bilinebileceğini savunur.⁶⁹¹

Murdar lakaplı İsa b. Sabih de aklın dinî kurallar gelmeden önce bütün hükümleri ve özellikleriyle Allah'ı bilebileceğini, eğer kişi kusur ederek bilip şükretmezse Allah'ın ebedî azabına uğrayacağını ve sürekli cehennemde kalmasının akılla ispatlanabileceğini iddia etmektedir.⁶⁹²

Kâdî Abdulcabbâr Mutezile'nin bir kimsenin cezaya müstehak olmasında ihtilaf olmadığını ve bu durumun aklen bilinebileceğini, ancak sevabın bilinmesinin sem'i olarak mümkün olacağına inandığını söylemektedir. Çünkü Mutezile'ye göre bir kimsenin zina ettiği, şarap içtiği ve hırsızlık yaptığı görüldüğünde o kimsenin cezaya müstehak olduğu kesinleşmiş olmaktadır. Bir kimsenin sevaba müstehak olduğunun ise akıl yoluyla bilinemeyeceği, ancak bazı kimselerin cennet ehlinden olduğuna dair sem'i delilin olduğu durumlarda o kimselerin sevaba müstehak oldukları bilinmektedir. Ayrıca bir kimsenin cennet ve cehennem ehlinden olduğunun bilinmesi de bunun gibidir. Bu düzlemde cehennem ehlinin durumunu bilmenin aklî açıdan mümkün olduğu hususunda ittifak söz konusu iken cennet ehlinin durumunu bilmek için naklî delile ihtiyaç duyulması noktasında ihtilaf yoktur.⁶⁹³

Ebu Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) kişinin sevaba müstehak olarak cennet ehlinden olduğunu bilememesinin sebebinin, üzerine vacip olanı yerine getirdiğini bildiği halde vâcib olanı şu an mı, ikinci bir durumda mı yoksa üçüncü bir durumda mı eda ettiğini

⁶⁹⁰ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 161.

⁶⁹¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 53.

⁶⁹² Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 61.

⁶⁹³ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 801.

bilememesinden dolayı sevaba müstehak olup cennet ehlinde olduğunu bilemeyeceği düşüncesine sahiptir.⁶⁹⁴ Yani bir kimsenin yaptığı eylemin karşılığını hak etme süreci devam ettiğinden dünyada elde edemeyeceği, sevabı hak etmek için taat ve iyilik yapmasının zorunlu olduğu, ancak hakkın sabit olması için ikinci aşama olan teklifin sona ermesinin gerektiği ve üçüncü aşamada ise kişinin yaptığını hak etmesine bağlı olarak ahirette sevabın verilmesi icab ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁹⁵

Mutezile büyük günah işleyenlere yönelik va'îdin ne ile bilineceği hususunda ise üç farklı fırkaya ayrılmıştır:

- a. Ebu Bekr el-Esamm bunun nakil ve akıl yoluyla değil de günahkârların namaz kılanların yanında küfretmesi gibi işledikleri günahlarla bilinebileceğini,
- b. Ebu'l-Huzeyl el-Allâf bunun vahiyle bilinebileceğini,
- c. Hişam el-Fuvatî (ö.218/833) de akılla bilinebileceğini iddia etmiştir.⁶⁹⁶

Mutezile'ye göre Allah'ın va'îdinden dönmesi caiz olmadığı gibi va'dinden dönmesi de caiz değildir ve bu durumu bilmek aklen de mümkündür.⁶⁹⁷ Mutezile ve Hariciler tevbe etmeden ölen büyük günah sahiplerinin ebedî olarak cehennemde kalacaklarını ve bu fırkalardan bazılarının bunun hem aklî hem de naklî olarak bilmenin zorunlu olduğunu, bazılarının ise aklî açıdan zorunlu olmayıp naklî açıdan zorunlu olduğunu savunmaktadırlar.⁶⁹⁸

Mutezile va'd ve va'îdin akılla bilinebileceğini, ancak mükâfatın Allah'ın fazileti, cezanın ise O'nun adaleti gereği olduğunu ve va'd ve va'îd dışında mükâfat ile cezanın Allah için vacip olmadığını savunur. Bağdat Mutezilesinin çoğu ile Basra Mutezilesi, va'îd konusunda değişim olmamak üzere Allah'ın va'îdinden caymayacağını ve kulun fiilleri yerine getirmesi veya terketmesi dışında va'd ve va'îdi hak etmeyeceğini iddia eder.⁶⁹⁹

Ehl-i Sünnet ise va'd ve va'îd konusunun akılla bilinip bilinemeyeceğini müstakil bir başlık altında tartışmamış, konuyu daha çok hüsün ve kubuh bağlamında değerlendirmiştir

⁶⁹⁴ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 801-802.

⁶⁹⁵ Kâdî Abdulcabbâr, *Kitabu'l-Mecmûfi'l-Muhîti't-Teklif*, cem. Muhammed b. Hasan b. Ahmed b. Metteveyh, tah. Jan Peters, Daru'l-Meşrık, Beyrut 1986, c. III, s. 358; Maraz, Hüseyin, Mutezile'de istihkak Teorisi, (Basılmamış doktora tezi) *İÜSBE*, Malatya 2017, s. 128.

⁶⁹⁶ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin*, s. 162-163.

⁶⁹⁷ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, 376-377.

⁶⁹⁸ Âmidî, Seyfüddin, *Ebkaru'l-Efkâr fî Usuli'd-Din*, tah. Ahmed Ferid el-Mezidî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2003, c. III, s. 299.

⁶⁹⁹ Taftazânî, *Şerhu'l-Makasid*, III, 373.

Eş'arî kelimciler hüsün ve kubhun üç anlamı olduğundan bahsederken⁷⁰⁰ bunlardan üçüncüsünün övgü ve sevabın taalluk ettiği fiilin güzel, yerginin ve cezanın taalluk ettiği fiilin çirkin olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca bu durumun aklen değil şer'an bilinebileceğini söyleyen Eş'arîler, bütün fiillerin eşit ve ödüllendirilmeyle cezalandırılmayı gerektirecek özellikten soyutlanmış olduğunu, ancak bunların Şâriin emretmesi ve yasaklamasıyla anlam kazanacağını öne sürmüşlerdir. Şâriin emrettiği fiiller güzel olduğundan O'nun va'di çerçevesinde anlamlandırılacak, yasakladığı fiiller de çirkin olduğundan onun va'îdi kapsamında değer kazanacaktır. Dolayısıyla onlar, iyilik ve kötülüğün karşılığı olan mükâfat ve cezanın akılla değil, ancak vahiyle bilinebileceğini dile getirmişlerdir.⁷⁰¹

İmam Mâturîdî, va'd ve va'îdin akılla bilinip bilinemeyeceği hususunu iki bakış açısıyla değerlendirmektedir:

Birinci yaklaşım günahların kendi özellikleri çerçevesinde farklılık arz etmesi bakımından ele alınmasıdır. Allah, günaha karşılık sadece misliyle ceza vereceğini haber vermektedir. Nitekim şirk gibi bir kötülüğün her türlü günahtan büyük ve cezasının ebedîyyen cehennem olduğu aklî açıdan bilinebilecektir. Nitekim kâfırın, kendisine verilen azaptan kurtulmak için azabının kat kat fazla olmasına rıza göstermesi onun cezasının ebedî olduğunun aklî açıdan bilinmesidir. Eğer büyük günah sahibine, kâfir için takdir edilen cezanın verilmesi durumunda mürtekb-i kebire işlediği kötülükten daha fazla cezaya maruz kalacaktır. Bu da hikmet sınırını aşmak demek olduğundan Allah bundan münezzehtir.⁷⁰²

İkinci bakış açısı ise küfrün özü itibariyle çirkin bir şey olup gönülde yer aldığından zaman zaman işlenen günahlar gibi bir cezalandırılmasının olmayacağını aklen bilinebileceğidir. Zira küfrün yasak dışında kalmaya uygun olmayışı nedeniyle cezasının kalkması ve affedilmesi hikmet açısından isabetli görülmez iken diğer günahların yasak oluşlarının kalkmasıyla cezalarının yürürlük dışında bırakılması aklen mümkün olduğundan, dinî cezaların süreklilik arzetmesi de mümkün hale gelmektedir.

⁷⁰⁰ Hüsün ve kubuh terimleri üç anlamda kullanılmaktadır:

a. Bir şeyin insan doğasına uygun ya da aykırı olması,
b. İlim ve cahillik gibi bir şeyin kâmil ya da eksik bir sıfat taşıması,
c. Bir şeyin hâlihazırda övgüyle, gelecekte ise sevapla ilintili olması ya da dünyada yergiyle, ahirette ise cezayla ilintili olmasıdır. Semerkandî, Şemsüddin, *es-Sahaifü'l-İlahiyye*, tah. Ahmed Abdurrahman eş-Şerif, Mektebetü'l-Felah, Kuveyt 1405/1985, s. 464.

⁷⁰¹ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevakıf*, çev. Ömer Türker, TYEKB Yay., İstanbul 2015, c. III, s. 312; Gölcük, Şerafettin, *Bâkılânî ve İnsan Filleri*, TDV Yay., Ankara 1997, s.266.

⁷⁰² Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, çev. Bekri Topaloğlu, İSAM yay. Ankara 2005, s.468-469.

Ayrıca kâfiri affetmenin, kendisine nimet vereni tanımaması ve kendi tavrını haklı göstermesi nedeniyle yerinde olmayacağı aklen sabittir. Çünkü böyle bir durumun gerçekleşmesi affi zayi etmek ve nimeti boşa çıkarmak anlamına gelecektir. Buna karşılık diğer günahları işleyenler nimet vereni tanımakta, O'nu yüceltmekte ve O'na gönlündeki en büyük yeri tahsis etmekte olduğundan böyle kimselerin affedilmesi mantık açısından mümkün olduğu gibi hikmet bakımından da caizdir.⁷⁰³ Dolayısıyla burada Mâturîdî, Allah'a şirk koşma ve O'nu tanımama sonucunda ortaya çıkacak olan küfür günahına verilecek cezanın Tanrı'yı tanıyan fakat günah işleyen kimsenin günahına karşılık verilecek olan ceza ile aynı olamayacağının aklen bilinebileceğine dikkat çekmektedir. Böylece o, Allah'ın va'îdinin akılla anlaşılabilmesi sonucuna ulaşır.

3.2.2. Va'îd'in Umumiliği ve Hususiliği

Allah'ın ahiret hayatında kullarına dünyada işledikleri fiillere karşın vereceği cezanın kimleri kapsayacağı bilindiği takdirde günah işleyenler hakkında verilecek hükümlerin de hakkaniyete uygun olarak tecelli etmesi mümkün hale gelecektir. Bu bağlamda va'îdin umumî veya hususî olup olmadığı konusundaki yaklaşımları ortaya koymak önem arz etmektedir.

İlk İslam fırkalarından olan Mürcie, Allah'tan gelen ve zahirleri umuma delalet eden haberler konusunda yedi farklı fırkaya ayrılmıştır:

a. Bunlardan ilki hikmet sahibi ve doğru sözlü olan Allah'ın verdiği haberde istisna yapıp yapmamasının tamamen kendisine ait olduğunu, bunun lügat bakımından da inkâr ve yalan olmayacağı aşikâr olduğundan O'nun istisna yapmasa da doğru sözlü olacağını savunmaktadırlar.⁷⁰⁴

b. İkinci gurup ise va'd konusunda istisna olmadığını, ancak va'îdde gizli bir istisnanın bulunduğunu iddia etmişlerdir.

c. Üçüncü gurup, va'din ve va'îdin münferit olması durumunda onun bilgisel yönünün umumî olması gerektiğini öne sürmüştür. Onlara göre va'd ve va'îdin bir arada olması çelişki olduğundan, her ikisinin bir arada gelmesi durumunda birinin diğerinden

⁷⁰³ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid (tercüme)*, 470.

⁷⁰⁴ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 88.

istisna edildiğine yönelik olduğunun bilinmesi gerekir. Yani bu durumda ya va'd va'iddin ya da va'îd va'dden istisna edilmelidir.⁷⁰⁵

d. Dördüncü fırka ise manası özel olduğu halde haberin genel bir ifadeyle gelmesi durumunda va'îdin, haklarında tehdit ayetleri gelen kişi veya guruplardan bazılarına özgü olmasını caiz görmüşlerdir.⁷⁰⁶

e. Beşinci fırka va'îdin ehli kıble için olmadığı, ancak müşrikler için geçerli olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Onlara göre va'd Allah'tan olup bu müminler için vaciptir. Çünkü Allah asla va'dinden dönmez ve affetmek Allah'a daha layıktır. Ayrıca bu gurup şirk ile birlikte amelin fayda vermeyeceğinden hareketle, iman ile birlikte günahın ona zarar vermeyeceğini, dolayısıyla ehli kıbleden hiç kimsenin cehenneme girmeyeceğini öne sürmüşlerdir.⁷⁰⁷

f. Altıncı gurup da Allah'ın sevap vereceğini haber verdiği kimseye onu vereceğini, O'nun keremine istinaden ehli kıbleden ceza vereceğini haber verdiği kimseye ceza vermeyeceğini ve azap etmeyeceğini savunmuşlardır.

g. Son fırka ise Kur'an'ın umuma delalet ettiğinde icma edilenler dışındakilerin özele delalet ettiğini söylemiştir.⁷⁰⁸

Eş'arî, Mutezile'den Ebu Ali el-Cübbâî'nin Allah'ın bir kulunu bir günahtan bağışlayıp başka birine aynı günah nedeniyle azap edebileceğini kabul ettiğini söyleyerek Mutezile'nin çoğunun bu görüşe katılmadığını dile getirmektedir. Onlara göre va'îd kapsamında “*facirler kuşkusuz cehennemdedir*”⁷⁰⁹ ve “*kim zerre miktarı hayır işlemişse onu görür, kim zerre miktarı şer işlemişse onu görür*”⁷¹⁰ ayetlerine istinaden Allah katından umumî olarak gelen haberlerin, haklarında haber gelmiş olan helal ve haram görenlerin oluşturduğu sınıfın tamamını kapsamaması mümkün değildir.⁷¹¹

Ayrıca onların tamamının haberin özel olması veya kendisinden istisna edilmesi caiz değildir. Çünkü haberin mesajı açıktır, istisna ve hususî olma açık değildir. Öyleyse haberle birlikte O'nu tahsis edecek veya aklen tahsisini gerektirecek bir durum olmadıkça genel olarak gelmiş bir haberin özele indirgenmesi caiz olmadığı gibi haberin özel olması ve özel oluşunun haberdan sonra gelmesi de mümkün değildir.⁷¹²

⁷⁰⁵ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 88-89.

⁷⁰⁶ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 89.

⁷⁰⁷ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 89-90.

⁷⁰⁸ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 90.

⁷⁰⁹ İnfitar 82/14:

"وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ"

⁷¹⁰ Bkz. Zilzal 99/7-8.

⁷¹¹ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 162.

⁷¹² Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 162.

Haberin zahirinin umumî ve aklî bakımdan onu tahsis edecek bir karinenin olmadığı durumlar hakkında Mutezile iki guruba ayrılmıştır:

a. Birinci gurup Mutezilîler, Kur'an, icma ve haberlerde tahsisi gerektirecek bir durum olmadığında onun umumî olduğuna hükmedilmesi gerektiğini savunmaktadır.

b. Ebu'l-Huzeyl ve Şehham'ın da içerisinde bulunduğu diğer Mutezilî gurup ise zahiri umumîlik ifade eden bir ayetin tahsis edilmeyeceği ve Allah'ın bilgisi dâhilinde o ayeti tahsis edecek başka bir ayetin yine o ayetle inmesi gerektiği kanaatindedirler. Çünkü Allah, zahiri umumî manalı olan ayetini işiten veya işitmeyen herkesin o ayetin umumî olduğuna hükmetmesini vacip kılmıştır.⁷¹³

Kâdî Abdulcabbâr da Allah'ın kitabında va'îdin umumîliğine istidlal imkânı veren pek çok ayet olduğunu söylemektedir. Tevbe edenin ve küçük günah işleyen kimsenin va'îdin umumîliği kapsamına girebilmesi için Allah'ın günahkâr kimseden cezayı düşürmeyip onu bağışlamaması gerekmektedir. Aksi takdirde cezası düşürülen ve günahı bağışlanan kimse va'îdin umumîliği içerisinde zikredilemez. Bu nedenle tevbe eden ve küçük günah işleyen kimse va'îdin umumîliğinden çıkarılır. Nitekim Abdulcabbâr'a göre Ehl-i Sünnet, Allah'ın af ile günahları işleyen kimsenin günahlarını silmeyi lütfetmesinin hasen olmasını kabul ettiğinden, asilerin ve büyük günah sahiplerinin umum içerisinde girmesini kesin bir şekilde imkânsız görmektedir. Yine o, tehdidin umumuna dâhil olmayı va'din umumuna dâhil olmaya öncellemiştir.⁷¹⁴

Mâturîdî, Mürcie'nin va'd âyetlerini umumî manada almakla Mu'tezile ve Hâricîler'den daha gerçekçi davrandığını belirtmiş ve bunun Allah'ın rahmet, af ve mağfiret sıfatlarına daha uygun düştüğünü söylemiştir.⁷¹⁵ Allah'ın şirk dışındaki bütün günahların affedilebileceğine dair va'di dolayısıyla va'îdin hususîliği daha isabetli görülmüştür. Çünkü va'îdin gerçekleşmesi haramın helâl kılınmasına ve günahı ısrar edilmesine bağlıdır.⁷¹⁶

Ehl-i Sünnet âlimlerinden Bağdâdî (ö. 429/1037) ise İnfitar suresi 13 ve 14. ayetlerde⁷¹⁷ olduğu gibi va'îd ayetlerinin karşısında kesinlikle bir va'd ayetinin olduğunu, va'd ve va'îd ayetlerinin karşı karşıya gelmesi durumunda yapılması gereken şeyin ya va'îd ayetini va'd ayetiyle tahsis etmek ya da ikisinin arasını cem' etmek gerektiğini

⁷¹³ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 162.

⁷¹⁴ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 662-665.

⁷¹⁵ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 425-426.

⁷¹⁶ Kutlu, "Va'd ve Vaid", II, 415.

⁷¹⁷ İnfitar 82/13-14:

"إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ"

"Şüphesiz, iyiler Na'im cennetindedirler. Şüphesiz, günahkârlar da cehennemdedirler."

söylemiştir. Böylece günahkâr bir mümin, ancak günahı oranında cezalandırıldıktan sonra cennete girebilecektir. Aksi halde cennete girdikten sonra cezasını çekmek üzere cehenneme gönderilmesi mümkün olmayacaktır.⁷¹⁸

Ebu'l Muîn en-Neseî (ö. 508/1115), hem va'd hem de va'îd ayetleri umumî siganın dışında varit olduklarından Allah'ın ayetlerinde zıtlık ve çelişki olmadığı için bu ayetlerin umuma uygulanamayacağını söylemekte ve bu konuda çeşitli görüşlerin olduğunu dile getirmektedir. O, Mutezile ve Haricilerin ayetleri sınırlayan bir durum olmadığı müddetçe va'îd ayetlerinin umum için geçerli olduğunu, Mürcie'nin va'd ayetlerinin Allah'ın rahmet, af ve mağfiret sıfatlarına istinaden umumî manada gerçekleşeceğini savunduğunu aktarmaktadır.⁷¹⁹

Ehl-i Sünnet büyük günah sahiplerine azap edilmesi haberlerinin umumî / mutlak olmadığını savunurken, eğer onda sözünden dönme ve yalan söz konusu olursa bu durumda vakıa hakkında haber verenin haberinin de yalan olması gerekecektir. Hâlbuki yalan ise Allah hakkında muhaldir.⁷²⁰

Ayrıca onlara göre Allah'ın büyük günah sahiplerini bağışlamasına yönelik bir tahsis edici sözü bulunmamaktadır. Nitekim umum sigası, konuşanın iradesine bağlı olarak her ferdin kendisinin ve isminin kendisine has olmasında olduğu gibi tahsis edici bir ibare bulunmadıkça lafzın kapsadığı fertlerin tümü için geçerli olur. Çünkü tahsis, umumî va'îde dâhil olmayan ve özel duruma işaret eden bir delil olup bu da ancak umurun hemen peşinde gelen bir delille söz konusu olabilir veya tahsis edici bir delil bulunmayabilir. Delil bulunmadığında ise umurun sigası delilsiz kaldığından ve belli bir müddet geçerli olan hüküm ortadan kalktığından bu durumun tahsis değil nesh olacağı söylenmiştir. Böyle bir durum sadece emir ve nehiyler hakkında düşünülebilir. Haberler ise yalan olma ihtimalini üzerinde barındırdığından onlar hakkında böyle bir durum tasavvur olunamaz. Ayrıca böyle bir durumun Allah hakkında gerçekleşmesi de caiz değildir.⁷²¹

Sabunî (ö. 580/1184) de Ehl-i Sünnet âlimlerinden bazılarının Allah'ın va'îdinden vazgeçmesinin bütün asileri kapsadığını kabul ettiklerini söyler. Ancak onları böyle bir anlayışa götüren sebep, Allah'ın haber verdiği azaptan vazgeçmesinin onlar için bir lütuf

⁷¹⁸ Bağdadi, *Usulî 'd-Din*, 267; Maraz, Hüseyin, *Mutezile 'de istihkak Teorisi*, s. 128.

⁷¹⁹ Neseî, *Tabsiratü 'l-Edille*, II, 377.

⁷²⁰ Neseî, *Tabsiratü 'l-Edille*, II, 382.

⁷²¹ Neseî, *Tabsiratü 'l-Edille*, II, 382-383.

olması anlayışına dayanmaktadır. Bu nedenle Allah'ın kullarını cezalandırmaktan vazgeçmesi O'nun hakkında caizdir.

Buna mukabil Ehl-i Sünnet'in bazı muhakkiklerine göre Allah'ın affetmesi, umumî va'iddeden tahsisde bulunduğu manasına gelir. Tahsis de istisna yerine geçer. Asilerden bazılarının va'id kapsamından istisna edilmesi hulf sayılmadığı gibi bazı tehditlerin tahsis edilmesi de hulf sayılmaz.⁷²²

Netice itibarıyla Allah Teâla va'd ve va'idine dair kelimasında herhangi bir değişiklik veya sözünden cayma gibi bir durumun muhalliğini belirtmesine rağmen O'nun mağfiret sahibi, tevbeleri kabul eden ve günahkâr kullarını affeden bir yaratıcıya işaret etmesi, af dairesinin şümulüne girecek olan kimselerin işlediği günahların umumî veya hususî olup olmadığı tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Biz burada umumîlik ve hususîlik ifadelerini va'id konusuna tahsis ettik. Allah'ın va'dinde umumîlik ve hususîlik şeklinde bir tahsis söz konusu olamaz. Çünkü tahsisin bulunduğunu iddia etmek O'nun kelimasına muhalefet anlamına gelecek, bu da Allah'ın rahmet ve bağışlamasının sınırsızlığına hâlel getirecek, hatta O'nun mutlak iradesini kayıt altına alacaktır.

3.2.3. Allah'ın Sözlerinde Hulf'un İmkânı

Genel manada Allah'ın gelecekle ilgili verdiği haberleri olan va'dleri ve va'idlerinin değişip değişmeyeceği hususu kelamî çerçevede incelendiğinde iki temel yaklaşımın varlığından söz etmek mümkündür. Bu yaklaşımlardan ilki Allah'ın adil olduğunu söyleyerek va'd ve va'idinden dönmesini muhal sayan Mutezile'ye aittir. İkincisi ise Allah'ın va'dinden caymasını mümkün görmeyip sadece va'idinden dönmesini O'nun lütuf ve kerem sahibi olması gibi vasıflarına dayandırarak cevaz veren Ehl-i Sünnet'in tavrıdır. Ancak her bir ekolün mensupları kendi önderlerinin anlayışlarına bağlı bir teori geliştirseler de bu onlar için mutlak ve kesin bir görüş değil, sadece yeni fikirlere açılım sağlaması açısından temel teşkil etmektedir. Zaten hemen tüm inanç konularında her bir ekol az veya çok eklektik bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda Allah'ın va'd ve va'idi hakkında kelam ekollerince ortaya konan temel görüşler, yeri geldiğinde bireysel baza indirgenerek değerlendirilecektir.

⁷²² Sâbûnî, *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*, 161-162.

3.2.3.1. Mutezile'nin Hulf Anlayışı

Usulü'd-din hususunda bilinmesi ve inanılması gereken esasların; *el-Muğnî* isimli eserinde tevhid ve adalet olmak üzere iki, *Muhtasar* adlı eserinde de tevhid, adl, nübüvvat ve şariat olarak dört esastan oluştuğunu söyleyen Kâdî Abdulcabbâr, bunların dışındaki va'd ve va'îd, esma ve ahkâm ile emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerle ilgili anlayışlarını şariat bölümü içerisinde ele almaktadır.⁷²³ Ancak o, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* adlı eserinde ise usulü'd-din'in beş esastan oluştuğunu söylemekte, bunları da tevhid, adl, va'd ve va'îd, el-menzile beyne'l-menziileteyn ve el-emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münker olarak sıralamaktadır.⁷²⁴ Bu da Mutezile'nin tevhid ve adalet anlayışının kendileri için birinci, bunun dışındakilerin ise ikinci derecede önemli esaslar olduğunu çağrıştırmaktadır. Öyleyse Allah'ın verdiği sözden cayıp caymadığını ortaya koyan va'd ve va'îd prensibi i'tizal anlayışında önemli olmakla birlikte birinci derecede yer alan adalet ilkesiyle son derece yakın bir ilişkiye sahiptir. O nedenle biz çalışmamızda daha önce Allah'ın adaleti konusuna geniş yer ayırdık.

Va'd ve va'îd konusunda Allah Teâla'nın itaatkâr kişilere sevap va'd ettiğini, asilere ceza tehdidinde bulunduğunu, va'd ettiği şeyleri muhakkak gerçekleştireceğini ve tehdit ettiklerini cezalandıracağını, Allah'ın va'dinden dönmesinin ve yalan söylemesinin asla caiz olmadığını bilmek gibi hususlar va'd ve va'îd konusunda bilinmesi gereken temel esaslardandır.⁷²⁵

Bu esaslar üzerinde farklı tartışmaların olması nedeniyle en uygun tasnifin *el-Muğnî*'de zikredildiği üzere nübüvvat ve şariat bahislerinin adl içerisine dâhil edilmesidir. Aynı şekilde va'd ve va'îdin esasları da adl prensibi içerisinde yer almaktadır. Çünkü Allah, itaatkârlara sevap va'd ederken asileri de cezalandırma ile tehdit etmektedir. O'nun söylediklerini mutlaka yerine getirmesi, va'd ve va'îdinden asla dönmemesini gerektirir. Sözünden dönmemesi ve yalancı çıkmaması ise O'nun adaleti kapsamında değerlendirilir.⁷²⁶ Mutezile'nin va'd ve va'îd anlayışı, Hasan el-Basrî'den kendilerine miras kalan ahlakî ciddiyeti açıkladığı gibi, Mürcie'nin inanç bağlamında

⁷²³ Bkz. Kâdî Abdulcabbâr, *Muhtasar fî Usuli'd-Din*, 197-201; Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 122-123.

⁷²⁴ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 128-148.

⁷²⁵ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 128-148.

⁷²⁶ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 135-136.

⁷²⁶ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 123.

ahlakî gevşekliğine karşı oluşlarını da ortaya koyar.⁷²⁷ Ayrıca onların konuyla ilgili ahlakî ciddiyetleri, siyasi tavırlarının şekillenmesinde de kendinî gösterir.

Gelecekte birisine bir faydanın ulaşacağını veya birisinden bir zararın geleceğini bildiren habere va'd, zararın dokunacağı yahut bir faydanın kaçırılacağını içeren habere de va'id ismi verilmiştir. Va'd ve va'idin; sözün söylendiği anda fayda ve yarar sağlayacak olması durumunda söz sahibi, va'd eden veya tehditte bulunan konumunda olmayacak, dolayısıyla va'd ve va'id geleceğe yönelik bir bilgi haline gelecektir.⁷²⁸ Bu bağlamda va'd ve va'id konusunda istikbal kavramına mutlaka yer verilmesi gerektiğini söyleyen Kâdî Abdulcabbâr, Allah'ın va'd ve va'idinden kesinlikle caymayacağını söylemektedir. Ona göre Allah'ın va'd ve va'idinde durmaması, verdiği haberin vakıya uygun olmamasını gerektirir. Hâlbuki Kur'an ayetlerinin ifadesi Allah'ın va'd ve va'idi gereği dünyada iyilik yapanları ödüllendirmeyi, kötülük yapanları cezalandırmayı gerektirdiğine vurgu yapmaktadır.⁷²⁹

Kâdî Abdulcabbâr va'd ve va'id konusunda va'd ve va'idin kaynağına karşı çıkarak Allah'ın herhangi bir va'd ve va'idde bulunmadığını söyleyenlerin olduğunu, aslında bunların Hz. Peygamberin nübüvvetine karşı çıktıklarını söylemektedir. O, Müslümanların Allah'ın va'd ve va'idde bulunduğunu Hz. Peygamberin tebliğ ettiği dinin içeriğinden anlaması ve zorunlu olarak bilmesi gerektiğini iddia eder.⁷³⁰

Nitekim kim Allah'ın va'd ve va'idinden döneceğini ve mükelleflerin her türlü sıkıntılarını giderme gibi üzerine vacip olan şeyleri ihlal edebileceğini mümkün görürse o kişinin Allah'ın adalet sıfatını tam olarak anlamadığı veya kavrayamadığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu konuda âlim olanla olmayan arasında herhangi bir fark da yoktur.⁷³¹

Mutezile ile Ehl-i Sünnet'in ayrılma noktalarını Allah'ın va'idinden dönmesini caiz görmesine bağlayan Kâdî Abdulcabbâr, Ehl-i Sünnet'in bu görüşüne şöyle karşı çıkmaktadır: "Allah'ın sözünden dönmesi bir tür yalancılık olup bu da çirkin bir davranıştır. Ancak Allah Teâla kabih olduğunu bildiği bir şeyi yapmaktan münezzehtir."

⁷²⁷ Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Birleşik Yay., İstanbul 1998, s. 283-284.

⁷²⁸ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 134-135.

⁷²⁹ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 135.

⁷³⁰ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 136.

⁷³¹ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 123-124.

olduğu için asla böyle bir iş yapmaz. Nitekim Cenab-ı Hakk'ın “*Benim verdiğim söz ve hüküm değişmez ve ben kullarıma asla zulmetmem*”⁷³² sözü de buna işaret etmektedir.⁷³³

Kâdî Abdulcabbâr'a göre Allah'ın va'îdinden dönmesinin caiz olması durumunda va'd hakkında da cayması mümkün olurdu. Nitekim her iki konuda da yöntem aynıdır. Aynı zamanda o, Ehl-i Sünnet'in va'd ve va'îd arasında fark olduğu iddiasına bağlı olarak va'îdden dönülmesini caiz gören düşüncesine karşılık, durumun asla öyle olmadığını söylemektedir. Ona göre lütuf ve kerem her zaman iyi, kizb de her halükarda kötü görüldüğünden yalan nasıl kerem kabul edilebilecektir.⁷³⁴

Kâdî Abdulcabbâr'ın bu itirazına Allah'ın bazı va'd ve va'îdlerde bulunduğunu ve O'nun bunlardan dönmesi, dolayısıyla yalan söylemesinin caiz olmadığı, ancak va'îdin geneli içinde O'nun açıklamadığı bir şart ve istisnanın bulunmasının caiz olduğu yönünde bir itiraz gelebilir. Kâdî Abdulcabbâr bu itiraza da şöyle cevap verilebileceğini söyler: “Hikmetli söz söyleyen kişinin zahirini kastetmediği bir sözle hitapta bulunarak ifadenin maksadını açıklamaması doğru değildir. Nitekim böyle bir durumda onun bu ifadesi bir bilmece ve muammaya dönüşecektir. Oysa Hâkim ve Kadîm olan Allah için böyle bir nitelendirme caiz değildir.”⁷³⁵

Sözünden dönme, va'îdin geneli hakkında caiz olması durumunda va'din geneli için de mümkün olması gerekecektir. Hatta bu durum emir ve nehiy gibi bütün ilahî hitaplar için mümkün hale gelecektir. Fakat mevcut durumun böyle olmadığı aşikârdır.

Burada emir ve nehiyleri yerine getirme zorunluluğu olduğu, va'îdin teklifle alakalı olmaması nedeniyle tehdidin geneli için böyle bir şeyin söz konusu olmadığı şeklinde bir anlayış iddia edilebilir. Böyle bir itiraza Kâdî Abdulcabbâr, diğer emir ve yasaklarda olduğu gibi va'îdin genelinde kulun üzerine düşen sorumlulukları bulunduğunu, onların muhtevasına inanmakla yükümlü olduğunu ve kulun bunların hilafına inanmamakla sorumlu tutulduğunu söyleyerek karşı çıkmaktadır.⁷³⁶ Ona göre böyle bir durumda Allah'ın açıklamadığı bir şart ve istisna söz konusu olsaydı bu ifadeler muammaya dönüşürdü.⁷³⁷

Mutezile Allah Teâla'nın adil, hâkim, üstü kapalı konuşmayan, görmemezlik yapmayan, va'd ve va'îdinden dönmeyen olduğunu, müminlere va'd ettiği sevabı

⁷³² Bkz. Kaf 50/29.

⁷³³ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 136.

⁷³⁴ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 136.

⁷³⁵ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 136.

⁷³⁶ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 136-137.

⁷³⁷ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 137.

muhakkak ulaştıracağını ve asilere yönelttiği tehditlerin gereğini yapacağını söylemiştir. Allah'ın bu kelamında şart ve istisna yoktur. Eğer olsaydı Allah zaten bunu açıklardı. Çünkü Allah'ın hakîm olması nedeniyle söylediği söz ile onun zahirinin ifade ettiği manayı kastetmemesi caiz değildir.⁷³⁸

Allah'ın buyruklarına uymuş ve işlediği büyük günahlardan tevbe etmiş olarak dünyadan ayrılanlar ahirette sevabı hak ederler. İşlediği büyük gûnahtan dolayı tevbe etmeden ölenler ise cehennemde ebedî olarak kalırlar. Ancak bunların azabı kâfirlerin azabından daha hafif olacaktır.⁷³⁹ Mutezile'nin va'îd anlayışının temelinde Allah'ın ahlakî tutumunun değişmezliğine bağlı olarak cennetine koyduğu bir kimseyi cehennemine, cehennemine koyduğu bir kimseyi de cennetine koymasının muhal olduğu düşüncesinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

Bu bağlamda Mutezile, va'd ve va'îd esası doğrultusunda küfürle beraber itaatın fayda vermediği gibi imanla beraber masiyetin zarar vermeyeceğini söyleyen Mürcie'yi reddetmektedir. Çünkü onlar dünyada işlenen hayır ve şer gibi her fiilin karşılığının görüleceğini, Mürcie'nin görüşlerinin kabul edilmesi durumunda Allah'ın va'd ve va'îdidin bir anlamının bulunmayacağını iddia etmektedir.⁷⁴⁰ Çünkü Allah iyilikleri emretmiş ve karşılığında sevap va'd etmiş; kötülüklerden nehyetmesi ve sakındırmasına rağmen işlendiği takdirde sahibine büyük ceza vereceğini bildirmiştir.⁷⁴¹

Basra Mutezilesinin önemli isimlerinden biri olan Ebu'l-Huzeyl el-Allâf da Allah'ın sözlerinde durması ile ilgili olarak O'nun yapmayacağını söylediği bir şeyi yapabileceğini, ancak hayat ve kudreti ölümle birleştiremeyeceği veya cevheri arazlardan soyutlayamayacağı gibi imkânsız olan şeyleri yapamayacağını söylemektedir.⁷⁴²

Mutezile'nin beş esasına karşı çıkanlar durumlarına göre kâfir, fâsık ve muhti' / hata eden olarak isimlendirilmiştir. Tevhid ilkesine muhalefet ederek Allah hakkında kabul edilmesi gerekeni inkâr, inkâr edilmesi gerekeni de kabul eden kişi kâfirdir. Yani adalet ilkesine karşı gelip zulüm, yalan ve bir takım yalancıların elinde mucize yaratma, babalarının günahları sebebiyle müşrik çocuklarını ahirette cezalandırma, vâcibi ihlal etme gibi kötülükleri ve çirkinlikleri Allah'a izafe eden de kâfir olmaktadır.⁷⁴³

⁷³⁸ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 597-598.

⁷³⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 61.

⁷⁴⁰ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse Giriş*, çev. İlyas Çelebi, TYEKB Yay., İstanbul 2013, c. I, s. 34.

⁷⁴¹ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 457.

⁷⁴² Tritton, *İslam Kelamı*, 87.

⁷⁴³ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 125.

Mutezile va'd ve va'id konusundaki görüşlerine itiraz ederek Allah Teâlâ'nın itaatkâr insanlara sevap va'd etmediğini, asilere de ceza ile tehditte bulunmadığını söyleyenlerin kâfir olduğunu iddia etmektedir. Çünkü böyle bir kişi Hz. Peygamberin tebliğ etmiş olduğu din esaslarından herkesin inanması gereken bir hususu reddetmiş olmaktadır. Zira bu peygamberin getirdiği zaruri olarak bilinen bir husustur. Söz konusu şahıs Allah'ın va'd ve va'idde bulunduğunu, ancak O'nun va'idinde aykırı davranmasının lütfu gereği caiz olduğunu iddia edecek olsa, Allah'a kabih / kötü bir fiil izafe ettiği için kâfir olmaktadır. Ancak ona göre Allah'ın hem va'd hem de va'idde bulunduğunu, dolayısıyla va'd ve va'idinden dönmesinin caiz olmadığını söyleyerek O'nun va'idinin genelinde kendisinin açıklamadığı bazı şartlar ve istisnalar olabileceğini kabul ederse bu kişinin hatalı olduğu kabul edilmektedir.⁷⁴⁴

3.2.3.2. Ehl-i Sünnet Düşüncesinde Allah'ın Sözünden Cayması

Allah'ın va'd ve va'id bağlamında insanlara bildirdiği haberlerde yalan olma veya haberlerde belirtilen mükâfat veya cezadan vazgeçme durumu Eş'arî ve Mâtürîdî başta olmak üzere onların takipçileri tarafından da va'd ve va'id, sevap ve ikab, büyük günah gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Kur'an ayetleri bağlamında Allah'ın rahmetinin herşeyi kuşattığı ifade edildiğinden⁷⁴⁵ Ehl-i Sünnet'in va'id ayetlerine bakışında şirk dışındaki diğer tüm günahlardan tevbe edilmesi durumunda bu günahların Allah tarafından bağışlanabileceği düşüncesi hâkim olmuştur.⁷⁴⁶

Allah'ın va'd ve va'idinden vazgeçmesi konusuna Mutezile'den farklı yaklaşan Ehl-i Sünnet, "Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara cenneti va'detti"⁷⁴⁷ ayetinden hareketle cennet ehlinde olanların cehennemde ebedî kalmasının aklen mümkün olmadığını, çünkü cehennemde ebedî kalışın küfür günahına denk bir ceza olduğunu savunmaktadır.⁷⁴⁸ Bu bağlamda büyük günah işleyenler hakkında ilahî tehdit bulunmasına rağmen bazı günahkârların affedilmesinin ilahî habere yalan karışması anlamına geleceği iddiasını reddeden bazı Ehl-i Sünnet âlimleri, Allah'ın azap haberinin

⁷⁴⁴ Kâdî Abdülcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 125.

⁷⁴⁵ A'raf 7/156:

"...وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ..."

"...Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır..."

⁷⁴⁶ Bkz. Eş'arî, *el-İbane*, 163.

⁷⁴⁷ Tevbe 9/72:

"وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا"

⁷⁴⁸ Sâbûnî, *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*, 161.

bütün asileri kapsadığını, ancak Allah'ın önceden haber verdiği azabından vazgeçmesinin O'nun lütfü gereği caiz olduğunu söylemişlerdir.⁷⁴⁹ Onlar Allah'ın kerim olması nedeniyle va'îdinî terk ederek fazilet, kerem ve lütuf gösterebileceğini kabul etmişlerdir.⁷⁵⁰

Ehl-i Sünnet, Mutezile'nin Allah'ın va'îdinden dönmeyeceği şeklindeki yaklaşımının yanlış olduğunu, çünkü O'nun “*Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bunun dışında dilediğini bağışlar*”⁷⁵¹ ayetine istinaden şirk dışındaki günahlardan dilediğini bağışlayabileceğini ve günahları bağışlamasının cezalandırma sözünden döndüğü anlamına gelmeyeceğini, aksine O'nun bir keremi ve iyiliği olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer. Onlara göre asıl mesele Allah'ın sevap verecekken bundan vazgeçmesi olacaktır, ancak böyle bir durum kerem ve iyilik olarak değil, aşağılama olarak kabul edilebileceğinden Allah'ın böyle bir şey yapması söz konusu olamaz.⁷⁵²

Ehl-i Sünnet, mükâfatın ne kesin bir hak ne de kesin bir karşılık olmadığını söyleyerek onun Allah'ın lütfü ve adaleti gereği gerçekleşeceğini, çünkü cezanın zorunlu olmadığını iddia etmiştir. Nitekim Allah'ın söz verdiği mükâfat ve gerçekleştireceğini haber verdiği ceza konusunda O'nun sözünün hak olduğu ve va'îdinî yerine getireceği ifade edilir. Çünkü her şeyi yaratan Allah için bir şeyi zorunlu tutmak mümkün değildir.⁷⁵³

Bağdâdî de va'dde durmanın gerekliliği ile va'îdden dönmenin kerem olduğu hususunu şu örnekle açıklar: Amr b. Ubeyd el-Kaderî (ö. 144/761), müminlerden isyankâr olanların cehennemde sürekli kalacakları şeklindeki düşüncesini desteklemek için Ebu Amr b. el-Ala (ö. 154/771)'ya va'd ve va'îdin Allah'tan geldiğini ve Allah'ın va'd ve va'îdinî yerine getireceğini söylemiştir. Ebu Amr el-Ala bu görüşü; Arapların kerim olanı, birini tehdit ettiğinde onu bağışladığını, söz verdiği sözünü yerine getirdiğini ve tehdit ederken bağışlamasının da övgü sebebi olduğunu söyler. Bunu da “şüphesiz ki ben, onu ister tehdit edeyim ister va'dde bulunayım; tehdidimden döner sözümü tutarım” demek suretiyle ifade ettiğini, çünkü böyle bir durumun Araplar arasında kötü bir huy olarak değil büyük bir kerem olarak bilindiğini dile getirmiştir.⁷⁵⁴

⁷⁴⁹ Sâbûnî, *el-Bidaye fî Usulî'd-Din*, 161-162.

⁷⁵⁰ Pezdevî, *Usulî'd-Din*, 141.

⁷⁵¹ Nisa 4/116:

"إِنَّ اللَّهَ لَا يُغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا"

⁷⁵² Nesefî, *Bahrü'l-Kelam*, 143

⁷⁵³ Cüveynî, *İrşad*, 381.

⁷⁵⁴ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 285.

Ebu'l-Muîn en-Nesefî de Ehl-i Sünnet'ten Eş'arî ve taraftarlarının Allah'ın va'îdinden dönmesinin lütfu gereği mümkün olduğunu, va'dinden dönmesinin ise adaletsizlik olacağını savunduğunu söyler. Ayrıca o, Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunun, yalanın gelecekle ilgili olmayıp geçmişle ilgili olduğunu ve dolayısıyla Allah'ın va'îdinden değil, va'dinden caymasının kötülük sayılacağını savunduğunu ifade eder.⁷⁵⁵

Âmidî (ö. 631/1233) ise va'd ayetlerinin va'îd ayetlerine göre daha fazla olduğunu ve daha fazla te'kit içerdiğini söyleyerek va'îd ayetleri üzerinde yorum yapmanın va'd ayetleri hakkında yorum yapmaya göre daha öncelikli olması gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca bir şairin “*va'd ve va'îdde bulunduğumda sözümü yerine getiririm, ancak tehdidimden vazgeçerim*” dediğini aktaran Âmidî, va'd ayetlerinden dönmenin kabih, va'îd ayetlerinden dönmenin kerem olduğunu ve bu hususun aklen bilinebileceğini savunmaktadır. Nitekim va'd ayetlerinin rahmete delalet, va'îd ayetlerinin de gazaba işaret ettiğini ve Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiğini söylemektedir.⁷⁵⁶

Ehl-i Sünnet; sevabı, Allah'ın fazlı olarak değerlendirdiği ve bunu kullarına va'd ettiğini, herhangi bir zorunluluk olmadan bu va'dine vefa göstereceğini, nitekim va'dinden dönmenin kendisi için bir eksiklik olacağını iddia etmektedir. Onlar günah işleyen kimseyi cezalandırmasının Allah'ın adaleti gereği olduğunu söylemişlerdir. Çünkü her şeyin sahibi O'dur ve mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Dolayısıyla af Allah'ın fazlı olduğundan isterse günahı miktarı onu cezalandırabilir, isterse azabı affedip bu cezayı ondan kaldırabilir. Ayrıca akıl, tehditten dönmeyi bir eksiklik olarak görmez ve af etmeyi över.⁷⁵⁷

Ancak bazı muhakkik âlimler, Allah'ın ne va'dinden ne de va'îdinden vazgeçmesinin mümkün olmayacağı görüşünü savunmuşlardır. Onlara göre Allah'ın mükâfat ve ceza haberinden cayması durumunda hükmünü de değiştirmesi gerekecektir. Hâlbuki Allah “*benim katımda söz değiştirilmez*”⁷⁵⁸ buyurmuş, “*senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar, Allah va'îdinden asla caymaz*”⁷⁵⁹ ayetine dayanarak Kur'an'ın birçok yerinde va'îdin de va'dile ifade etmiş ve kendisinde asla hulfun / caymanın söz konusu olmayacağını söylemiştir. Aynı zamanda muhakkik âlimlerin affın mümkün

⁷⁵⁵ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, 385.

⁷⁵⁶ Âmidî, *Ebkaru'l-Efkâr fi Usuli'd-Din*, III, 296.

⁷⁵⁷ İcî, *el-Mevakıf fi İlmi'l-Kelam*, 378.

⁷⁵⁸ Bkz. Kaf 50/29.

⁷⁵⁹ Bkz. Hac 22/47.

olmasına hükmettiklerini söylemeleri, onların affedilen azabın ilahî tehdidin kapsamına girmediğine inandıklarından dolayıdır.⁷⁶⁰

Allah'ın, Hz Peygambere Kur'an'ı emir ve yasaklarını, va'd ve va'idini açıklamak için indirdiğini söyleyen Ömer en-Neseî (ö. 537/1142),⁷⁶¹ cennetliklerin bazen cehenneme, cehennemliklerin de bazen cennete gidebileceğini, ancak değişimin saadet ve şekavet bağlamında dünyada iken kulun tercihiyle gerçekleşebileceğini, Allah'ın haber verdiği saadet ve şekavet üzerinde herhangi bir değişimin olmayacağını vurgulamaktadır.⁷⁶²

Ehl-i Sünnet'in önemli temsilcilerinden biri olan Taftazânî (ö. 792/1390), mükâfatın fazilet, cezanın ise adalet gereği gerçekleşeceğini, mükâfat ve cezanın va'd ve va'id olması dışında Allah için zorunlu olmadığını savunur. Mutezile'nin va'd ve va'id konusunda Allah'ın sözlerinden vazgeçmeyeceği iddiası bazı yönlerden kabul edilemez. Öncelikle va'd ve va'id meselesinde olduğu gibi Allah'ın herşeyin sahibi olması ve her şeye güç yetirebilmesi bağlamında O'na herhangi bir zorunluluk yüklenemez. Ayrıca kulun taatlerini arttırması durumunda bile Allah'ın fazlı ve keremi olmaması durumunda kendisine verilen nimetler karşısında yeterli taati asla yerine getiremez.⁷⁶³ Yani kulun, yerine getirdiği taatler karşılığında kurtuluşa ermesi mümkün değildir.

Netice itibariyle Ehl-i Sünnet âlimleri, Allah'ın va'd ve va'idinden vazgeçip geçmeyeceği hususunda iki farklı anlayışa sahiptirler. Birincisi Allah'ın va'dinden caymasının kendi üzerinde bir zorunluluk olmaksızın muhal olduğunu, fakat va'idinden dönmesinin de rahmetine, lütfuna ve keremine bağlı olarak dilediği kimseyi affederek mümkün olabileceğidir. Çünkü Allah'ın vermiş olduğu sözünün mutlaka yerine getirilmesi gerektiği inancı bir taraftan günahkâr kulların cezalarının affedilmesine imkân tanıyan tevbe ve af müessesesini ortadan kaldıracak, diğer taraftan da Allah'ın mutlak irade ve kudretini kayıt altına alma ve sınırlama anlamına gelecektir. Allah mülkünde sonsuz tasarrufa sahiptir. O, bu tasarruf hakkını genel manada rahmeti üzerine bina ettiğini haber vererek takdirini bir sistem dâhilinde kullanacağını bildirmiştir.

⁷⁶⁰ Sâbûnî, *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*, 161.

⁷⁶¹ Neseî, Ömer, *Metnu'l-Akaid*, Fazilet Neşriyat, İstanbul trs., s.9. Ayrıca burada Neseî'nin Ehl-i Sünnet'in Allah'ın va'idinden caymasının mümkün olabileceği anlayışında diğer birçok konuda olduğu gibi görünenden hareketle görünmeyen üzerine kıyas / kıyas bi's-şahid ale'l-gaib şeklinde bir metodu uyguladığını görmekteyiz. Ancak buradaki karşılaştırma Arapların dil kuralları çerçevesinde kendisini göstermektedir. Nitekim bu yanlış bir yaklaşım olmayıp hemen hemen tüm kelimeler tarafından başvuru bir yöntemdir.

⁷⁶² Neseî, *Metnu'l-Akaid*, 8.

⁷⁶³ Taftazânî, *Şerhu'l-Makasid*, III, 373-374.

İkincisi ise Allah'ın va'dve va'îdinden caymasının asla mümkün olmadığı şeklindedir. Allah Teala'nın va'dinde herhangi bir değişiklik olmasının imkânsızlığı zaten kendisi tarafından dile getirilmiştir. Dolayısıyla va'dinden dönmesi gibi bir durum kesinlikle söz konusu olamaz. Bununla birlikte onlar Allah'ın va'îdinî de va'd olarak değerlendirdiklerinden onlara göre bu husus da va'd gibi olup Allah'ın va'îdinî de değiştirmesi söz konusu olamaz. Fakat bu anlayış tevbe ve af müessesesinin varlığını nasıl açıklayabilecektir? Onlara göre Allah'ın tevbe olsun veya olmasın affedebileceği günahlar va'd ve va'îd kapsamına girmemektedir. Böylece günahı işleyen kimsenin cezası va'îd kapsamının dışına çıkarılmakta ve bu ceza tahsis edilmiş olmaktadır.

SONUÇ

1. Sonuç

Allah insanlara doğru yolu bulmaları için müjde ve uyarılarda bulunmak adına elçiler ve kitaplar göndermiştir. Peygamberler de hayatları boyunca Allah'ın mesajını insanlara iletmiş, kendilerini yalanlayan ve Allah'ı tanımayanlarla mücadele etmişlerdir. Tanrı bu inançta olan kimselere elim bir azap tehdidinde bulunmuştur. Bunu yanında Allah'ın elçileri vasıtasıyla göndermiş olduğu kitapları gerek metin gerekse mana itibarıyla değiştirenler için de elim bir azabın bulunduğunu haber vermiştir. Böylece Allah'ın kelamının insanlar tarafından tahrif edilebileceği ve manasının değiştirilebileceği aşikâr hale gelmektedir.

Ancak bizim araştırmamız Allah'ın kendisinin kıyamete kadar muhafaza edeceği kelamında bizzat kendi vermiş olduğu sözlerden cayıp caymayacağı veya sözlerini değiştirip değiştirmeyeceğinin tespitine ve bu konuda kelamî ekollerin anlayışlarını irdelemeye ve değerlendirmeye yönelik olacaktır. Bu bağlamda aklımıza gelen ilk husus va'd ve va'îd problemidir.

Allah, insanla ahitleşmesinden sonra onun fitratına uygun bazı kanunlar belirlemiş, bu kanunlara kendisinin ve ahitleştiği insanın riayet etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca kendisinin her şeyin sahibi olduğunu ifade etmesine rağmen verdiği sözleri yerine getireceğinden şüphe duyulamayacağını örneklerle beyan etmiştir. İnsanlar için sözlerini yerine getirip getirmemeleri duruma bağlı olarak mükâfat ve cezanın söz konusu olacağının da haberini vermiştir. Allah'a verilen sözü unutarak iman etmeyen veya iman ettiği halde şeytanın vesveseleri karşısında nefesine uyarak birtakım günahlar işleyen kimselerin pişmanlık duyarak tevbe etmesi ve bir daha aynı hatayı işlememeye azmetmesiyle cezalarının bağışlanabileceğini de müjdelemiştir.

İslam düşünce tarihinde bu probleme ilk defa işaret eden ve konuyu gündemine alan ekolün Mutezile olduğu bilinmektedir. Hatta onlar bu meseleyi alelade bir inanç problemi olmasının ötesinde daha da önemli bir hale getirerek kendi beş esası içerisinde adalet prensibine bağlı ikinci derecede önemli bir inanç lkesi olarak değerlendirmişlerdir. Böylece el-va'd ve'l-va'îd, bir kelamî terminoloji olarak Mutezile düşüncesinde gelişmiş, onun en temel beş esası içerisinde yerini almıştır.

Buna karşın Sünnî kelimciler va'd ve va'îdi belki de Mutezile'nin şiddetle vurgu yaparak ön plana çıkarmasını örtbas etmek gayesiyle iman ve ona taalluk eden konular içerisinde basit bir şekilde geçiştirmeye çalışmıştır. Bu nedenle Sünnî kelim kaynaklarında konuyla ilgili materyaller yeterli değildir.

Mutezile öncesi fikrî hareketler içerisinde va'd ve va'îd anlayışına çok cılız bir şekilde temas edilmiştir. Fakat Mutezile'nin doğuşuyla birlikte problem, Müslümanların gündeminde daha çok yer işgal etmiştir. Belki de konunun hararetli tartışmalara zemin hazırlaması Müslümanların fetih hareketleri sonrasında müreffeh bir hayata kavuşmaları sonucunda Kur'an'a yönelerek bizzat yaratıcıyı ve sahip olduğu sıfatları daha detaylı anlama gayretinin olabileceği söylenebilir.

Böylece va'd ve va'îd konusu Allah'ın başta ilim olmak üzere irade, kudret, kelim gibi sıfatları ve özellikle O'nun merhametli, bağışlayıcı ve tüm mülklerin sahibi gibi isimleri çerçevesinde anlam kazanmaya başlamış, sonuçta konuyla ilgili görüşler her bir ekolün teolojik anlayışına göre şekillenmiştir. Bu bağlamda va'd ve va'îd anlayışı İslam toplumunda ahlakî gevşekliğe de zemin hazırlayabilecek teoriye karşı Tanrı'nın ahlakî ciddiyetinin bir tezahürü olarak kendini göstermiştir.

İslam ilahîyatında orta yolun temsilcileri olarak bilinen Ehl-i Sünnet ise va'd ve va'îd anlayışında Kur'an'a bütüncül yaklaşarak Allah'ın mağfiret sahibi olduğunu, O'ndan başka tevbeleri kabul edip günahları affedecek bir varlığın bulunmadığını dikkate alarak rahmetinin, irade ve kudretinin sonsuzluğuna, O'nun zâtına, sıfat ve isimlerine hâlel getirmeyecek bir anlayış sergilemiş, hem de ister va'd ve va'îd, isterse ilim, irade, kudret ve keliminde herhangi bir değişikliğin söz konusu olamayacağını vurgulamıştır. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet'in, Mürcie ile yakın ilişki içerisinde olduğundan diğer hususlarda olduğu gibi bu konuda da en çetin muarızları Mutezilîler olmuştur. Mutezile'nin en büyük handikapı Allah'ın "Eğer Allah dilerse...", "Allah'ın dilediği kimseler..." gibi ifadeleri göz ardı etmesidir. Bunlar Allah'a fiillerinde herhangi bir zorunluluk nispet etmeyi imkânsızlaştıran ifadelerdir. Belki de Allah Teâla va'd ve va'îd konusunda sözlerinden caymayacağını ifade etse bile bu O'nun için bir zorunluluk değil tercihte bulunulmasına imkân tanıyan bir durumdur. Ancak burada hemen belirtmeliyiz ki Allah Teâla, özellikle İblis ve kendisine şirk koşan kimseler hakkında belirlediği va'îdinden asla dönmeyecektir.

Allah Teâla'nın iman edip salih amel işleyenler için vermiş olduğu sözden dönmesi düşünülemez. Zira O, geçmiş peygamberlerden, tarihsel olaylardan haber verdiği gibi iman edip salih amel işleyenler için her bir iyiliğin karşılığı olarak misli değil

bazen on, bazen yüz, bazen ise bin mislini vermektedir. Her bir iyi eylemin Allah'ın sevabına karşılık bulması onu yapanın konumu ve niyetine göre farklılık arz edebilir. Fakat her ne olursa olsun bu karşılık mislinden çok daha fazla olacaktır. Zaten bütün bunların ve yapılan iyiliklerin karşılığının hiçbir zaman zayi edilmeyeceği Allah'ın va'di içerisinde yer almaktadır.

Allah'ın va'id, yani işlenmiş olan küfür, büyük veya küçük günahlar konusunda verdiği sözlere gelince bunlar için genel anlamda iki anlayış ortaya çıkabilir. İlk olarak cezalandırmadan vaz geçmek; büyüklüğün, faziletin, erdemliliğin, lütufkâr olmanın vb. iyi ve yüce hasletlerin alameti olduğundan Allah Teâla'nın mahza iyi bir varlık olması nedeniyle böyle bir tavır sergilemesi mümkündür. Bu bir taraftan O'nun yüceliğini gösterdiği gibi aynı zamanda şefaât kapısını açmak suretiyle kendilerine bu hakkı tanıdığı kimselerin şereflenmesine de vesile olacaktır.

Diğer taraftan Allah'ın tevbe ve af müesseselerine daima işlerlik kazandırması adına, hakkında elem verici bir azap ve tehdidin bulunduğu günahlar O'nun tevhidine, O'nu tanımamaya, insanlara doğru yolu göstermek maksadıyla gönderdiği peygamberleri inkâr etmeye ve onları hakir görmeye yönelik günahlara karşılık verilecek cezaların affedilmesi de mümkün olup bunların va'idin dışında kalan günahlar için geçerli olabileceğini de söyleyebiliriz.

Netice itibariyle bu iki yaklaşım karşılaştırıldığında birinci tavır; Allah'ın merhamet, af ve bağışlamasını önceleyerek va'd ve va'id konusunda değişmelerin olabileceğini benimsemiştir. İkinci tavır ise Allah'ın tüm fiillerinde muhatapları olan insanlar arasında farklı muamelesinin imkânsızlığına vurgu yapmış ve O'nun adil olma vasfını merkeze yerleştirmiştir.

Bu yaklaşımların, Allah'ın kelimasında değişiklik olup olmayacağı konusunda ifrat ve tefrit gibi aşırı uçları temsil etmesi nedeniyle her ikisinin de gerçeği tespit edebilme konusunda yeterli olduğunu söylemek oldukça güçtür. Çünkü birinci tavır Allah'ın zâtının değişmesini zorunlu kılacak, iman etmediği halde her türlü çirkin fiili işlemek suretiyle kendisine terettüp edecek ilahî va'idin ortadan kalkmasını gerektirecektir. Böyle bir durum Kur'an'ın genel yaklaşımına aykırıdır.

İkinci tavır da Allah'ın kendisine nispet ettiği bağışlayıcı olan / gafur ve tevbe edenlerin günahlarını affeden / tevvab gibi isimlerinin gereğini ortadan kaldırmakta, O'nun bir takım sıfatlarının mutlak anlamını bozmakta ve Kur'an'ın ifadesiyle günahkârlar için kendisinin elçi olarak gönderdiği peygamberlerin yanında salih amel

işleyerek Allah'ın sevgisini kazanmış ve kendilerine şefa'at izni verilmiş kimselerin bu hakkını ellerinden almaktadır.

Son olarak Allah'ın kelamında ister ilim, irade, kudret ve kelam gibi sıfatlarında, adil, gafur, rahim ve tevvab gibi isimlerinde, isterse va'd ve va'îd gibi kelamında herhangi bir değişikliğin meydana geldiğini söylemek, O'nun zâtında değişikliğe yol açacağından ve bu durum da O'nu Vâcibü'l-Vücûd olmaktan çıkaracağından doğru bir tavır olmasa gerektir.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed, *Risaletü't-Tevhid*, Daru İbn Hazm, Beyrut 2001.
- Abdulkaki, M. Fuat, *Mu'cemü'l-Müfrehes li-Elfazi'l-Kur'anî'l-Kerim*, Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1364.
- Abdulhamid, İrfan, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. M. Saim Yeprem, Marifet Yay., İstanbul 1981.
- Akçay, Mustafa, "Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah" Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XVII, ss. 125-158, Adapazarı 2008.
- Aktepe, Orhan, "Kelam İlmi Açısından Beda Anlayışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIII, S. 23 (2011/1), ss. 97-116, Sakarya 2011.
- Âmidî, Seyfüddin, *Gayetü'l-Meram fi İlmi'l-Kelam*, tah. Ahmet Ferit Mezidî, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- _____, *Ebkaru'l-Efkâr fi Usuli'd-Din*, tah. Ahmed Ferid el-Mezidî, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2003.
- Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, TDV. Yay., Ankara 1998.
- Bağdâdî, Abdulkadir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- _____, *Usuli'd-Din*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2002.
- Bakıllanî, Ebu Bekr Muhammed, *Kitabu't-Temhid*, Mektebetü's-Sekafiyye, Beyrut 1957.
- Bayraktar, Mehmet, *İslam Felsefesine Giriş*, TDV Yay., Ankara 2001.
- Bebek, Adil, "Kebire" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, ss. 163-164, Ankara 2002.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebu Saîd, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1999.
- Câhız, Amr b. Bahr, *el-Muhtar min Kitabi'r-Redd ale'n-Nasara*, tah. Muhammet Abdullah Şerkavî, Darü'l-Ceyl, Beyrut 1991.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifat*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- _____, *Şerhu'l-Mevakif*, Darü'l Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2012.
- _____, *Şerhu'l-Mevakif*, çev. Ömer Türker, TYEKB Yay., İstanbul 2015.
- Cüveynî, İmamu'l-Haremeyn, *Kitabu'l-İrşad*, Mektebetü'l-Haneci, Mısır 1950.

- _____, *el-Luma fi Kava 'idi Ehli's-Sünnet ve'l-Cemaat*, tah. Fevkiye Hüseyin Mahmut, Darü'l-İlmi'l-Kütüb, Beyrut 1987.
- Çağrııcı, Mustafa, "Adalet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, ss. 341-343, İstanbul 1988.
- _____, "Af", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, ss. 394-395, İstanbul 1988.
- _____, "Saadet" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, ss. 319-322, İstanbul 2008.
- _____, "Seyyie", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, ss. 78-79, İstanbul 2009.
- _____, "Zulüm", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, ss. 507-509, İstanbul 2013.
- Çelebi, İlyas, "Hüsün ve Kubuh", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, ss. 59-63, İstanbul 1999.
- _____, "Lutuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, ss. 239-241, Ankara 2003.
- _____, "Sünnetullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, ss. 159-160, İstanbul 2010.
- Çetin, Abdurrahman, "Nesih", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, ss. 579-581, İstanbul 2006.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, MÜİFV. Yay., İstanbul 2009.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2003.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, tah. Şu'ayb el-Arnaût vd., I-VII, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimaşk 2009.
- Ebu Hanîfe, Nu'man b. Sabit, *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri-el-Fıkhu'l-Ekber*, ter. Mustafa Öz, MÜİFV. Yay., İstanbul 2013.
- Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Hevâmil ve's-Şevâmil*, Nşr. Ahmed Emin – Seyyid Ahmed Sakr, Kahire 1951.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *el-İbane an-Usuli'd-Diyane*, Mektebetü Dari'l-Beyan, Mısır 1990.
- _____, *el-Luma' fi'r-Redd âlâ Ehli'z-Zeyğî ve'l-Bida'*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2000.
- _____, *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin*, tah. Ahmed Cad, Darü'l-Hâdis, Kahire 2008.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup, *Kâmusu'l-Muhit*, tah. Muhammed Naim Argususi, Müessesetü'r-Risale, yrs., trs.
- Gazalî, Ebu'l-Hamid, *el-İktisad fi'l-İtikad*, tah. İnsaf Ramazan, Darü'l-Kuteybe, Beyrut 2003.

- _____, *el-İktisad fî'l-İtikad*, haz. İbrahim Agâh Çubukçu- Hüseyin Atay (İtikadta Orta Yol), Nur Matbaası, Ankara 1962.
- Gölcük, Şerafettin, *Bâkıllânî ve İnsan Filleri*, TDV Yay., Ankara 1997.
- Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakîliği Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014.
- Gürkan, Salime Leyla, "Misak", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, ss. 172-173, İstanbul 2005.
- Gürpınar, H. Rahmi, *Türkçe Sözlük*, TDK. Yay., Ankara 2011.
- Hakyemez, Cemil, "Beda Düşüncesi ve Şîî İmammet Tartışmalarındaki Yeri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. V, S: 10, ss. 29-49, Çorum 2006.
- Hâyyât, Ebu'l-Hüseyin, *Kitabu'l-İntisar ve'r-Red ala Ravendiye'l-Mulhîd*, tah. Henrik Samuel Nyberg, Mektebetü'd-Darü'l-Arabiyye, Kahire 1925.
- Hökelekli, Hayati, "Fıtrat", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, ss. 47-48, İstanbul 1996.
- İcî, Adududdin, *el-Mevakıf fî İlmi'l-Kelam*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut trs.
- Ignaz Goldziher, "Ehl-i kitab'a Karşı İslam Polemiği II", çev. Cihat Tunç, *İslami İlimler Dergisi*, S. V, ss. 249-272, Ankara 1982.
- İbn Arabî, Muhammed b. Abdullah b. Ahmet, *en-Nasih ve'l-Mensuh*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2009.
- İbn Furek, Muhammed b. Hasan, *Mücerredü'l-Makalat*, tah. Ahmed Abdurrahim Sayih, el-Mektebetü's-Sekafi'd-Dinîyye, Kahire 2005.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2014.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed, *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, tah. Şu'ayb el-Arnaût vd., I-V, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl, *Lisanü'l Arab*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak*, tah. Ammad Hilali, Menşuratü'l-Cemel, Beyrut 2011.
- İbn Sina, *en-Necât*, Daru'l-Cîl, Beyrut 1992.
- İbn Teymiyye, Takıyuddin, *El-Cevabu's-Sahih Limen Beddele Dine'l-Mesîh*, tah. Ali b. Hasan b. Nasır, Darü'l-Asıma, Riyad 1999.
- _____, *Mecmu'atu'r-Resail ve'l-Mesa'il*, Darü'l-Ahyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs.

- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Nevasihu'l-Kur'an*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2006.
- _____, *Nüzhetü'l-A'yani'n-Nivazir fî İlmi'l-Vucuhi ve'n-Nezair*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- _____, *Telbisü İblis*, Darü'l-Kalem, Beyrut trs.
- İlhan, Avni, “Beda”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, ss. 290-291, İstanbul 1992.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam*, sad., Sabri Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013.
- Kâdî Abdulcabbâr, *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, Nşr. Fuad Seyyid, Darü't-Tunusiyye, Tunus 1974.
- _____, *Kitabu'l-Mecmûfi'l-Muhîbi't-Teklîf*, cem. Muhammed b. Hasan b. Ahmed b. Metteveyh, tah. Jan Peters, Darü'l-Meşrik, Beyrut 1986.
- _____, *Muhtasar fî Usuli'd-Din*, Darü'l-Hilal, Kahire 1971.
- _____, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse Giriş*, çev. İlyas Çelebi, TYEKB Yay., İstanbul 2013.
- _____, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire 1996.
- Kahraman, Ferruh, “Tefsirde Kitab-ı Mukaddes’in Tahrifi Meselesi I (Tahrif Kelimesi Bağlamında)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1, S. XXXXI, ss. 189-212, İzmir 2015.
- Kaplan, İbrahim, *Kelam açısından Tahrif ve Kutsal Kitapların Mevsukiyeti Meselesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.
- Karadaş, Cağfer, “Sevab” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, ss. 581-582, İstanbul 2009.
- Karaman, Hayrettin, “Adalet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, ss. 343-344, İstanbul 1988.
- Kuşeyrî, Zeynüddin Ebu'l Kasım, *et-Tahbir fî't-Tezkir*, Darü'l Âzal, Beyrut 1981.
- Kutlu, Sönmez, “Va'd ve Va'id”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLII, ss.414-415, İstanbul 2012.
- Kutluer, İlhan, “Hikmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, ss. 503-511, İstanbul 1998.
- Kuzgun, Şaban, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 2000.

- Küçük, Abdurrahman, “Ahid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, ss. 532-533, İstanbul 1988.
- Lekânî, Abdüsselâm b. İbrâhim, *Cevheretü't-Tevhîd*, Matbaatü's-Saade, Mısır 1949.
- Maraz, Hüseyin, Mutezile’de istihkak Teorisi, (Basılmamış doktora tezi) *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Malatya 2017.
- Mâturîdî, Ebu’l-Mansur, *Kitabu't-Tevhid*, tah. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, İrşad Yay., İstanbul 2001.
- _____, *Kitabu't-tevhid*, çev. Bekri Topaloğlu, İSAM yay. Ankara 2005.
- _____, *Te'vilatü'l-Kur'an*, tah. Bekir Topaloğlu-Ahmet Vanlıoğlu, Mizan Yay., İstanbul 2005.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2014.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tabsiratü'l-Edille*, tah. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB Yay., Ankara 2003.
- _____, *Bahru'l-Kelam*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Nesefî, Ömer, *Metnu'l-Akaid*, Fazilet Neşriyat, İstanbul trs.
- Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Musa, *Fıraku's-Şîa*, Nşr. Mektebetü'l-Ezheriyye lit-Tûras, tab. Daru't-Taba'atü'l-Muhammediye, Kahire 2008.
- Okşar, Yusuf, *İslam Kelamında Nedensellik ve Adetullah*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2008.
- Öge, Sinan, *İlâhî Kelâmın Yapısı*, İnsan Yay., İstanbul 2008.
- Özarslan, Selim, “Kur'an'da Tevbe Kavramına Kelâm Açısından Bir Yaklaşım”, *FÜSBD*, Elazığ 2002, c.XII, S. 1, ss. 353-382.
- Özdeş, Talip, *Kur'an ve Nesh Problemi*, Fecr Yay., Ankara 2005.
- Özen, Saliha, *Fıtrat (Dinî Kabiliyet) Kavramının Psikolojik Açılımı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2012.
- Özsoy, Ömer – Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, Fecr Yay., Ankara 2016.
- Özsoy, Ömer, *Sünnetullah, Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr Yay., Ankara 1999.

- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1997.
- Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed, *Usuli'd-Din*, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türasi, Kahire 2003.
- Râgıb el-İsfahanî, *Müfredâtü Elfazi'l-Kur'an*, tah. Saffan Adnan Davudî, Daru'l-Kalem, Dımeşk 2009.
- Râzî, Fahrüddin, *Me'âlimü Usûli'd-Dîn*, Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, Kahire trs. _____, *el-Metalibu'l-Aliye mine'l-İlmi'l-İlahi*, tah. Ahmed Hicazî es-Seka, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut 1987.
- _____, *el-Muhassal*, çev. Hüseyin Atay, Kelam'a Giriş, AÜİF. Yay., Ankara 1978.
- _____, *et-Tefsirü'l-Kebir*, Darü'l-Fikir, Beyrut 1981.
- Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsirü'l-Menar*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- Rummanî, Ali b. İsa, “*en-Nuket fî İ'cazi'l-Kur'an*”, *Selasü Resail fî icazi'l-Kur'an*, tah. Muhammed Halefullah-Muhammed Z. Selam, Darü'l-Mearif, Kahire 1119.
- Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidaye fî Usuli'd-Din*, çev. Bekir Topaloğlu (Mâturîdiyye Akaidi), MÜİFV. Yay., İstanbul 2013.
- Salimî, Ebu's-Şekür, *et-Temhid fî Beyanı't-Tevhid*, tah. Ömer Türkmen, TDV. Yay., Ankara 2017.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys, *Bahru'l-Ulûm*, tah. Ali Muhammed Muavvid vd., Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1993.
- Semerkandî, Şemsüddin, *es-Sahaifü'l-İlahiyye*, tah. Ahmed Abdurrahman eş-Şerif, Mektebetü'l-Felah, Kuveyt 1405/1985.
- Sırrı Giridî, *Nakdü'l-Kelâm fî Akâ'idü'l-İslâm*, Mektebe-i Sanayi Matbaası, Trabzon 1300h.
- Sinanoglu, Mustafa, “İznik Konsili” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, ss. 549-552, İstanbul 2001.
- _____, “Sıbğatullah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, ss. 85, İstanbul 2009.
- _____, “Ta'dil ve Tecvir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, ss. 366-368, İstanbul 2010
- Subhi es-Salih, *Kur'an İlimleri*, Daru'l-İlmü'l-Melayin, Beyrut 2009.
- Subkî, Takıyüddin, *Feteva's-Subkî*, Darü'l-Marife, Beyrut trs.

- Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, tah. Ahmed Muhammed Şâkir, Matba'atü Mustafa el-Bâbî, Mısır 1938.
- Şahrur, Muhammed, *el-Kitab ve'l-Kur'an Kiraatun Mu'asıra*, Nşr. El-Ahali, Şam trs.
- Şehristânî, Abdu'l-Kerim, *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Dinîyye, Kahire 2009.
- _____, *el-Milel ve'n-Nihal*, tah. Ahmed Fehmi Muhammed, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- Şen, Mustafa, *Kur'an'da Vaad ve Va'id*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1997.
- Şengül, İdris, "Ulumu'l-Kur'an Konusu Olarak Nasih ve Mensuh", *Diyanet İlmi Dergisi*, c. XXXVIII, S. 3, ss. 91-112, Ankara 2002.
- Şeyh Saduk, Ebu Cafer Muhammed İbn Babeveyh el-Kummî, *Kitabu't-Tevhid*, Darü'l-Marife, Beyrut trs.
- Şık, İsmail, *Mâturîdî İnanç Sistemi (Lamişi Örnekleminde Haneî-Mâturîdî Kelamı)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.
- Şimşirgil, Ahmet –Ekinci, Ekrem Buğra, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yay., İstanbul 2008.
- Taftazânî, Sadettin, *Şerhu'l-Makasid*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- Tehânevî, Muhammed Hamid, *Keşşâfü Istilâhâtî'l-Fünun ve'l-Ulum*. yrs., trs.
- Tarakçı, Muhammed, "tahrif", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, ss. 422-424, İstanbul 2010.
- Taşdelen, Mehmet, Mutezile'de Şefa'at Anlayışı, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. V, S. 10, ss.81-101, Kayseri 2015.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *Sünenü't-Tirmizî*, tah. Ahmed Muhammed Şâkir vd., I-V, Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, Mısır 1962-1977.
- Topaloğlu, Bekir, "Tövbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLI, ss. 279-283, İstanbul 2012.
- _____, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yay., İstanbul 2014.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2013.
- Tritton, Arthur Stanley, *İslam Kelamı*, çev. Mehmet Dağ, AÜİF. Yay., Ankara 1983.
- Tusî, Nasiruddin, *el-İktisad fî ma Yete'alleku bi'l-İtikad*, Darü'l-Edvai, Beyrut 1986.

- Tümer, Günay- Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara 2002.
- Türker, Mubahat, *Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe ve Din Münâsebeti*, AÜDTCF Yay., Ankara 1956.
- Uludağ, Süleyman, “Ahid” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, ss. 533-534, İstanbul 1988.
- Üzüm, İlyas, “İkâb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, ss. 13-14, İstanbul 2000.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Birleşik Yay., İstanbul 1998.
- Yapıcı, Asım, *İslam’da Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Rolü*, Beyan Yay., İstanbul 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Halku’l-Kur’an”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, ss. 371-375, İstanbul 1997.
- _____, “İlim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, ss. 108-109, İstanbul 2000.
- _____, “İslâm’da Şefa’at” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, ss. 412-415, İstanbul 2010.
- _____, “Levh-i Mahfuz” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, ss. 151, Ankara 2003.
- _____, “Şefa’at”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, ss. 412-415, İstanbul 2010.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dinî Kur’an Dili*, Nşr. Matbaai Ebu’z-Ziya, İstanbul 1938.
- Yurdağ, Metin, “Ahid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, ss. 534-535, İstanbul 1988.
- Yüksel, Emrullah, “İlahi Fiillerde Hikmet” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, ss.43-76, Erzurum 1988.
- Yürük, İsmail, *Şemsü’l-Din Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî’nin Belli Başlı Kelamî Görüşleri (Allah ve İman Anlayışı)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1987.
- Zemahşerî, Carullah b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vil*, Darü’l-Mearif, Beyrut 2009.
- _____, *Esasü’l-Belağa*, tah. Abdurrahim Mahmud, Daru’l-Marife, Beyrut trs.
- http://webdosya.diyanet.gov.tr/kuran/kuranikerim/download/Diyanet_Kurani_Kerim_3.0.exe

ÖZGEÇMİŞ**KİŞİSEL BİLGİLER**

Adı : HAMDİ
Soyadı : AKBAŞ
Doğum Yeri : ADANA
Doğum Tarihi : 01.05.1983
Medeni Durum : EVLİ
Askerlik Durumu : TERHİS

İŞ DENEYİMİ

2007-2013 : Emniyet Genel Müdürlüğünde polis memuru olarak görev yaptım.
2013-2015 : Aksaray İslami İlimler Fakültesinde araştırma görevlisi olarak çalıştım.
2015-... : Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde araştırma görevlisi olarak çalışmaya devam etmekteyim.

EĞİTİM BİLGİLERİ

1994–2000 : Adana İmam Hatip Lisesi
2002–2006 : Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
2014- ... : Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Kelam Anabilim Dalı yüksek lisans eğitimine devam etmekteyim.